

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Lőcsei Péter*: „Kedves Főtisztelendő Úr”
(Weöres Sándor levelei
Székely Lászlóhoz) • 955
- Falcsik Mária*: Egy utazás képei • 985
Alkaioszi • 986
- Kőrözs Imre*: Karácsonyi ódi • 987
Non omnia moriar • 988
Az élet (már megint • 990
- Térey János*: A gyermek • 990
- Göncz Árpád*: A veszélyes és életet
adó szó • 992
- Katherine Mansfield* leveleiből (I) (*Mesterházi Mónika*
válogatásában, fordításában
és jegyzeteivel) • 996
- Gombár Csaba*: Leonard Woolfról • 1019
- Leonard Woolf*: Újrakezdés (*Vallasek Júlia fordítása*) • 1022
- Szabó T. Anna*: Az erő • 1036
Fehér • 1037
Totem • 1038
- Csengery Kristóf*: Köd, bot, kutya, kiáltás • 1039
Fogmútét után • 1040
Egy megrendelés története • 1041
Belső kalandok • 1041
- Halasi Zoltán*: Anód-katód • 1042
Mi négyen • 1043

FIGYELŐ

- Nagy András*: Délvidéki aranytalanság (Gion Nándor: Aranyat talált) • 1044
- Csűrös Miklós*: „(A nehezén túl vagyunk? A neheze hátravan?)” (Szilágyi István: Hollóidő) • 1047
- Kálmán C. György*: Árnyképek (Kántor Péter: Lóstafféta) • 1055
- Ferencz Győző–Bodor Béla*: Két bírálat egy könyvről (Nádasdy Ádám: A rend, amit csinállok) • 1059
- Fogarassy Miklós*: „Ami fölfénylett épp odabent...” (Bodor Béla: Ragtime a Vérnősző Barommal) • 1066

A *Holmi* postájából

Móritz Mátyás: A tisztos hátrány • 1070

Bán Zsófia: Egyben (Balassa Péterről) • 1071

Radnóti Sándor: Balassa Péter halálára (1947–2003) • 1073

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság

Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)

Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00

Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Lőcsei Péter

„KEDVES FŐTISZTELENDŐ ÚR”

Weöres Sándor levelei Székely Lászlóhoz

Weöres Sándor szombathelyi középiskolásként a húszas évek második felében kiváló tanárokkal, hitoktatókkal, papköltőkkel, a város kulturális életének szervezőivel került kapcsolatba. Ők voltak verseinek első felnőtt értékelői, és rövid időn belül ők lettek első bizalmasai. Amit szüleivel, diáktársaival nem oszthatott meg, nekik elmondhatta, leírhatta. Az iskolai botladozások mellett vallhatott költői, írói terveiről, később pedig leendő köteteiről. Az 1928/29-es tanév során Pável Ágoston kosztos diákja volt. Bensőséges kapcsolatukat versek, levelek, könyvismertetések, dedikált kötetek és fotók dokumentálják. Osztályfőnökének, dr. Kardeván Károlynak a hozzá írott meleg hangú levelét a Vas Megyei Levéltár őrzi. Géfin Gyula szombathelyi teológiatanárral, egyháztörténésszel pécsi egyetemi éve idején is tartotta a kapcsolatot. A vasi megyeszékhelyen ismerkedett meg és kötött életre szóló barátságot Bárdosi Németh Jánossal és Székely Lászlóval.

A matuzsálemi kort megélő Székely László (1894–1991) szemináriumi prefektus, teológiai tanár, papköltő, műfordító 1928-tól 1932-ig a Szombathelyen működő Faludi Ferenc Irodalmi Társaság elnöke volt. A húszas évektől sorra láttak napvilágot verseskötetei (ORGONA, Miskolcz, 1921; A SZIRTNEK ÁLMA VAN, Szombathely, 1929; A PARTON ÜLŐK PANASZA, Szombathely, 1932; ÉS A MI LELKÜNK NYUGHATATLAN, Szombathely, 1934; SZIROMESŐ, Szombathely, 1937), prózakötetei (TÁLTOSLOVAK HÁTÁN, Szombathely, 1929; FELHŐK FELETT, Budapest, 1934) és fordításai, átdolgozásai (ÉNEKEK ÉNEKE, Rákospalota, 1935; JÓB KÖNYVE, Budapest, 1943). Versei, könyvismertetései elsősorban a helyi folyóiratokban és újságokban (*Vasi Szemle, Irott Kő, Vasvármegye, Hír, Nyugatmagyarország*) jelentek meg. Székely fontos szerepet töltött be a város irodalmi életének szervezésében. Elnöksége alatt a Faludi Társaság számos országos hírű vendéget fogadott, emellett a helyi fiatal írók, költők bemutatásáról is gondoskodott. Székely László 1928 őszén vagy 1929 első hónapjaiban találkozott először az iskolai önképzőkörben már rangot szerző Weöres Sándorral. Ennek hozzávetőleges idejéről Weöres levelének egyik megjegyzése tanúskodik: „...ami a »Dunántúl«-ban megjelent »Valaki meghalt« című versemet illeti, ezt ötödikes koromban írtam, hát előbb mint mióta Főtiszteleendő Úr ismer engem” (1929. XII. 4.).

1929. március 10-én a *Vasvármegye* című szombathelyi újság közölte Budakeszi W. Sándor versét, AZ ÉGI VÁNDOR-t. (A költemény az EGYBEGYÜJTÖTT ÍRÁSOK-ban nem szerepel.)

AZ ÉGI VÁNDOR

*A Hold az égen vörösen úszik.
Lefelé kúszik
A lég tetején.*

*Ablakomon át nézem, nézem...
Ó! tudom, hogy soha el nem érem
s a szellő oda fel sohsem ér...*

*Felette, alatta felhőgomoly,
ajkán a dermedt, fagyos mosoly:
felhő-váz tetején halálkoponya.*

*Holt gömb a tudósnak, költőnek arany
bárka, melyben a boldogság suhan
ott, hova az ember fel nem ér soha.*

*Ki tudja, mióta? ki tudja, hova?
úszik az égnek régi vándora
s a szél, amire felérne, elül.*

*Elérhetetlen magas honában
unottan úszik az éjszakában
örökre – egyedül.*

A vers alatt ez a megjegyzés olvasható: „A szerző a szombathelyi főreáliskola VI. osztályú tanulója. Székely László dr. a Kultúregyesület mai irodalmi délutánján a fiatal vasi költő-tehetségekről tartandó előadásában róla is megemlékezik, mint a vasi irodalom egyik értékes ígéretéről.” (1929. március 10. 4. o.)

A következő időszakban újabb versek láttak napvilágot az ifjú költőtől, műveit pedig a „Kultúregyesületben” is többször méltatták. 1929. március 15-én a Vasvármegyében Budakeszi Weörös Sándor aláírással jelent meg a HIMFY-STRÓFÁK című verse (5. o.). Az itt közölt öt versszakból a HIDEG VAN című kötetben csak a 2. és a 4. szakasz szerepelt; az EGYBEGYŰJTÖTT ÍRÁSOK-ban hosszabb szövegváltozata található.

1929. március 31-én Weörös Sándor aláírással szerepelt A PERCVONAT című költeménye (5. o.). Ez korábban Karácsony Sándor lapjában (*Az Erő*, 1928. szeptember, 7. o.) jelent meg. Tudomásom szerint később egyik Weöres-kötetbe sem került be.

A PERCVONAT

*Körül az ég, a lila ég,
robog, robog a Percvonat.
Kereke tűz, kereke láng,
kereke vad.
És – róla leszállni nem szabad.*

*Ég a kazán, a tüzkazán,
rakja a Fűtő szüntelen –
Körül a lég oly mozdulatlan –
Körül oly néma a nagy ég
a Rejtelem.*

*És száll a füst, fekete füst,
egy szörnyű kémény ontja egyre.
Ég a kazán, a tűzkazán
és tűnik a füst
a Végtelenbe.*

*És ég a tűz, lobog a tűz,
robog a Percvonat előre, tova.
Száll a füst – de ég a parázs!
– Repül a Percek örök vonata
előre, a ködbe... Ki tudja, hova?*

A VERÍTÉK Budakeszi Weöres Sándor írásaként szerepelt a *Vasvármegye* 1929. április 16-i számában (3. o.). A HIDEG VAN című kötetben helyesírási változata olvasható.

A következő évben már Weöres Sándor aláírásával jelent meg a KIP-KOP: A VÉR című verse (*Vasvármegye*, 1930. január 1. 9. o.). Későbbi kiadásáról nincs tudomásom.

KIP-KOP: A VÉR

*Hajtsd ide fejed. – A vérem: érzed?...
a szívem: hallod? – Zúgva, zihálva
(kip-kop), kip-kop), hogy siet az élet...*

*Ó forró tenger! Rab tüzek árja!
Ó, déli rónák tikadt zenéje,
örök folyamok égő danája...*

*Örök folyamok nagy dereglyése
szívem... Hallod? (kip-kop) szakadatlan
Nem kérdi tőlem: merre? mivégre?*

*Az evezője habba csattan
dalolva dobban a tüzes árba.
Ott messze, kéken, ködbe vakoltan*

*a fekete Part már várja, várja. –
Ó megy... Locsogó habok dalolnak:
(kip-kop):... a lassu halál danája...*

De a folyamok örökre folynak.

*

Weöres Sándor 1929-ben, hogy elkerülje a bukást, búcsút intett szombathelyi alma materének; tanulmányait Győrben folytatta. Ettől számíthatjuk levelezésének kibontakozását. Többször is beszámolt róla, hogy hiányoznak számára a szombathelyi felnőtt

„barátok”-kal folytatott komoly beszélgetések. Ezeket most a levélpapír pótolta. A „barát” szóról pedig rövid idő múlva minden további nélkül eltűnhetett az idézőjel; kapcsolatai egyenrangú, meghitt irodalmi párbeszédökké változtak. Kölcsönösen írtak egymás munkáiról is. Pável Ágoston kötetét Weöres Sándor ismertette a *Nyugatban* (Pável Ágoston: VAK VÖLGY ÖLÉN ÍGY ZSOLOZSMÁZOK. *Nyugat*, 1934. I. 460. o.). Székely László könyvéről is ő szolt ugyanott (Székely László: ÉNEKEK ÉNEKE. *Nyugat*, 1935. július 55. o.). A HIDEG VAN című Weöres-kötetről Pável Ágoston írt méltatást a *Vasi Szemlében* (1934. 267–268. o.); A TEREMTÉS DICSÉRETE című kötet értékeire Székely László hívta fel a figyelmet (*Vasi Szemle*, 1939. 183–185. o.).

Weöres Sándor mindig a legnagyobb tisztelettel szolt Székely Lászlóról. Pável Ágostonhoz írt leveleiben „Székely Laci bácsi”-ként említette; Fülep Lajosnak pedig ekképp mutatta be: „Székely László, katolikus papköltő, akit mint kristálytisza embert becsülök” (1947. február 27.).

A papköltőhöz intézett leveleinek másolatára (1–20.) Rózsa Béla szombathelyi könyvtáros, szerkesztő hagyatékában találtam rá. Nem tudható, hogy mikor, miképpen került oda. Talán közlés céljából adta át neki a levelek címzettje. Az biztos, hogy az *Életünk* hasábjain nem jelentek meg ezek a kiemelkedően értékes források. Az utolsó három levél (21–23.) eredetijét Szombathelyen, a Vas Megyei Levéltárban őrzik. Ezeknek a származása is bizonytalan, ez ügyben nem tudtak hitelt érdemlően tájékoztatni. Elképzelhető, hogy Székely László iratai közül emelték át ebbe a gyűjteménybe. (Vas Megyei Levéltár, XXXI. 7.) A levéltárba tekintélyes mennyiségű, Weöreshez írott levél (Somlyó Györgytől, Hamvas Bélától, Berda Józseftől, Lovász Páltól, Takács Jenőtől, Karácsony Sándortól, Örley Istvántól stb.) és Weörestől származó rajz, feljegyzés, versvázlat, levél került. Ezeknek a feldolgozását – egyelőre a megjelenés biztosítéka nélkül, de a kiadás szükségességének hitében – egy esztendeje végzem.

Weöres Sándor leveleit betűhíven, a legszükségesebb jegyzetekkel kiegészítve közlöm.

I

Kedves Főtisztelendő Úr,

köszönöm a szives választ és Főtisztelendő Úrnak a meséskönyvére¹ vonatkozó ígértét, ami – természetes, hogy érdekel, nem csak mint mese (ami France-on, Wellsen, Karinthy és sok, szintén nagyon észre-kell-venni írón keresztül kezd újra műfaj lenni és eddigi, gyerekországba való száműzetése, egyre jobban megbizonyosul, hogy jogtalanság volt, ami viszont nem azt jelenti, hogy mint ilyen is ne szerepeljen) hanem mert Főtisztelendő Úr írta és roppant kíváncsi vagyok a prózára, azután a verskötet után.² Ki-nem-mondott, vagy tán ki is mondott érzésem volt mindig, hogy Főtisztelendő Úr versei, pedantériájukkal, tudatos átgondoltságukkal a próza okvetlen következését vonják maguk után – abban már úgy látszik tévedtem, hogy én az esszé- és kritikáírást pedzettem a versek utódjául.

– Ha nem szerénytelenség itt mingyárt magamat említenem, én is injekciókkal táplálom a Múzsát – mit szól hozzá a Főtisztelendő Úr? már kb. egy hónapja hogy verset nem fejeztem be, megírtam 2-3 sort és akkor éreztem, hogy: na Sándor, füttyültek a versednek. Ilyen félbemaradtak pl.:

„Éj-mélyből víg hang nő:
Csingingi – száncsöngő.
Száncsöngő – csingingi:
Tél csöndjét szétzengi.

Csöngő-dal fölcsobban
lópatkó földobban – –”³

és – slussz. Nem jött több, de eddig – magától.

Vagy, más:

„Jó volna ezt a verset
cipőtalpamra írni
hogy az úton lekopna
és mégse, sose sírni
de másik verset írni
és írni tán: »zokogva«
de szólni, hogy: »nevetve«
könny-forrás fölbuzogna
nyomában más szeméből
de az enyém nevetne – –”⁴

Itt kámpec.

Hát így írok én mostanában verset.

Azt hiszem, ez még nem a líráim végleges halála – csak amolyan „rövidzárlat”, ami néha megesis velem. Bár úgy érzem, hogy a vers, a rim nekem olyan, mint a kisgyerekeknek az a bizonyos kerekkel fölszerelt járórekesz, amibe beleállítják, az a kerekeken csúszik a földön, így a járni nem tudó kisgyerekek földülés veszélye nélkül sétálhat vele. Ilyen nekem a vers és ha a próza támaszték nélküli földjére lépek, hamarosan eltottyanak. És egyáltalán nem akceptálom, hogy verset írni könnyebb volna mint prózát, sőt, a legtöbb „író” gyerekkorában (és kisorészben később is néha-néha mintegy a sátoros ünnepeken) „költő”. Úgy érzem (és nálam föltétlenül így is van) hogy a rim, ritmus: támaszték, a próza: támaszték nélküli járás, „prózaírás” alatt természetesen nem nyugtát, levelet, magyardolgozatot, vagy más effélét értve és verseimet csak hozzák a lapok, de „közölhető” prózát, ami valami jobbfejta lapban jött, még csak egyet írtam és az is, ha nem vers, hát föltétlenül ritmus. – Biztosra veszem, hogyha egyszer „járni” megtanulnék (és ez nem biztos), prózaíró lesz belőlem, ugyanis lírikus sehogy se lehetnék.

Magamat csak példának hoztam föl. Úgy látom innen, madártávlatból, hogy Főtisztelendő Úr „megkrepált pegazusá”-val olyanformán van, mint amikor valaki alól ki-dül a pej és a szürkére ül, amelyik kicsit zömökebb, kicsit tagbaszakadtabb, kicsit nyugodtabb, de mindenesetre – fiatalabb, életerősebb.

Sok eredményt kívánok hozzá.

Ami a „Dunántúl”-ban megjelent „Valaki meghalt”⁵ című versemet illeti, ezt ötödikes koromban írtam, hát előbb mint mióta Főtisztelendő Úr ismer engem, de azért történetesen mégis igaz, de igazán ettől a verstől függetlenül, hogy közeledtem a valóságossághoz, az Istenhez, az „erkölcsi alap”-hoz és – és ez nem tréfa – százszázalékgig Istenhívó vagyok már: hát ide jutottam egypár félbemaradt öngyilkosság után. Meny-

nyit gondolkodtam, töprengtem, és a végén mégis úgy éreztem meg, hogy van, létezik. Hogy aztán: fogalom? erő? akarat? lény? összesség? lélek? – ez már ismét a gondolat körébe vág, ahol az ember el nem igazodik – ez már az okosak elmélkedési vadászterülete, legyen az övék, én tökéletesen megnyugodtam a tudatban: Isten – van, még akkor is, ha mi – valahogy – nem vagyunk, csak: leszünk, akkor is.

Ha Szombathelyre kerülök, okvetlenül fölkeresem Főtisztelendő Urat, hogy az alkalmatlankodást redukáljam, előbb írni fogok. De mostanában nem igen vetődöm a megyeszékhelyünkre.

Édesanyám üdvözetét küldi.

Maradok igaz hálával és ragaszkodással:

Sanyi.

Csöngé, 1929. XII. 4.

U. i. A levelet rossz, az elejét nagyon rossz tollal írtam. Bocsánatot kérek a külalakért.

1. Székely László: TÁLTOSLOVAK HÁTÁN. Szombathely, 1929.

2. Székely László: A SZIRTNEK ÁLMA VAN. Szombathely, 1929.

3. SZÁN MEGY EL AZ ABLAKOK ALATT. EGYBEGYŰJTÖTT ÍRÁSOK I. (1986.) 91–92. A vers egyik változatát 1933 májusában dr. Simon Miklósnak is elküldte (SZÁN MENT EL AZ ABLAKOM ALATT). Weöres Sándor: EGYBEGYŰJTÖTT LEVELEK I. (Szerk. Bata Imre és Nemeskéri Erika. Bp., 1998. 333–334.) (A továbbiakban: WSLEV I.)

4. Tudomásom szerint ez a vers nem jelent meg. IGRIC című epigrammájában találkozunk az első sorok motívumával: „Éneketem ne keresd: csizmám talpára jegyeztem, / Bécs, Buda, Brassó közt őrzí az úti homok.” (EGYBEGYŰJTÖTT ÍRÁSOK I. [1986.] 192.)

5. VALAKI MEGHALT. A vers (ilyen címmel) az EGYBEGYŰJTÖTT ÍRÁSOK-ban nem szerepel.

2

Kedves Főtisztelendő Úr,

Bognár Pista¹ barátom közvetítette részemre Főtisztelendő Úr gratulációját a „Napkelet”-beli versemhez:² engedtesse meg nekem, hogy a szíves megemlékezést a leg-sablónosabb közvetítőeszköz segítségével hálásan megköszönjem.

Jól esett tudnom, hogy Főtisztelendő Úr most, hogy Szombathelyről valószínűleg végképp elszakadtam, azonmód figyelemmel kísér, mint annakidején, mikor annyi jó és rossz gyülekezett össze bennem két év alatt és Szabária porszárnyai alatt, hogy ha az egyszer kirobbanik belőlem, hát, hát... valószínűleg egy regény kerekedik belőle, ami igen nagy veszély, mert nem tudok prózát írni. – Még mindig szinte érzem annak a rengeteg nápolyi-szeletnek az ízét, amit Főtisztelendő Úrnál elpusztítottam és érzem az ízét – keserű vagy fanyar utóízét – annak a rengeteg ostobaságnak, ami gáttalanul szakadozott belőlem... az irodalmi és vallási „vitákat” értem. Azért ma talán mégis csak másképpen volna minden.

Most, mint Főtisztelendő Úr tudja, Csöngén szívom magánúton az iskolai álbölcsesség pipáját, amellet aztán irodalmi kísérleteket folytatok: valahogy már érzem azért a zamatát azoknak a dolgoknak, amiket a jövőben csinálni fogok, (ami egyáltalán nem „irodalmi forradalom”-zamatú valami volna, sőt, mégcsak nem is „zsenialitás”: a maiak közül talán Kassák Lajoshoz és az egykoriak közül Édes Gergelyhez, Ilosvai Selymes Péterhez és a magyar regős-énekekhez még legközelebb álló valami – így érzem) de még nem érkezett el az idejük.

– Különben elég remetemódon élek: nagynénéimet nevelem az Ady-vallásra, rádió-zom néha-néha a csöngői 3 db. rádió közül valamelyiken, „egykoru” társaságom nem igen van.

Szépirodalmi- és napilapot nem igen olvasok: azt se tudom, Főtisztelendő Úr melyik ujságba ír mostanában a katolikus szemléken kívül. A vasi költő-csoport újabb munkásságát se ismerem: Bakó Józseftől³ látok egy-egy költeményt a legrémesebb lutránus zuglapokban és pécssett jártomban a „Dunántúl”-ban láttam az egész vasi csoport „ensemble”-jét egy vasárnapi számban: ez az egész. Régóta gondolkodom már azon, hogy hol lehetne kiadót találni egy „Vasi költők antológiájá”-hoz, ami okvetlenül jó sikert érne el. Van némi reményem erre nézve Zalamegyében, de mégis visszás dolog volna: vasi költők antológiája egy zalai ujság kiadásában!

Engedje meg Főtisztelendő Úr, hogy boldog újévet kívánjak és sok szép verset a „vasi irodalom” épülésére. – Kérem alkalom-adtán tiszteletemet Géfin⁴ főtisztelendő úrnak, Wilfing⁵ főtisztelendő úrnak, Pável Guszti⁶ bátyámnak és a többi kedves pártfogóknak átadni. Maradok a régi hálával és ragaszkodással:

Cina.

Dátum nélküli levél; besorolása a tartalom alapján. Weöres 1929-ben hagyta el Szombathelyt. A *Napkelet*-beli vers említése és az újévi jókívánság alapján valószínűleg 1929. december végén íródott.

1. Bognár István: Weöres Sándor földije. Babitsnak így említi 1933 februárjában: „*Van Csöngén egy poétatársam, Bognár Pista, huszonegyéves parasztleány. Versei kiforrotlanok, de rendkívüli tehetségre mutatnak.*” (WSLEV. I. 191.)

2. VERITÉK. *Napkelet*, 1929. (VII. évf.) 18. szám (szeptember 15.). 362. A vers korábban a *Vasvármegye* hasábjain is megjelent (1929. április 16. 3.).

3. Bakó József (1896–1962): költő, író, tanító, könyvtáros.

4. Géfin Gyula (1889–1973): római katolikus egyháztörténész, a szombathelyi hittudományi főiskolán a dogmatika és a filozófia tanára; az intézmény igazgatója. 1968-tól nagyprépost.

5. Wilfing Lajos: katolikus pap, hitoktató Weöres Sándor reáliskolájában.

6. Pável Ágoston (1886–1946): szombathelyi középiskolai tanár, nyelvész, szerkesztő, költő, műfordító; Weöres Sándor szállásadója, atyai barátja.

3

Kedves Főtisztelendő Úr

igen köszönöm a kedves kívánságot és a megemlékezést. – Ugy hiszem fölösleges volna ugyanezt kívánnom Főtisztelendő Úrnak, (mintahogy nem mondja az ember hogy „kis-eső-kék” amikor ugysis hull a termékenyítő és gabonahúzó áldás), erről tanuskodik a „Szent Imre”¹ amit a Vasvármegyében olvastam, igazi örömmel, már csak azért is hogy mégse ment szét a parti a Múzsával. Sok-sok hasonlót kívánok. – Ha Főtisztelendő Úr találkoznék Guszti Bácsival,² kérem adja át számára tiszteletemet és igaz örvendezésemet a részletekben már ismert és késszé-épült „Panta-Réi”³ irányában. –

Ami engem illet, most a vizsgára készülök nagy eréllyel, ami június 16-án kezdődik, már ezen a héten be fogok utazni Győrbe ahol magánvizsgázni fogok az ottani reálban, vizsgáig előadásokat hallgatok.

Édesanyám az üdvözetét küldi. – Maradok Főtisztelendő Úr igaz híve, tisztelettel minden jót kívánva

Sanyi.

1. Székely László: SZENT IMRÉHEZ. (*Vásvármegye*, 1930. április 20. 7. o.)
2. Pável Ágoston.
3. Pável Ágoston: PANTA RHEI? (FELGYUJTOTT ERDŐ. Nemzedékek kiadása, Szombathely, 1936. 66–67.)

4

Kedves Főtisztelendő Úr,

nagyon köszönöm, igazán, a szíves választ és azt is, hogy Főtisztelendő Úr ismertetni fogja a Kultúrban újabb verseimet,¹ amiről már Pável Guszti bácsi írt is valamit még előbb. – Tehát itt küldök egy csomót, szám szerint tizenháromat, mivelhogy nem vagyok babonás. Azért ilyen sokat, mert nekem nincs szemem hozzá, melyik a férgese. Nagyon kérném a Főtisztelendő Urat, hogy írja meg róluk a véleményét, együttesen és külön-külön, ha lehet és hogy vannak-e köztük esetleg jobbak a régieknél. – Legjobban szeretném magam olvasni föl őket, előadásom van valamelyes, hanem „VII. o. tan.” vagyok és 7-én vissza kell mennem Győrbe, az összefaricskált fapadok közé. Azért kérném a Főtisztelendő Urat, mikor lesz az eset és erre meg tudnám írni hogy ott lehetek-e.

Egyelőre a lírámmal meglehetősen sztagnál: mint epikus léptem életbe és egy több mint száz strofás „idill”-t² írtam. Most pedig több mindenféle foglalkoztat: egy regény, aminek „Pisze harangozó” volna a címe és egy dráma: „A tisztelendő lánya”.³ Mindakettő az ember tudata alatt, vagy fölött végbemenő dolgokkal foglalkoznék. Az utóbbinak a gondolata pl. ennél fogva olyan, hogy szavakkal ki se tudom fejezni, nem tudom, a mese eléggé szimbolizálja-e: egy ev. pap lánya, akinek az apja meghalt és a falu új papja a vőlegénye, egészen beteg anyjának és idióta fivérének él. A vőlegénye egy félszeg, unalmas, szürke ember és ahhoz is csak azért akar hozzámenni, hogy így a hozzátartozói kívánságának eleget tegyen, mellettük maradjon, segíthesse őket. A falu fiatal, elegáns segédjegyzője szerelmes a csinos lányba, de annak elhárítja a közeledését, mert anyja azt mondja rá, hogy könnyelmű ember. Egy napszámos vándor érkezik a paplakba: medikát végzett annakidején és most munkanélküli. A lánnyal beszél és elmondja neki, hogy ő tulajdonképpen nem is munkát keres, de egy régi, rossz harmónika a szíve (kiveszi a melléből és megmutatja) és ezt nem bírja így tovább, adja neki a lány a szívét. Az megtagadja: nem, mert anyjának és fivérének van szüksége az ő szívére, nem neki. Aztán elviszi a napszámos a lányt a *[áthúzza: saját; L. P.]* dédszülei lakodalmára, ahol a darab előbbi szereplői vannak mind jelen, de most olyanok, ahogy egy vad, érzéki hangulatba összesimulnak, mint igazi természetük, amit a tettetés, a nevelés, önnevelés és idő elásott bennük. A pap lánya csak nézi a tombolást, a kedélyek teljes fölzsabadultságát – és amikor a pap-vőlegény, szerényen, alázatosan odajön hozzá, eltaszítja. A segédjegyző táncra kéri – a táncuk egyre vadabb lesz, a végén egymásé akarnak lenni, amikor a régi lakodalmak szokott ördög-maszkos, naív figurája a lányt hátulról egy kővel fejbédobja. – A napszámos és a naív-ördög halottan húzzák ki a hálószobájából a lányt, a napszámos előveszi az orvosi bonckését és fölvégja a nő mellét, de hiába keresi benne a szívet – nincs.

Hát ez eddig volna, nagyon-nagy vonásokban. Mit szól hozzá Főtisztelendő Úr?

A „Pisze harangozó” nem ilyen fantasztikus, de az talán mégvadabb dolog. Fiutód nélküli emberekben akarom benne kimutatni a továbbélés ösztöneit és a nők ösztönének feléjük irányuló plusz- és mínusz-sugarait – mindezt orvosi szemmel az életben megfigyeltem.

Na hanem ezekről éppen elég, sok is. – Engedje meg Főtisztelendő Úr, hogy megkérdezzem: hogy van mindig? mivel foglalkozik? mit csinál a szombathelyi irodalmi élet?

Minden jót kívánva, maradok Főtisztelendő Úr igaz híve

W. Sanyi

Csöngye, 1931. I. 1.

1. Egyelőre nem sikerült kiderítenem, hogy Weöres Sándornak melyik verseit mutatták be.
2. A „több mint száz strófás idill” megsemmisült vagy lappang.
3. A PISZE HARANGOZÓ ÉS A TISZTELENDŐ LÁNYA című művek elkészüléséről nincs tudomásom; esetleges befejezésük után megsemmisültek vagy lappanganak.

5

Kedves Főtisztelendő Úr,

rettentő paraszt vagyok hogy csak most válaszolok. Újabban rém nehezen írok levelet, nem tudom miért, de ezt a levél-nem-írhatnáságot legyőzhettem volna, hogy miért nem tettem, azt nem tudom. De már sokszor akartam írni és mégis csak most fogtam tollat hozzá hogy megköszönjem a Főtisztelendő Úr levelét, ahol nagyon hasznos és érdekes bírálatot írt a verseimről és kártyáját, ahol értesít a verseim szereplésének a megtörténtéről.

Nagyon megköszönöm a Főtisztelendő Urnak hogy szerepeltette az írásaimat a Kultúrdélután műsorán és azokat a kedves sorokat, mikben az íróemberek tetszéséről értesít. Nem tudom, hogy fejezhetném ki a hálámat, de semmi esetre se így, egy megkésztet levéllel.

Mostanában talákoztam Bakó Józseffel, az itteni „Kálvin-kultúrház”-ban olvasott föl roppant érdekes, merész verseket, amiknek a keserű, világfájdalmas hangja ugyan idegen tőlem, de nagyon élveztem őket: különös átmenet az Ady-hatás leküzdhetetlen, nyugós ragadványa, az ekspreszionizmus és valami sose-hallott ismeretlen között. Most olvasom a „Földem”¹ című kötetet: az is közel áll ehhez. Főtisztelendő Úr az iskolai eredményeim után érdeklődik: arról jobb volna nem beszélni. Háromból buktam meg éppen – azzal vigasztalom magamat: három a magyar igazság és egy a ráadás. A magyar igazság tündöklő triumvirátusát az algebra, fizika és ábrázoló képezik, a ráadás pedig történelemből a csillagos-hármas, hogy a háromlábu macskának farka is legyen. Azonkívül félév óta kaptam egy harmadfoku magaviseleti dicséretet, így „szabályszerű” a magaviseletem. (Mit is akarnának jobbat, ha egyszer „szabályszerűen” viselkedem?) Az ok különben az volt hogy odébbáltam tornaóráról és rajtacsiptek. Hogy a hagyományokhoz hú maradjak, ekkor fölmentettem magamat torna alól.

Mostanában különben meg akarom próbálni hogy milyen is az a tanulás: eddig még nem sikerült. Sokat olvasok, azonkívül szakítottam a szombathelyi magányos életmóddal és afféle vígdiák-életet élek, jobb híjján, a korombéliekkel. Ami Szombathelyen hiányzott nekem, a korombéliek társasága és barátsága, az itt megvan, de itt meg hiányzik az, amit ott nem nélkülöztem: Főtisztelendő Úr, Pável Guszti bácsi és mások atyai-barátságát határozottan megsínylem. Hiába, nem lehet a kettő együtt, a pajtások is és a fölnoított-barátok is az ember birtokában.

A kedélyem egyelőre ép és így verset nem írok: nekem ahhoz mindig valami kifejezhetetlen, fájdalomtalanul sötét, kellemesen zord, ideges hangulat kell. Nem tudom, Főtisztelendő Ur észrevette-e, hogy ezek az újabb szüleményeim (mikből, mellel)

közbeszúrom, az Ego-témakör majdnem teljesen és szándékosság nélkül hiányzik) sötétek, anélkül hogy pesszimisták volnának. A hangulatuk zord, anélkül, hogy fájdalmat fejezne ki. A belső nyugodtságom tulajdonképpen úgy vette magára ezt a sötét színt, hogy a sötét nem azt adja, aminek a szimbóluma lenni szokott: a jónak, kellemesnek a negatívuma. Azt hiszem, érti Főtisztelendő Úr amit ezzel mondani akarok: mintha valaki fekete uccairuhába öltözve jár-kelel és a gondolatai egész mindennapiak, se-víg-sebúsak, azt hiszem így bujtattam én sötét ruhába a mindennapokat: a ruha mögött levő dolgok se nem ujjongók, se nem jajgatók, egyszerű, közömbös konstataciók.

Őszintén megvallva, csudálom hogy Főtisztelendő Úr nem értette a megnevezett verseket. Például a „Holdkóros biciklista”² semmi egyéb, minthogy egy indokolatlan kép kíséretett (egy biciklista, aki csukott szemekkel robog át az éjszakai úton, hosszú haja van és az lobog utána és álmában sír) és én ezt kivetítettem magamból, mert nem akart bennem vesztég maradni. A „Kálvária”³ az emberi élet egyes korszakainak a jelképezése szeretett volna lenni, a hét napjai az élet egyes időszakait jelölik: hétfőn a mámor hagyja el az embert, kedden a megkönnyebbítő sírás, szerdán a vigasz, csütörtökön a munkaképesség, stb. A „Felhők árnyéka”⁴ csak azt akarja mondani hogy minden egyes ember számtalan ismeretlen életre rácsíkozta a maga életét, számtalan rajta kívülállással függ össze a sorsa, számtalan emberre borul rá mindenkinek az élet-ideje jótékonyan vagy kellemetlenül. (Pl. tessék elképzelni: egy autót el van romolva és nem érkezik meg idejében a szerelő, így X úr gyalog megy oda, ahová menni akart. Az autót történetesen elgázolta volna, ha a szerelő megérkezik, az útközépen átbotorkáló vakot, aki nem is tudja hogy életveszedelemből menekült, anélkül hogy közvetlen veszély fenyegette volna. A lányához megy, aki őt eltartja és ha apja meghalt volna, jövő évben megvehette volna azon a pénzen, amin most a vak embert tartja, a régóta vágyott selyemruhát, amiben föltűnt volna Y donzsuánnak, aki elcsábította volna, míg így a lányt észre se veszi – stb., csak példának hoztam föl: „így csíkozunk az eljövendőt önkénytelen, száz életen.”)

Megbocsásson Főtisztelendő Úr, hogy ennyi haszontalansággal untattam. A szombathelyi uraknak tiszteletteljes üdvözlétemet küldöm és kérem őket, tartsanak meg további jóindulatukban, Pável Guszti bácsit, Wilfing főtisztelendő urat, Tóth főmérnök urat és a többieket értem.

Minden jót kívánva, maradok Főtisztelendő Úr igaz híve

Sanyi

Győr, 1931. febr. 11.

A lap alján ceruzával: Kálvária-u. 5. Pálffy Ferenc MÁV-főintéző úrnál.

1. Bakó József: FÖLDEM! (Verse.) Sopron, 1930.

2. HOLDKÓROS BICIKLISTA. Kézirata: WEÖRES SÁNDOR DIÁKKORI VERSFÜZETE, ISKOLAI DOLGOZATA, LEVELEI. *Műhely*, 1992. 32–34. (A továbbiakban: *Műhely*, 1992.)

3. KÁLVÁRIA. Kézirata: *Műhely*, 1992. 9–11.; a verset 1929. VII. 27-én Pável Ágostonnak is elküldte (WSLEV. I. 11–12.).

4. FELHŐK ÁRNYÉKA HEGYEKEN. Kézirata: *Műhely*, 1992. 37.

Kedves Főtisztelendő Uram,

bocsánatot kérek, hogy ilyen késve válaszolok Főtisztelendő Úr szives levelére, aminek egészen rendellenes oka van: a levelet 40°-os lázas állapotban kaptam, erős lég-

csőhurttal nyomva az ágyat.¹ Lázam azóta nagyobbodott is, meg visszacsökkent ez-tán: ma keltem föl, rendes hőmérséklettel, de még mindig igen köhögök és úgy jövök-megyek, mint egy háromkerekű díszbatár.

Most fogtam fölkelésem óta először tollat: különös, milyen bizonytalan érzésem van. Mintha még sose írtam volna, vagy nagyon régen és mindig az az érzésem van, hogy más betűt fogok leírni, mint amit kéne. És mintha a tollat nem tudnám rendesen tartani. Azt hiszem, mindez írásomon is meglátszik, amiért bocsánatot kérek.

Mindez azonban nem tartozik a tárgyra. Főtisztelendő Úr azt *[áthúzva: kérdi hogy; L. P.]* írja, hogy nem emlékszik, felelt-e levelemre: azelőtt a levél előtt, amelyik a kérdést tartalmazza, nem. Ezt csak a saját ekszkuzálásomra említem. A mesegyűjteményt nem tetszett elküldeni.

Köszönöm Főtisztelendő Úr érdeklődését a verskötetem után. Egyelőre várok ve-le: szeretném, ha az „Athenaeum”, vagy a „Légrády”, esetleg „Singer és Wolfner” ad-ná ki – harmadikat szeretném visszaszívni – és személyesen akarok majd eljárni az ügy-ben. Legtöbb reményem a Légrádyékhoz van, némi jogosultsággal. De meg egy fur-csa emlékem van, egész kiskoromból: egyszer, talán 6-7 éves koromban, kijelentettem, hogy majd verseket fogok írni és nem fogok kötetet előbb közrebocsátani, mint mi-után 30 darab versem megjelent. Ehhez tartom magamat, tradícióm: sok értelme ugyan nincs, mint a tradícióknak általában. És úgy áll a helyzet, hogy eddig kb. ötven-szer jelent meg versem, de sok, több mint a megjelentek negyede, kétszer, más ujsá-gokban, különböző alkalmakkor, egynéhány pedig háromszor, sőt négyszer. Így aztán a nyomdaföstéket tapintott versek száma nem éri el a harmincat.

Egyelőre verskötet-címekeket gyártok. Ime egy szép kollekción, a többbit már kimustrál-tam, de valószínűleg ezek is a testvérsorsot fogják megosztani:

„Tizenhét évek könyve”

„A tavaszi versek”

„Tavaszi versek könyve”

„Halál meg élet”

„Boszorkányszél”

„Keresés”

„Episztolák élethez és halálhoz”

„Episztolák a halaványakhoz”

„Se ima nem fog, se átok”

„Nem megy a Szinusztétel”

„Líra”

„Február” stb.

Egyikkel se vagyok megelégedve.² Érdekes valami volna ez is: egy verseskönyv, ami-nek a címtábláján a kiadó-jelzést nem számítva, semmi egyéb nem volna, csak ennyi: „Weöres Sándor könyve” – mint a Biblia könyvei, vagy a Göre Gábor Biró Ur könyve.³

De ez az együttemlítés nem akar profanizálás lenni. Én nagyon tisztelem és szere-tem a Bibliát, már csak irodalmi becse miatt is, bár a mostanában napfényre kerülő egyiptomi költészet sokkal hatalmasabb és erősebb és izmosabb a nála jóval újabb hé-ber líránál (Salamon, Dávid, stb., sőt a Mózes-könyvek lírájánál is [pl.: Mózes hálaéne-ke]). De ez nem ide tartozik, a Bibliával egy bekezdésbe említeni, én nem „magam csi-náltam” a vallásomat. Az én hitvallásom csak ennyi: Isten – van. És hogy ennyit min-denki tudhat, de többet senkise. Ha mást is mondtam volna, azt „talán”-nal mondhat-tam. Ennyit pedig igazán nem magam csináltam, sajnos, mert akkor igen eredeti ember volnék.

Az is ide vág, hogy eszembe jutott, Főtisztelendő Úr mondta egyszer, írjak verset Szűz-Máriáról. Milyen furcsa, tényleg megszületett, pedig nem a megbízásra gondoltam. A vers úgy keletkezett, hogy, kb. lázam tetőfokán, megkértem anyámat, hogy írja amit diktálok. Beszélni is alig tudtam, magamnál se voltam egészen: ilyen a vers is. Ne mint verset tessék nézni: ostobaság, fordulatai és kifejezései sokszor bizarr izléstelenségek, versnek se jó, kuriózumnak se. És amikor, most, a megírás után elolvastam, olyan volt, mintha nem is írtam volna, egész újat olvasnék. Magaménak bajosan ismerhetem el: a régies (és erőltetetten mű-régies!) alaptónusba úgy vág egy-egy mai kifejezés, hogy szinte fölszisszentem. Minthogy Főtisztelendő úr egykori akaratahoz híven Mária-vers, engedje meg, hogy idemellékeljem.

Köszönöm Főtisztelendő Úr szándékát, hogy a Kultúrban fölléptet. Nem tudom, ki lehet a diák-lenéző bölcs öregur; (Ady: a „harangozó szép öregur”⁴ mintájára) és mint-hogy Finta tanító úr⁵ nem megy még „öreg” számba, nem is gyanakszom senkire. [Át-húzva: Még egyszer köszönöm; L. P.]

Köszönöm a szíves levélbeli megemlékezést. Édesanyám köszöni az üdvözetet és szintén üdvözetét küldi.

Maradok a régi ragaszkodással:

Sanyi.

CELLI-SZŰZ-MÁRJA

(Regülő-ének)

(Hangolás:)

*Aki eztet szerzette
egy sápadt kan gyerek
egy szegény korónikás
aki vala kólikás:
teljes testben izzada.
Törletlen izzadság
a fejét viszketé
meg nem vakarhatá
betakarva lévén.
Iratlan költemény
a fejét viszketé
meg nem vakarhatá
lévén igen bévül.
Eztet tollba mondá:*

(Regülés:)

*Regü-regü-regü
Celli-Szűz-Márja
üle igen fényesen
üle hej fészkesen
földi arany székén
mennyeégből leszállván
égi arany lelke
Cellbe hej Cellbe*

sem Jánosházára
 hozzánk esettekhez,
 Égi arany lelkének
 szült-fehér kapuját
 derülvén kitárá
 hívek galambjának:
 „Tessék beröpülni.”
 Híveknek galambja
 vala pedig álgalamb
 szült-fekete-holló
 fehérre meszelve
 szén-szín meszelővel.
 Regü-regü-regü
 Celli-Szűz-Márja
 aranyos lelkének
 fehérés kapuját
 hívek álgalambja
 balog röpte után
 akkoron bezárá.
 Maga kulccsal zárá
 fényes ezüst kulccsal
 kit estétől kére.
 Maga pecsételé
 rózsaszín pecséttel
 kit reggeltől kére.
 Aranyos szűz lelke
 vala a nyomója.
 Regü-regü-regü
 hívek álgalambjai
 bent csak nézdelének:
 a bíró galambja
 s volt-bíró galambja
 ellenek galambjai
 valóban hollói
 tüstént fordulának
 szögvest nézik egymást.
 Szomszéd-asszonyoké is
 szögvest nézik egymást.
 Süldő lányoké is
 szögvest nézik egymást.
 Konyult jobbágyoké is
 szögvest nézik egymást.
 Regü-regü-regü
 volt bíró hollója
 és bíró hollója
 addig nézik egymást
 szemsarokból szögvest
 hogy csak összekapnak.

Utánuk a többi.
 Regü-regü-regü
 egyik tollát másik tépi
 másik tollát egyik tépi
 álgalambok fehér
 valón volt fekete
 hollóknak tollait.
 Tollak hullottanak
 meszek pörögtenek
 álgalambok tolliról
 s mind hollók lettenek
 valón volt igaz hollók
 amire betérne
 Celli-Szűz-Márja.
 Regü-regü-regü
 Celli-Szűz-Márja
 való voltak látván
 igen facsarodék
 szentséges johában
 és ekképen szóla:
 (regü-regü-regü)
 „Ti hollói barmok
 éjen szült hazugok
 húsba facsart balogok
 most néktek elzengem
 a Kírisztus dolgát
 ti méltatlanoknak.
 Fehértek lehullván
 tollatok kimulván
 holló testetekből
 ezenmód csupaszon
 azonkorig ültök
 míg holló lábatok
 galamb lába lészen
 míg holló testetek
 galamb teste lészen
 míg holló fejetek
 galamb feje lészen:
 akkor holló tollatok
 csupaszult helyébe
 galambtoll tenyészik.
 Mert sohábban leszen
 egy kavicsból út pora
 egy szekérből taliga
 egy gyémántból balga lom
 ki mind igen lehet:
 mint Kírisztus madara

*hollóként kallódva:
nem hagyja kallódni
Krisztus a pénzét
légyen az egy dénár
légyen egy fél dénár
légyen líkas dénár.
Kit is ekkép tudjatok.” –
Regü-regü-regü
Celli-Szúz-Márja
ezennel bezárá
szült-fehér kapuját
kinek mögötte hollók
szentes szent kondérban
időtlen idők mulván
galambokká főnek.
Mi is ekképp légyen.*

1. Dátum nélküli autográf levél; besorolása a tartalom alapján. Weöres Sándor 1931. október 20-án tájékoztatta súlyos betegségéről Pável Ágostont: „Sokat betegeskedek, nem-régen influenzával, torokgyulladással és a már említett tüdőcsúcsburttal körítve értem el a láz-maximumot...” (WSLEV. I. 34.) A levélben kötetcímként említett TIZENHÉT ÉVEK KÖNYVE és a meg nem kapott mesegyűjtemény korábbi keltezés is elfogadhatóvá tenne.
2. Weöres Sándor első kötete HIDEG VAN címmel 1934-ben látott napvilágot.
3. Gárdonyi Géza: GÖRE GÁBOR BIRÓ ÚR KÖNYVEL. Hungaria, 1914.
4. „Egy nagy harang volt a kabátja”; „Hogy hívnek téged, szép, öreg Úr” (Ady Endre: A SION-HEGY ALATT).
5. Finta Sándor (1889–1950): költő, író, pedagógus; a Szent István Akadémia tagja.

7

Kedves Főtisztelendő Úr,

kellemes és boldog karácsonyi ünnepeket kívánok.

Olvastam a Vasvármegyében,¹ hogy megtörtént a Kultúrban a verseim publikálása. Nagyon kérném Főtisztelendő Urat, írja meg hogy mi volt róluk az általános vélemény és az egyesek véleménye... de, megvallom, hogy ennél sokkal inkább dobogtatja hő szerzői keblemet az, hogy Főtisztelendő Úr mit szól a legújabb sütető alkotmányaimhoz. Azt hiszem, hogy az afféle dolgok, mint a „Teológia”,² a „Bálvány”,³ meg a „Kísértet”⁴ ellenszenvesek lehettek Főtisztelendő Úrnak – de belőlem jóhiszeműleg fakadtak és kényszerítően kíváncsiak a papírira, nagyon-nagyon nehezen és sok fejfájás árán tudtam volna csak magamban rekeszteni őket, megszületetlenül fojtva halottá. Hígyje el Főtisztelendő Úr, hogy nem passzióból támasztok magamnak olyan skrupulusokat, mint amik a „Teológiám”-ban vannak és nem is úgy támasztom őket: maguktól kelnek és én is sokkal nyugodtabban és derűsebben tudnék élni a skrupulusaim nélkül. Bennem, mint annyi másban is, Lucifer munkál, aki nem a Gonosz, hanem a Maradhatatlan, a csiszoló, minden megállapodás ellensége, aki a történelem egész eddigi folyása alatt mindig ledöntötte, amit már bevezetett és helyébe újat alkotott. Tulajdonképpen nem más, mint Jehova másik arca, a nappal mellett az éjszaka és az éjszaka a nappalnál nem gonoszabb. (Természetes, amit itt összehóklásztam Jahvéról és Luciferről, azt nem szószerint értem: nem vagyok híve a miszticizmusnak, csak szim-

bolikusan próbáltam kifejezni a kifejezhetetlent. És minden, amit eddig írtam és amit esetleg ezután írok, nem más, mint kifejezésekből szótt gyarló és gyatra hurok a Kifejezhetetlen nyaka körül.)

De erről a témáról untig elég: erről vagy köteteket kéne írnom, vagy semmit, mert ez így ahogy ideírtam, a semminél is kevesebb, határozott negatívum.

Szeretném még egyszer megköszönni Főtisztelendő Úrnak azt a szívességet, vagy szeretetet (nem találok rá kifejezést), hogy rövid asszonyfai tartózkodása alatt is időt vett arra hogy engem meglátogasson. Igazán nagyon jól esett Főtisztelendő Úr kedvessége és nem tudom mivel meghálálni. Fáj, hogy Főtisztelendő Úr szeretete ellenében nem tudtam mást nyújtani, mint destruktív verseim fagyos (egyések szerint: sátáni) ötleteit.

Nagyon kérem Főtisztelendő Urat, hogy sziveskedjék átadni karácsonyi jókívánságaimat Géfin és Wilfing Főtisztelendő Uraknak és többi jóakaróimnak és hogy alkalom-adtán tessék átadni Krisztin Tanár Urnak⁵ a köszönetemet, hogy szives volt fölolvadni a tákolmányaimat.

Szüleim is velem együtt boldog ünnepeket és boldog újévet kívánnak. Maradok őszinte tisztelettel Főtisztelendő Úr igaz híve

Weöres Sanyi

Csöngé, 1931 dec. 19.

1. Weöres Sándor írásait 1931. december 13-án adták elő a Faludi Ferenc Irodalmi Társaság délutánján. A rendezvényről a *Vásvármegye* hasábjain több előzetes is megjelent. December 11-én többek között az alábbi sorok olvashatók: „Krisztin Ernő dr. a kis Weöres Sándor újabb verseit mutatja be, amelyek elé bizonyosan nagy érdeklődéssel tekint Szombathely közönsége, amely első, feltűnő sikereinek is tanuja és lelkes ünneplője volt.” (4.) Az irodalmi délutánról 1931. december 15-én számolt be az újság. A hideg teremben hetvenfős közönség hallgatta végig a műsort. (Dec. 15. 2. o.)

2. TEOLÓGIA. A verset Pável Ágostonnak is elküldte (WSLEV. I. 26–27. o.).

3. BÁLVÁNY. A verset Pável Ágostonnak is elküldte (WSLEV. I. 27–28. o.). HIDEG VAN. 20. o.

4. KÍSÉRTET. A verset Pável Ágostonnak is elküldte (WSLEV. I. 27–28. o.). HIDEG VAN. 19. o.

5. Krisztin Ernő (1892–19??): gimnáziumi tanár, szerkesztő; a szombathelyi kulturális élet szervezője; a „Kultúregyesület” szépirodalmi szakosztályának főtítkára

8

Kedves Főtisztelendő Úr,

nagyon köszönöm Főtisztelendő Úr levelét... és jóindulatát, a tanácsokat és értesítéseket.

Fáj, hogy Főtisztelendő Urnak szomorúságot okoztam, bár nem tudom hogy mivel. Már nem emlékszem hogy mit írtam Főtisztelendő Úrnak legutóbbi levelében, de arra emlékszem hogy levelem tele volt tudálékos filozófalással és az volt az érzésem, amikor befejeztem, hogy rosszul fejeztem ki magamat és amit leírtam, az még a saját meggyőződésemet sem fődí – ha jól emlékszem, ezt bele is írtam a levelembe. Úgy rémlik, ezt is írtam, vagy efféle: hiszek az Abszolútumban, ami a gondolkozásnak, minden tér- és időbeli viszonylatnak és meghatározásnak és megismerésnek föllötte áll – tehát nem vagyok istentagadó, mert az Abszolútum helyett Istent is mondhatok. Igazán nem tudom, mi adhatott okot levelemben szomorúságra. – Tapogatózó, igazságkereső stádiumát élem az életemnek, gondolkozásom még nem kiforrott... azt hiszem, mindez nem jelenti azt, hogy az Útról letévelyedtem. Ha gondoltam volna hogy Főtisztelendő Úr ennyire komolyan fogja föl azt a sok zódséget, amit levél-

ben és versben összehordtam, hát akkor egész másképpen fejezem ki ugyanazt és az egésznek megnyugtatóbb képe lesz. Úgy hiszem hogyha egyszer úgy istenigazából kibeszélhetném magamat Főtisztelendő Úr előtt, nem alkotna rólam ennyire lemondó véleményt. Istenhívő vagyok, imádkozom is, csakhogy nem fejeződnék ki szavakban az imádságaim és nincs külön elejük és végük: bujkálnak az imáim a tudatfölöttiség, a tudat és a tudatalattiság között és hol – itt hol – ott bukkannak elő, sokszor anélkül hogy tudnék róla. Azt írja Főtisztelendő Úr, hogy legyenek jó az emberek dolgai iránt. Úgy hiszem, soha nem akartam ártani senkinek, a bosszuallás és irigység érzései egészen elkorcsosulva, elnyomorodva lappanganak bennem – sok rossz tulajdonságom van, de az ártani-akarás nem tartozik közéjük. Ahol lehet, segíteni igyekszem másokon. – Kérném Főtisztelendő Urat, hogy ha legközelebb ír, írja meg, hogy hát annyira elvetemült, annyira Istentől-elrugaskodott, annyira sátáni vagyok-e csak azért, mert istenhittem még nem állapodott meg egészen? –

*

Azt hiszem, nem kell az én lelkemet féltetni és útban vagyok a Világosság felé.

*

Bocsánatot kérek hogy levelemnek kicsit zilált a külalakja: talán megbocsátja Főtisztelendő Úr, hogy nem tisztázom le... mivel ezt a levelet már úgymint harmadszor írom meg, annyira nehezen tudom érthetően kifejezni magamat, ha a hit és vallás kifejezéseken-fölül egyszerűségéből akarok kifejezésekre-szorítani valamit.

*

Hálásan köszönöm Főtisztelendő Úr kritikáit, sokat tanultam belőlük, többet, mintha Főtisztelendő Úr csak a jó-véleményeit írta volna meg.

Köszönöm Főtisztelendő Úr jóakarátát és szeretetét, ami szinte sugárzik a leveléből. Hatással volt rám és sokat gondolkodtam rajta... talán nem is így írtam volna ezelőtt a levél előtt.

De most bevégeztem a leveletem. Boldog új esztendőt kívánok és kérem Főtisztelendő Urat, hogy legyen irántam továbbra is jóakarattal és nézze el nekem, hogy micso-da bizarr kilengéseket csinál a gondolkozásom: talán majd ezekből a kilengésekből is kikopok lassankint.

Maradok Főtisztelendő Úr hálás és ragaszkodó híve

Sanyi.

Csöngé, 1931 dec. 31.

Szégyeltem ezt a levelet, nem a tartalmáért. Hanem a külalakjáért.

Szekely László egy Csöngére címzett képeslapon ezzel nyugtatta meg Weöres Sándort: „Te mennyei drága gyermek vagy. Annyira fáj neked annak az elképzelése, hogy esetleg fájdalmat okoztál nekem. [...] Megnyugtathatlak: szép verseiddel, igen sokat ígérő tehetséged bontakozásával és ritka fejlettségével igen nagy örömömre vagy.” (1932. I. 11.)
Lelőhelye: Vas Megyei Levéltár; Weöres Sándor levelei, XIII. 43/7. (40.)

Kedves Főtisztelendő Úr,
köszönöm Főtisztelendő Úr lapját és megnyugtatótását. Igazán jól esett azt tudomásul vennem, hogy Főtisztelendő Úr nem tart még elveszett lénynek azért, amiért már so-

kan kiáltottak rám Apage Satanas-t, amiért már sokan tartottak elvetemült gonosznak, amiért már sokan néztek rám úgy, mint egy múzeumbeli kitömött pleziozauruszra (ami különben nincs is, mert a pleziozauruszának csak a csontváza maradt fenn) döbbenettel, sőt bizonyos irtózó bámulással is: pusztán azért, mert nem simultam be a meglevő szellemi keretek közé.

Köszönöm Főtisztelendő Úr jókívánságát, a „szerencsés matúrát” illetőleg: sokat tanulok és minden erőmmel rajta vágok, hogy a matúra sikerülhessen.

Mama és Apa szívélyes üdvözlétüket küldik. Minden jót kívánok, őszinte ragaszkodó tisztelettel

Weöres Sanyi.

Csőnge, 1932. jan. 17.

10

Kedves Főtisztelendő Úr!

köszönöm Főtisztelendő Úr lapját. Végre hozzájutottam az időhöz, hogy megírhassak egy levelet és az időt is, meg a levelet is arra fogom fölhasználni, hogy megírjam néhány lírai impressziómat, amik nagyon kikiváncsoznak belőlem.

Újabban egészen megszoktam, hogy ne szavakban, hanem képekben, határozatlan víziókban gondolkozzam és ahogy olvastam Főtisztelendő Úr kötetét,¹ anélkül hogy bármilyen véleményt is alkottam volna róla, egy kép bontakozott ki előttem, olyan élesen, mintha valóság volna. Egy útszéli feszületet látok, ami félig-meddig düledezik már, a rajta levő bádogg-Krisztus már jóformán csak sziluett, lekopott róla majdnem egészen a fösték – és a feszület körüli kőfalra borostyán kapaszkodik. A háttérben domb, szelíd lejtésű halom és a tetején egy düledező templomrom áll, körülötte néhány cserfa és lejjebb az út mellett, gyéren, akácok. Dús gabonaföldek hullámanak az út és a domb közt, a dombfejtőre is fölkapaszkodva és csillognak a Napban. Az ég tiszta, felhőtlen, az ég kékje előtt madarak röpködnek, magasról hangzik a hangjuk. Minden él és az egész táj mégis valami nyomott szomorúság alatt görnyed... mintha Böcklin föstötte volna.

Ez nem szimbólum akar lenni, hanem újabban minden efféle képeket fakaszt belőlem, sokszor csak színeket és vonalakat. Újabban a hátgerincem alkot véleményeket, a fejemtől függetlenül² – és lehet, hogy ő okosabb is, mint az a három cserebogár, ami a koponyacsontom üregében duruzsol és a hiányzó agyvelőt úgy-ahogy helyettesíti. Azt a képet pedig csak azért írtam le, hogy tudassam, a „Partonülő” milyen érzést fakasztott belőlem.

Magamról semmi újságot se tudok mondani – gőzerővel készülök az érettségire, verset nem írok, az a néhány vázlat szerű dolog, amit csináltam, pedig egészen sikertelen és többnyire groteszk. Szép tavaszi napok vannak és sokat sétálok. Alapjában véve jól érzem magamat, bár elég gyakran rámszakad a kedvetlenség, amit talán teljes elszigeteltségem okoz.

Bő vers-termést kívánok Főtisztelendő Úrnak és minden jót. Őszinte ragaszkodással

W. Sanyi.

Csőnge, 1932. ápr. (csak most jut eszembe, hogy elseje van, ezért hamar ideírom

még, hogy kitört a Sághegy, meg hogy vakbélgyulladást kapott a csöngei torony, holnapután operálják).

1. Székely László: A PARTON ÜLŐK PANASZA. Szombathely, 1932.

2. Az élmény néhány év múlva versben is hangot kapott: „Ó, szépség lázmérője, hátgerinc, te néma bölcs: te légy, te légy bírálóm!” („HARMADIK NEMZEDÉK”. *Nyugat*, 1937. 5. sz. 389–391. o.)

11

Kedves Főtisztelendő Úr,

hálásan köszönöm Főtisztelendő Úr kártyáját és a kedves megemlékezést. Szégyellem magamat. Már régen kellett volna írnom Főtisztelendő Úrnak. Sokszor eszembe jutott, hogy írjak, de valahogyan mindig elmaradt.

Az érettségim sikeresen átmentem, bene-maturus¹ lettem. Eddig az iskola rabja voltam, most földhözragadt körülményeim rabja lettem és ez se sokkal jobb. Nincs módom ahhoz, hogy egyetemre menjek, állásra úgyszintén nincs semmi kilátás. Itt pedig olyan mérgezett a helyzetem, hogy már aludni is csak hajnal-felé tudok, lélekzet-elakadásokra riadozok föl félálomból egy éjjel néha hússzor is, bróm és egyebek dacára. Reggeltől-estig más-valaki dühének cérnaszálán függök kisgyerek-korom óta, bármiért is dühös, mindig rajtam tölti ki a dühét az apám, ezért is vagyok olyan, amilyen és ez rondít bele most is nap-mint-nap az életembe.

Pegazusom mostanában is nyerít egyet-egyet. Kérném Főtisztelendő Urat, írja majd meg alkalomadtán valamikor a véleményét ezekről a versekről, miket itt mellékelek.

Mostanában erős lelki-átalakulás megy végbe bennem. Már másképp nézem Istent és rájöttem, hogy tulajdonképpen sose voltam hitetlen. (Ezek a versek jelzik is a lelki utam jelenlegi szakaszát.) A szabad, kötetlen és tiszteletlen szemlélődésből indultam: eddig ide vezetett. Ugy érzem, tovább kell mennem ezen az uton és nem szabad visszariadnom: hiszek benne, hogy Ormuzd vezet és nem Ahrimán – bár annak, aki nem a vallás magaslatán áll, hanem elzárkózva belégombolkozik a hitébe, föltétlenül ostobaság és gonoszság kell, hogy legyen az én utam (én hiszek abban hogy nem gonoszság: legrosszabb esetben olyasmi, mintha valaki Makóból Jeruzsálembé Newyorkon keresztül utazna). És hiszek abban is, hogy Főtisztelendő Úr nem borzadállyal és megvetéssel, hanem inkább megbocsátó mosollyal nézi az én eszeveszett vándorlásomat Istenen, világon, valóságon, életen, halálon és megfoghatatlanságon át.

A Rhá-himnuszok² és Ptáhotpu verse³ a Marczali-féle Világtörténelem első kötetében lelt szövegek rimes átírásai. A „Jajgatás”⁴ is átírás, de már szabadabb valamivel.

No de nem fecsegek tovább. Kellemes nyaralást kíván Főtisztelendő Urnak kiforratlan poétatársa, őszinte ragaszkodással és tisztelettel

Weöres Sanyi

Csönge, 1932. aug. (ha én azt tudnám, hányadika van, akkor igen művelt ember lennék).

1. Weöres Sándor 1932 júniusában tett jó rendű érettségi vizsgát a Soproni Áll. Széchenyi István Reálgimnáziumban.

2. RHÁ-HIMNUSZOK: Ó-EGYIPTOMI VERSEK RHÁ-HIMNUSZOK – ISMERETLEN SZERZŐ. (HIDEG VAN. 1934. 42. o.)

3. PTÁHOTPU: Ó-EGYIPTOMI VERSEK AZ AGGASTYÁN PANASZA – PTÁHOTPU. (HIDEG VAN. 43. o.)

4. JAJGATÁS: – JEREMIÁS SIRALMAI, III. 1–18. (HIDEG VAN. 41. o.)

Kedves Főtisztelendő Úr,

megkaptam a lapot, bocsánatot kérek, hogy késett a válaszom. Ugy hiszem, Főtisztelendő Úr már Szombathelyen van, ezért oda írok.

Köszönöm a tanácsokat. Tovább tanulni, sajnos, anyagi okok miatt nem tudok, meg fogok próbálni állásba jutni. – Ami a franciát és németet illeti, azokkal most is foglalkozom, különösen az utóbbival és kezdem gyúrni az angolt is.

– Egyetértek Főtisztelendő Urral abban, hogy a hit minden emberre nézve okvetlen szükségesség, azt hiszem kevés ember él bensőségesebb hitéletet, mint én, de, mint már azt hiszem mondtam, sokak szemében hitetlenség és rosszaság az én csupas, dogmamentes hitem. Mégis érzem, hogy ennél a gonosznak mondott hitnél, quakeri meztelenségnél jobb és elégségesebb hitet nem találhatnék. Biztos vagyok benne, hogy Főtisztelendő Úr is a bázist tartja lényegnek és nem a milyen bázist.

Köszönöm a kritikákat. A verseket szívesen a „Vasvármegye” rendelkezésére bocsátom. Főtisztelendő Úr írta, hogy a „Vasvármegye” hozná egyiket-másikat – csak azt kérném, hogy tessék csillag alatt odatetetni: „a szerző sajtó alatt levő verskötetéből”. Ugyanis nemsokára megjelenik a könyvem „Hideg van”¹ címmel. Sok bajom van ezzel a születendő papírgyermekkel. Bizonyos „Szivárvány” névre hallgató szépirodalmi lapocská vállalta el a kiadását, helyesebben: a kinyomatását, de csak úgy, ha a nyomdai költséget, ami a könyv terjedelmétől függően 100 P. – bisz 300 P., előre beszolgáltatam a nyomdának. Most próbálgatom a szükséges összeget a könyvre való előfizetések útján összeteremteni, de ha úgy megy, mint eddig, úgy majd csak „a költő hátrahagyott művei”-ként fognak megjelenni. Szüleimtől nem kapok rá pénzt. – Ha tudna Főtisztelendő Úr egypár embert, aki megrendelné, ha nem túl terhes a kérésem, igen kérném, említse nekik a dolgot. – Főtisztelendő Úr, a Sajtómaga részére, igen kérem, semmi esetre se rendelje meg. – A bolti ár 3 P. lesz, előre-megrendelés esetében 2 P. – Ha tudna Főtisztelendő Úr valami tanácsot adni megjelenendő verskönyvemre vonatkozólag, igen hálás lennék.

Nemsokára, azt gondolom, alkalmam lesz beutazni Szombathelyre.

Minden jót kíván Főtisztelendő Urnak őszintén ragaszkodó híve

Weöres Sanyi

Csöngé, 1932. szept.

1. HIDEG VAN. Kultúra Könyvnyomdai Műintézet nyomtatása, Pécs, 1934.

Kedves Főtisztelendő Úr,

visszaérkeztem Csöngére és itt kirugtam „szubjektív érzelmeket mellőző” költészeti elveim oldalát, írván a következő verszetet:

NOVEMBER, FALUN¹

*Halott az ég és puffadt és fehér.
Villám se vágja: úgy sincs benne vér.
Az ágakon sok vén isten dobol,
fogatlan szájuk mogorván sziszeg...
hajléktalan, kiszolgált fétisek,
testüket tűzre tették valahol.
Ott túl a sarkon, hova el se látok,
kútgém gerince görbül betegen
s a kerítések a dombperemen
úgy csüngenek, mint foltozott kabátok.
Lelőtten ernyed széjjel minden árnyék
mégmélyebb árnyá.*

Ma minden: kevés.

*Nincs másom, csak pár vágy és pusztá szándék
s tudómtól egy kis hőemelkedés.
Jó volna innen menni, futva menni...
szomorú ríme csak: aludni, enni
s úgy unom már a torkig-jóllakást,
mint a klozetra-járást, versírást.
Mit mondjak még? Hogy ebédre mit ettem?
leölt csirkék sült hulláit temettem,
[délben: áthúzva] a [betoldva: forró;² L. P.] húslevesből kis halott
koponyájuk még szemközt-villogott
s a szemétdombon, cserepek között
a tollaikat most is megtalálnám.*

*Reggel az ember csak fölöltözött...
csuda-hideg lesz éjszaka a párnám.
Cigarettaival fűtöm magamat
és rímbe-rántok tücsköt-bogarat.
Hamutartómban terem, mint a gomba,
a csutka. Cigaretta-hekatomba.
Puffadt az ég és nem mozdul, nem él.
Csak jönne már, ha más nem, hát a tél.*

*

Ez minden, amit most írhatok magamról – a többi szóban mondtam el. Esetleg Goethe-versek nagy mennyiségben való lefordítására vetem magamat, nem tudom lesz-e ebből is valami. Annyira kilátástalan a jövőm, se elhelyezkedni, se egyetemre menni nem tudok és annyira hasztalan minden erőlködésem, hogy olyan prózát vagy verset alkossak, amivel jogosan követelhetném az érvényesülésemet, hogy mindez bizonyos fokig elkedvetlenít. Tulajdonképpen most kezdem érezni először az élet hullámtörőit, amik mederbe szorítják az emberfolyamot – pedig azt reméltem, hogy töretlenül mehetek át az életen.

No de bevégzem leveletem. Minden jót kíván Főtisztelendő Urnak őszinte hálás tisztelettel és ragaszkodással

Weöres Sanyi

Csőnge, 1932. nov. 16.

1. Weöres Sándor versének végső címe: CSÖNGE, 1932. NOVEMBER. (HIDEG VAN. 6. o.)

2. A végleges változatban: „a gőzös húslevesből”.

14

Kedves Főtisztelendő Úr,

kellemes karácsonyi ünnepeket és boldog új évet kívánok mindenk előtt. És hozzá bő vers-termést.

Nem sok újat mondhatok magamról. Két napig Pesten voltam, állás után szaladgáltam. Hogy sikerrel jártam-e, az még csak úgy egy hét múlva válik el, akkor fogok értesítést kapni. De nem sok bizalmam van a sikerhez.

Verseket irogatok, amint az már ősi szokásom – azzal telik itt Csöngén az időm, valószínűleg még úgy cca. 20-30 esztendeig. A domb tetején lakom most, külön szobában: elég kellemes, barátságos és vigasztaló hely, messze el lehet látni innen. Tiszta időben még a Schneeberg, Rachs és a többi stájer hegyek is látszanak. – Néha prózával is próbálkozom, de nem nagyon sikerülnek: afféle apróbb karcolat-félékkel kísérletezek, egyet beküldtem a „Nyugat”-nak, kíváncsi vagyok hogy lehozzák-e.¹

*

Tessék szives lenni Géfin és Wilfing Főtisztelendő Uraknak is átadni karácsonyi és újévi jókívánságaimat és tiszteletteljes köszöntésemet. Maradok Főtisztelendő Úr őszinte hálás híve

Weöres Sanyi.

Csőnge, 1932. dec. 19.

1. Weöres Sándornak ilyen jellegű prózai írása nem jelent meg a *Nyugat*ban.

15

Kedves Főtisztelendő Úr,

bocsánatot kérek, hogy ennyire késve köszönöm meg Főtisztelendő Úr kártyáját.

Azt írja Főtisztelendő Úr, hogy nem ír verseket. Nem ijedek meg: azt hiszem, hogy ez nem a költés abbamaradása, hanem a szükséges és egészséges pihenés. Sokszor voltam én is úgy, hogy hónapokig nem verseltem, most is olyanformán vagyok. Remélhetőleg Főtisztelendő Úrnál is csak alszik a múzsa és nem halott (vagy talán már ki is aludta magát, fölébredt).

Ne haragudjon Főtisztelendő Úr egy kéretlen tanácsért: tán úgy van Főtisztelendő Úr, mint az a turista, aki mindig csak az alpeseket járja, megunja ezt és közben le kéne neki rándulni a Balatonra is egy kis változatosságért. Azt hiszem, Főtisztelendő Úr friss, váltott kedvet kapna a lírához, ha közben elnézne valami más verses vagy prózai

műfaj felé is. Ez különben Goethe módszere, aki sose időzött egy-huzamban soká egy műfajnál sem, mindig váltogatta a húrjait.

Nemrég mutatta Bognár Pista a Főtisztelendő Úr levelét. Valami jóleső érzéssel töltött el, hogy Főtisztelendő Úr annyi szeretettel foglalkozik a Pista sorsával. Különben a Pista versei ezóta a levél óta hatalmas föllendülést mutatnak: nem mondhatnám, hogy modernebbek, de érdekesebbek és tán ez a fő. Jobbak. A Bajza-szerű szentimentális lirizálást különben mintha teljesen elmellékelte volna. Tele vannak a költeményei új asszociációkkal, képekkel... nem „modern” és mégis újszerű, ez tetszik nekem. Erdélyi Józseffel és Illyés Gyulával mutat valami távoli rokonságot, ami annál érdekesebb, mert ennek a két skriblernek még csak nevét sem ismerte. És ami Erdélyinél és Illyésnél mondvascinált műnépieség, az nála ösztönös, üde.¹ – Szólni fogok Pistának, hogy küldjön Főtisztelendő Úrnak az újabb verseiből, vagy pedig én fogok küldeni. Igen kíváncsi vagyok, hogy Főtisztelendő Úr is annyira fog-e lelkesedni értük, mint én.

Ami engem illet, időm jórészét önemésztéssel töltöm; most kezdek bűnhődni azért az ősi tulajdonságomért, hogy annyira vadásztam a „hires ember”-ismeretségekre. Jók hozzám és nem lehet ellenük semmi kifogásom – de annál inkább lehet magam ellen, hogy ostobaságom közéjüksodort. Megígérték hogy számomra állást szereznek, így egyelőre a kegyeik cérnaszálán függök és ez a visszás helyzet (nem ők, hanem a helyzet) arra kényszerít, hogy táv-talpnyaló legyek. Nem tudom, mi lesz velem, ha egyszer csakugyan sikerül az életbe kikerülnöm: egyre kevésbé sikerül a lehetséges társadalmi formák közé simulnom, mindjobban távolodom az emberektől.

No de bevégzem leveletem. Kérem Főtisztelendő Urat, tartsa meg részemre továbbra is jóindulatát. Minden jót kíván Főtisztelendő Úr őszinte ragaszkodó híve

Weöres Sanyi

Csőnge, 1933. jan. 13.

1. Weöres ezt a sommás véleményt később árnyalta. Kettejük viszonyának feltárása elvégzendő, izgalmas irodalomtörténeti feladat.

Kedves Főtisztelendő Úr,

szégyenteljes szomorúsággal írom ezt a leveletem. Nagyon-nagyon kedves meglepés volt nekem a Nyughatatlan Lélek könyve¹ – a „Féreg”,² „Az én jámborságom”, „Klubban”, „Csodálkozom a fákon”, „Legenda”, „Nyári eső”, „A szent sas víjjogása”,³ „Memento”, „Szenvedés”, „Éji gondolatok”, „Az ember jobb a fáknál”, stb.: mind olyan versek, miket már sokszor föllapoztam és még nagyon sokszor föllapozok. Úgy szégyellem és úgy szomorít, hogy csak most tudom megköszönni. Van velem, vagy bennem valami öreg-hiba, ami szakadatlanul kínoz és kerget – egész nap semmit se csinállok, csak vastagon telefüstölöm a szobát és előbb-utóbb rámhúzzák a lipótmezei lepke-brigád artisztikus csíkos uniformisát. Karácsony előtt akartam írni, aztán karácsonyra, aztán újévre... mindig elmaradt, csak ez az öröklő, zümmögő, megmagyarázhatatlan zaklatottság kísér folytonosan. Mindezt nem mentségül hoztam föl, hanem a devla tudja, hogy miért... de nagyon kérem Főtisztelendő Urat, nézze el, hogy ilyen szemérmetlenül megkésve köszönöm csak meg ezt a szép könyvet, ezeket a kristályfényű

verseket. Főtisztelendő Úr jogosan megharagudhatna parasztságomért, mégis nagyon fájna nekem.

Mennyire szomorú versek ezek. Ha hitem volna, azt hiszem, sose volna többé semmi bajom, én volnék a legboldogabb lény a világon, megpukkadnék örömben. Igaz viszont, hogy az ember csak azt tudja igazán értékelni, amit nélkülöz.

Próbáltam vevőt szerezni a kötetre előbb Pécssett, most pedig Csöngén, de sajnos, mindeddig nem sikerült. De még nem mondok le a reményről: valószínűleg ha Pécsre megint visszautazom, ott majd sikerülni fog néhány példányt levegőváltozásra a délvidékre csábítani.

Azt hiszem, most végre nekem is megjelenik a verskötetem még husvét előtt.

Kocsis Laci⁴ bácsi az üdvözetét küldi. – Várkonyi Nándorral⁵ elhatároztuk, hogy szépirodalmi lapot fogunk alapítani Pécssett „Öttorony”⁶ címmel, aminek célja a dunántúli írók összefogása, a dunántúli irodalom hangsúlyozása lesz – önálló, Pesttől független vidéki kultúrközpontot akarunk csinálni Pécs városából. A főladat rettentő nagy és a terv naív, de nem baj: néha tán jobb, ha az ember tejfölösszáju bizakodással, Parsival-módra fog valamibe, mint bölcs előrelátással. – Ha az Öttoronyból csakugyan lesz valami és ha Főtisztelendő Úrnak nincs ellenére, úgy majd kérem fogom, hogy lépjen be a munkatársak sorába. Az első szám részére már elég sok minden összeérkezett: bevezető-cikk Babitsról, tanulmány Fülep Lajostól és Várkonyitól, versek Kocsistól, Zsíkó Gyusztól⁷ és Takáts Gyulától.

Január vége-felé, Pécsre való visszautazás közben néhány napig Szombathelyen leszék. Ha meg tetszik engedni, akkor majd meglátogatom Főtisztelendő Urat. – Ugyanis most pécsi bölcsész vagyok, történelem–földrajzos. Az első félétet sikerült csupa jelles kollokviummal bevégezni.

Sok szebbnél-szebb verset és minden jót kíván az 1934-es számmal bélyegzett esztendőben, ragaszkodó hálás tisztelettel

Weöres Sanyi.

Csőnge, 1933. I. 8.

Kétségkívül téves dátumú levél. Székely László és Weöres kötete is 1934-ben jelent meg. A levél utolsó bekezdésében is 1934 szerepel.

1. Székely László: *ÉS A MI LELKÜNK NYUGHATATLAN*. Szombathely, 1934; a felsorolt versek e kötetből valók.

2. Pontos címe: *A FÉREG*.

3. Pontos címe: *A SZENT SAS VIJJOGÁSA*.

4. Kocsis László (1891–1973): író, költő, pécsi kanonok; a Szent István Akadémia tagja (1929).

5. Várkonyi Nándor (1896–1975): író, pécsi egyetemi magántanár, könyvtáros, a *Sorsunk* szerkesztője. Weöres Sándor barátja, mestere.

6. *Öttorony*: a tervezett folyóirat nem jelent meg.

7. Zsíkó Gyula (1908–1965): költő, író, újságíró, könyvtáros, a *Sorsunk* c. folyóirat munkatársa.

Kedves Főtisztelendő Úr,

hálásan köszönöm a kedves gratulációt. Örülök, hogy Főtisztelendő Úrnak tetszett a könyvem; főként pedig annak örülök, hogy éppen azok az írások tetszettek, amiket Főtisztelendő Úrnak szántam; a „Dunántúli képek”¹ írása közben, különösen ahol hegyek és dombok kontúrjairól, levegőről, égről, napfényről beszéltem, mindig Főtisztelendő Úrra gondoltam, nem tudom miért. –

Kár, hogy a nyomdászok olyan gyalázatos munkát végeztek; talán megereszthettek majd egy második kiadást, remélhetőleg az jobban fog sikerülni, mint ez a nyomorék első eresztés.

Most sokféle új terv foglalkoztat: a Gilgames-eposz modernizálása,² aztán „Sohatóbbé”³ címen egy lírai-hangulati-gyermeklélektani regény, részben a saját gyermekkorom regénye, továbbá végre tisztázni szeretném egy hosszabb költeményben vagy tanulmányban a filozófiámat, aminek obskurus és bizarr és bizonyára indokolatlannak látszó morzsalékaik szép számmal találhatók úgy az első, mint a második könyvemben. Bizony szeretnék egy kicsit „ostoba” lenni, mert metafizikám már kezd a nyakamra nőni és megfojtással fenyeget; talán ha leirom az egészet, majd békében maradhatok tőle.

Nagyon köszönöm Főtisztelendő Úr szivességét, hogy vállalni tetszik öt könyvpéldányom elhelyezését; sajnos bizony igénybe kell vennem a följánlott szives segítségét, mert mostanában az anyagi ügyek nem kevésbé fojtogatnak, mint az előbb említett metafizika. A könyveket levelemmel egyidejűleg küldöm és a kedves segítséget előre is hálásan köszönöm.

Nem tudom, olvasta-e Főtisztelendő Úr az „Énekek Éneké”-ről írt cikkemet egy régebbi Nyugatban⁴ (talán 3-4 hónappal ezelőtt); azt hiszem, elég jól sikerült.

Főtisztelendő Úr, kedves levelét mégegyszer is hálásan köszönöm és minden jót kívánok, ragaszkodó tisztelettel

Weöres Sanyi.

Pécs, 1935. nov. 27.

1. Weöres Sándornak tizenöt versből álló ciklusa A KŐ ÉS AZ EMBER c. kötetében (Pécs, 1935).

2. GILGAMES. EGYBEGYÜJTÖTT ÍRÁSOK (1986). 276–293. o.

3. SOHATÓBBÉ: az említett írás valószínűleg nem készült el, ha elkészült volna, esetleg lappang.

4. Weöres Sándor; Székely László: ÉNEKEK ÉNEKE. *Nyugat*, 1935. II. 7. (július). 55. o.

18

Kedves Főtisztelendő Úr,

hálásan köszönöm a könyvek árát; nagyon hálás vagyok, hogy Főtisztelendő Úr segített vele rajtam.

Most Sásdról írok, nagybátyáméknál vagyok néhány napig; ide való az a négy unokanővérem, kikről azt az almavirágos verset írtam.¹

A szivességet mégegyszer is mély hálával köszönve, minden jót kívánok igaz tisztelettel

Weöres Sanyi.

Sásd, 1935. dec. 7.

1. DUNÁNTÚLI KÉPEK, V. UNOKANŐVÉREIM. (A KŐ ÉS AZ EMBER. 69. o.)

19

Kedves Főtisztelendő Úr,

hálásan köszönöm a verseskönyvet, a szives rám-gondolást. Nagyon megszerettem a „Sziromesó”¹ majdnem mindegyik versét: igaz és tiszta emberség sugárzik valamenynyiből, mely annyira őszinte és jó, hogy sokszor már nem is jóságos. Ellentétben a töb-

bi mai papköltők költészetével, Főtisztelendő Úr versei hitelesek, igazak: érzem mögöttük az embert és az Istent, mindakettő kétségtelenül jelen van itt; Főtisztelendő Úr poézise nem is szentes, de szent. Bevallom: összes pap-ismerőseim közt Főtisztelendő Úr az egyetlen, aki nem mestersége, de alkata szerint pap; az se túlzás, hogy Főtisztelendő Úr az egyetlen igazán-keresztény ember [áthúзва: azok; L. P.] mind közt, akikkel valaha szemtől-szembe álltam. Irodalmi érték tekintetében a „Sziromeső” valószínűleg alatta áll szent Ágoston munkáinak, de épp akkora meggyőződés árad belőle, épp annyira nincs semmi hézag az ember és a tollforgató között. Jól esett nekem ezt a kristálytisza könyvet olvasni azért is, mert meglehetősen csömöröm van mindattól, amit ma, az impresszionizmus és expresszionizmus utáni huszadik-századi ízléssel „szépség”-nek nevezünk; minden „üvegfogu csönd”, „kék ingben nevetve szaladgáló ég” és hasonló gyönyörűségeknel jobban esik egy igaz-emberi hang. Küldök Főtisztelendő Urnak egy új anthológiát,² huszonhárman szereplünk benne fiatalok; mindegyik vers csupa raffinált, finom és szép, vagy legalább is ma szépnek ható kifejezés és mögöttük minimális emberi tartalom; valaha Gongora, Metastasio, Hoffmannswaldau és mit tudom én kik írtak ilyenformán és ma már a fene se olvassa őket. Sajnos, egyre jobban [áthúзва: belátom magam is; L. P.] be kell látnom, magam is afféle „gongorista” vagyok: mindenáron szépet akarok írni, tehát tudok is szépet írni, de nagyot és maradandót nem tudok; ezt talán csak az tudhat, akinek mindez nem nagyon fontos. A művészi tökélyért való küzdelem annyira lefoglal, hogy az ember fejletlen, törpe, gyerek marad bennem.

Nemrég érkeztem haza délázsiai utazásomról; a manilai eucharistikus kongresszus alkalmából olcsón végigutazhattam a trópusi tengert.³ Kár, hogy Főtisztelendő Úr nem jött el erre a szép kétésfélhónapos kirándulásra; reméltem, hogy Főtisztelendő Úr is ott lesz a „Conte Rosso” hajón. Voltam Port Saidban, áthajóztam a Suezi-csatornán és a Bab el Mandeben pálmás, sivatagos, tevék között; autótutattam Nyisztor Zoltánnal⁴ és másokkal Ceylon közepébe; egy hétig voltam Manilában, négy napig Sanghaiban; jártam Bombayban, Singaporeban és még sokfelé. Voltam párszi, brahman, buddhista, mohamedán templomokban, barátkoztam kínaiakkal, philippinókkal, hindukkal; szóval nagy élmény volt. A kongresszuson nem sok időt töltöttem, a baldachin alatt trónoló nagyhasú érsek nem sok áhitatot keltettek bennem; Krisztus utódait nem így képzelem az ember. Summa summarum: sok érdekeset láttam, éltem, tanultam és az egész multság nem került többé 1800 pengőnél. Most Csöngén kotlok mindenféle irodalmi terveken és a hónap vége felé Pécsre utazom kollokválni.

Hát most én is szívem szerint írtam össze vissza sok-mindenfélét ebben a levélben – bocsánatot kérek, ha esetleg rossz-érzést okoznék eggyel-mással Főtisztelendő Urnak. A könyvet mégegyszer is nagyon köszönve, minden jót kívánok szerető tisztelettel

Weöres Sándor.

Csőnge, 1937. ápr. 2.

A kongresszusról írt képslapom remélhetőleg megérkezett.

1. Székely László: SZIROMESŐ. Szombathely, 1937.

2. Antológia: ÚJ MAGYAR KÖLTŐK II. (Szerk. Makkai László. Bp., 1937.)

3. Weöres Sándor 1937 januárjában indult a két és fél hónapos távol-keleti útra. (A KELETI ÚT; PÁRHUZAMOS NAPLÓ; WEÖRES SÁNDOR ÉS NYISZTOR ZOLTÁN KELETI ÚTJA. Szerk. Steinert Ágota. Bp., 1998.)

4. Nyisztor Zoltán (1893–1979): pap, teológiai tanár, író, szerkesztő.

Kedves Esperes Úr!

Nagyon megörültem a „Jób Könyve”¹ verses átirásának, nagy élvezettel olvastam és hálásan köszönöm.

Nekem is most jelent meg két könyvem, egy verskötet² meg egy kisregény;³ fájlam, hogy egyelőre nem tudok belőlük példányt küldeni, mert a kiadóm még mindig nem küld példányokat. De mihelyt lehet, azonnal küldök belőlük, nem csak viszonzásul, hanem azért is, mert igen szeretném, ha Esperes Úr véleményt mondana róluk. Sokat változtam az utóbbi időben, anélkül hogy lelki struktúráim valamit változott volna; vágyaim változtak meg: már nem az élet felé irányulnak, hanem a tökéletesedés felé. Mennél jobban megfelelni annak a kíváncsúnak, mely Istenből sugárzik az emberre: már jóideje nincs semmi más igazi szándékom. Csakhogy ez az út nemcsak meredek, hanem veszedelmes is; a legjobb szándékkal tett lépések akárhányszor az ördög barlangjához viszik közelebb az embert, nem pedig Istenhez.

Mégegyszer is nagyon köszönve a szép könyvet, minden jót kívánok, hálás tisztelő szeretettel,

Weöres Sanyi.

Csőnge, 1944. jan. 26.

1. Székely László: JÓB KÖNYVE. Bp., 1943.

2. MEDUZA. Versek. Bp., 1944.

3. BOLOND ISTÓK. Elbeszélő költemény prózában. Bp., 1943.

Kedves Laci Bátyám,

köszönöm leveledet, sokat gondolkoztam rajta. Azt hiszem, némely tekintetben félreértesz. Mért tartasz relativistának? A Teljeset, a Teremtőt, Istent abszolútumnak valom; de a teremtményeket (vagy legalábbis a számunkra érzékelhető teremtményeket) kénytelen vagyok csonkának, kiegészülésre várónak, relatívnek tekinteni; mint Magad írod leveledben, „azért rossz a világ, mert nem teljes”. Aktuális ismereteink relatívak, potenciális ismereteink (igényeink) mind az abszolútra irányulnak. Szenzuális élményeink relatívak, de a legfőbb lelki élményünk (az a „kút” a lelkünk mélyén, melyben a Teljeset, az Istent érinteni tudjuk) abszolút. Vagy nem így van? és relativizmus-e ez?

Mért tartasz pesszimistának? „A reménytelenség könyvében”¹ csak azt mondtam el huszadik-századi hangszerezésben, amit a Prédikátor mondott: vanitatum vanitas; azal kiegészítve, hogy ez a vanitas, időbelileg, épp most érett meg az emberiség számára, és épp most pottyán a fejére. S a Reménytelenség Könyvét a Hegybeszéd analógiájára végeztem: „boldog, aki nem vár javulásra... boldog, aki nem vár élvezetre... boldog, aki nem vár semmit...” Vagyis: a törekvésektől, a hiábavalóságoktól való elfordulás még most is a boldogságot, az Istennel való harmóniát jelenti. A vers konklúziója kb. ez: Isten a XX. században elkerülhetetlenül szembesíti az embert saját hiábavalóságaival; de aki ezt a szembesítést felismeri és „a teljes homályt, tökéletes sötétséget”, a léleknek Juan de la Cruz-i² „sötét éjszakáját” választja, az megmenekült. Ugy érzem, ez a legnagyobb optimizmus; éppen evangéliumi optimizmus. Meg lehetett

volna írni öröm-himnusz formájában is: Isten végre nagytakarítást végez, kibírhatatlanná alakítja az életet úgy társadalmi, mint egyéni síkon, s így az embereket döntésre kényszeríti: akiknek a vígan-úszkálás nélkülözhetetlen, azok elpusztulnak, de akik lelkük mélyén fel merik áldozni minden kedvtelésüket-igényüket a kibírhatatlannak, azok megmenekültek.

Ami pedig irracionálisomat illeti: ez nem szembefordulás a racionalizmussal, hanem az ember értelmi működésének kiegészítése az értelem-alatti réteg bevilágításával (fizikum, biológikum, érzelem), és az értelem-fölötti réteg (intuíció, angyali szféra és isteni szféra) mennél teljesebb aktiválásával. Az irracionális nem azt jelenti, hogy dobjuk el a rációt; hanem, hogy rációnk igyekezzék az irracionális rétegeinket átvilágítani; és hogy irracionális rétegeink, melyek részint automatikusságra, részint álmokorra hajlamosak, lehetőleg rugalmassá, éberré váljanak. Tehát nem akadály, hogy Istent „egész elmémmel” szerethessem; sőt, mód arra, hogy szerethessem „teljes szívemmel” (az értelem-alattival), „teljes lelkemmel” (az értelem fölöttivel) és „teljes elmémmel” (értelmemmel).

Ami pedig „minden mindegy”-alapérzést illeti: aki megérezte önmagában a „kut”-at, azt az elkerülhetetlen kapcsolatot, mely „én”-jét és az Istent öröktől örökre összefűzi, annak persze hogy minden mindegy. Persze csak végső fokon; mert a részleteket illetőleg igyekszem nevelni magamat és olvasóimat. Minden írásom nevel, hol tartalmilag is, hol csak a kisugárzása, fluiduma által; s ennek a tanításnak körülbelül ez a rövidrefogott értelme: „Minden mindegy, hiszen Istennel örök kapocs fűz össze, s a kárhozatot csak úgy érheted el, ha lényed legteljesebb éberségével megtagadod ezt a kapcsolatot; bemocskolódnod, elernyedned, elaludnod nem elegendő, mert ez a kapocs újra meg újra visszaránt, hogy megtedd az Istenhez vezető utat. De ahhoz, hogy ez a kapocs teljessé legyen: szükséges, hogy életen-purgatóriumon és mindenben át tisztítsd-neveld magadat, hogy végre semmi egyebed ne maradjon, mint ez a kapocs.”

Kérded: mi lenne abból a világból, ahol nem az intellektualizmus és logika, hanem ez az alapérzés uralkodna. Erre könnyű a válasz; hiszen több nép több korszakát ilyen alapérzés jellemezte: Kongfuce és Laoce Kínája, a brahmanizmus Indiája, később a buddhizmus Indiája efféle elvekben élt. S az eredmény: ez a sztatikus, stabil alapérzés sztatikus és stabil korszakokat, centripetális életmódot eredményezett, a mozgékony logikus gondolkozásmód pedig voluntarisztikus, dinamikus, centrifugális életmódot.

A fő különbség köztünk, hogy Te a thomizmus alapján állsz, és Istent ésszel és szívvel akarod és tudod magadévá tenni. Rám viszont erősen hatottak az Upanishádok, a Tao-te-king, Juan de la Cruz és a szentviktori misztikusok: s azt tanultam tőlük, hogy Istent ne logikai érvekkel, hanem a lényemben kigyúló Isten-élménnyel közelítem meg.

Gondolkozásom, lényem struktúrája keleties, tele taoista, brahman, buddhista elemekkel; mégis kereszténynek érzem magamat, mert ez a keleti struktúra bennem a Megváltó élményét hordozza; Isten második személye, Visnu, a Fiúisten, emberi testet öltött, hogy a vele való közösségre alkalmassá formáljon minket. A világ minden derűs vagy félelmetes tényén érzem ezt a rajta mintegy „külsőleg” elömlő isteni érintettséget, megváltottságot. És Isten harmadik személyét, a Szentlelket, Sívát, a halál-istent, a feloldó és csontig és csonton-túl meztelenítő Istent a saját lelkem kútjában érzem: önmagam legmélyén találkozom vele; ő a „belsőleg” megnyilvánuló hatalom. S a „külsőleg” és „belsőleg” együttese mögött érzem a meg-nem-nyilvánuló Atyaistent, Brahmát, a teremtőt, Isten első-személyét.

Isten szerelme éles, mint a penge; de előmlik a világon egy gyengéd, tej-szerű, fe-

minin szerelem is, mely az élőlényeket nem vetkőzteti, hanem dajkálja. Ez az Isten-anyának, Májá-nak szerelme, aki zsidóasszonnyá lett és a Megváltót megszülte nekünk; ő a legmelegebb hozzátartozónk.

És ismerem az angyalokat, az ind dévákat, ógörög isteneket: saját lelkemben, túl az értelmi szférán, az intuitív szféra felső peremén különös áramok fognak körül, melyek „nem én”- jellegűek. S ezek nyilván az angyalok alsó rendjeibe tartoznak. Egyszer az egyik megigérte, hogy éber tudattal visz át a saját álmomon egy éjjel; s ezt meg is tette egészen a mélyálmom kezdetéig, ahol öntudatomra valami lavina-szerű áradat zuhant és kioltotta; s az angyal reggel összeszidott, hogy minek dohányzom oly sokat, ezért nem tudott a mélyálomba is éber tudattal becipelni.

És ismerem a szenteket: az előttünk élt tiszta, nagy embereknek különös, szinte fizikailag érzékelhető erejét, melyre rábízhatjuk magunkat. De egyelőre nem tudok különbséget tenni keresztény és pogány szentek között; nem tudom, hogy Szent Ferencet mért érzem közelebb, mint a hasonlóan tiszta, jóságos tibeti Milarepát?

Mindezt azért mondtam el ilyen részletesen, hogy néhány kérdést feltehessek Neked. Vajjon keresztény vagyok-e, vagy pogány? És mindazok, akik ilyenféleképpen érzünk, élünk és gondolkozunk: vajjon pogányságot akarunk-e oltani Európába és a kereszténységbe, vagy pedig a keresztény Isten-élményt akarjuk-e intenzívebbé hevíteni a lelkekben? A mai vallásosság többnyire gépies, szokáson-alapuló, lélektelen; vagy pedig babonás, kapzsi, „adj-Uram-Isten”; épp ezért nem kell-e megkísérelnünk, hogy a „hinni kell” parancsa helyett, a lelkek kútjában eleven és forró Isten-élményt fakasszunk?

S az eleven és forró Isten-élmény létrehozása alig lehetséges másként, mint hogy az embereknek nem csak az értelmükre igyekszünk hatni, hanem lényünk teljes regiszterén zongorázunk. S ehhez az eszközöket a következő „helyeken” találjuk: középkori misztika; keleti vallások, buddhista lélektan; modern mélylélektan (Freud, Jung, Adler, stb.); modern fizika; modern művészet, mely az értelmi síkot szűknek érzi és intuitív asszociációrendszerrel dolgozik. Szerintem, mint eszköz, mint struktúra-létesítő erő, mindez felhasználható a keresztény hitélet újjáteremtésére, anélkül, hogy a keresztény igazság elmosódna, hiszen az idegen rendszereknek nem a tartalmi, hanem a formai, struktúraképző erejét akarjuk felhasználni. Ezt persze a legnagyobb óvatossággal kell végezni, hogy az igazság el ne ködösüljön. – Bizonytal Te is szükségét érzed, hogy a mai bádogg-vallásosság, helyére, mely talán rosszabb egy őszintén-átélt atheizmusnál, eleven vallásosság kerüljön, s erre nincs más mód, mint új erők bekapcsolása; mit szólsz ehhez?

Megbocsáss, hogy ilyen hosszú levéllel zaklattalak. Szeretném, ha válaszolnál, akár levélileg, akár személyesen. Hatásom évről-évre növekszik, ezért fontos, hogy igazságot hirdessek, ne pedig tévedést; s ezért fontos, hogy végre tisztázni próbáljuk, mi hát az igazság – s hogy jogom van-e a kereszténység polifóniájába egy keleties szólamot vegyíteni – hogy a kissé ellustuló zenemű újra élénk és forró és vonzó legyen.

Mondom, erről akár levélileg, akár személyesen beszélhetnénk; én most Székesfehérváron vagyok állásban, mint múzeumi tisztviselő; jelenleg szabadságomat töltöm Csöngén körülbelül július 5-ig. Nem volna akadálya, hogy közben egy-két napra át-ránduljak Kőszegre, nem kell terminusra visszaérkezni; de mégjobb volna, ha Te jöhetnél el hozzám Fehérvárra, ahol a múzeumban aránylag kényelmes szállást tudnék Neked nyújtani, és mindenféle érdekes holmi közt beszélgethetnénk. – Vagy pedig választhatnánk a levelezés nehezebb, de rögzítettebb formáját.

Várom válaszodat. Címem július 5-ig: Csöngé, Vas megye; s azután: Székesfehérvár, Múzeum, Bognár utca 3.

Jó egészséget, minden jót kíván és hálás szeretettel ölel öcséd

Sanyi.

Csőngé, 1947. jún. 28.

1. A REMÉNYTELENSÉG KÖNYVE (1944): a tíz részből álló vers A FOGAK TORNÁCA című kötetben jelent meg (1947).

2. Keresztes Szent János (1542–1591) spanyol misztikus, költő verseiből Weöres Sándor is fordított.

22

Kedves Laci Bátyám,

köszönöm leveledet. Örülök, hogy szeptember vagy október folyamán eljössz Fehérvárra; remélem, lesz alkalmunk huzamosabban beszélgetni. Leveledből örömmel látom, hogy talán nem is vagyok olyan messze a krisztusi igazságtól, mint ahogy gyanítottam. Attól félttem, hogy csak az Isten-élményem eleven és forró, viszont az Isten-hitem tele van eretnekséggel; vagyis, hogy csak Isten „szívéhez” vagyok közel, de a „fejéhez” nem. Leveled nyomán sokkal egyszerűbben és megnyugtatóbban látom a helyzetet. Körülbelül így: Minthogy nem filozófus vagyok, hanem lírikus, nincsen semmiféle határozott rendszerem és elgondolásom a Teremtővel és a teremtett világgal kapcsolatban. Vagyis, nem próbáltam megoldani az Általad említett „számtanpéldát”, sem helyesen, sem hibásan; csak arra törekszem, hogy a saját alkatomból meríthető dolgokat úgy hozzam felszínre, hogy az isteni harmóniával lehetőleg harmonizáljanak (még ha emberileg többnyire diszharmónikusak is). Krisztus és az Evangélium és az Egyház bölcsességéhez alkalmazkodni igyekszem; és szeretném ezt a végső bölcsességet azzal szolgálni, hogy írásaim tiszta, lelki, vallásos élményt ébresszenek.

Segítségedet mégegyszer is köszönve, a viszontlátásig is jó egészséget, minden jót kíván és hálás szeretettel ölel

Sanyi.

1947. júl. 28.

23

Budapest, 1977. dec. 26.

Kedves Laci Bátyám,

éppen karácsonyra érkezett szép küldeményed, az „Isten legszebb temploma”.¹ Azonnal elolvastam, nem bírtam letenni. A kiadásra ajánlást itt küldöm.

A gépelt példányt megtarthatom-e, vagy visszajuttassam címedre?

Ha Budapesten jársz, örülnék, ha eljőnnél hozzánk. Ha Szombathelyen leszek (talán tavasszal, vagy nyáron) megkérem Simon Bandiékat,² hogy autóval, feleségemmel együtt vigyenek Hozzád Gasztonyba. Isten áldjon, köszönettel és szeretettel ölel

Weöres Sanyi.

Boldog újévet, jó egészséget!

Székely László elbeszélő költeménye, „Isten legszebb temploma”, páratlan, örökértékű munka. Korunkban, az idegesen szagztatott rövid versek korában, példátlan ez a nyugodt menetű epikus vállalkozás. Itt minden egyszerű és érthető, ezért örök-modern. Sok tekintetben rokona olyan középkori műveknek, mint nálunk Alexandriai Szent Katalin verses legendája a XV. századból. Csupa átszellemültség, szelid fény, sose hivalkodó szinesség. Közismert témája ellenére mindig érdekes olvasmány. Olyan szuggesztív, hogy némelyik részét nem lehet könnyek nélkül olvasni. A magyar irodalom szegényítése volna, ha ez a remekmű kiadatlanul elkallódna. Okvetlenül megjelésre ajánlom,³ – Budapest, 1977 december 26.

Weöres Sándor.

Autográf levél; a költeményről szóló lektori vélemény gépirat. A második sor után Károlyi Amy autográf sora: „Szeretettel köszönti Károlyi Amy.”

1. Minden bizonnyal az *IME, A TE ANYÁD* című költeményről van szó. In: Majsai Mór–Székely László: *BOLDOGASSZONY ANYÁNK*. Ecclesia, 1982. (201–321. o.)

2. Simon Endre: szombathelyi tanár, Weöres Sándor közeli ismerőse.

3. Weöres Sándor lektori véleménye nyomtatásban is megjelent: *SZÉKELY LÁSZLÓ VERSEI*. In: *Vigília*, 1978/7. 492. o.

Falcsik Mária

EGY UTAZÁS KÉPEI

Utazás

köröttem biztató táj
szelíd mosolyt fakasztó
az égen szárnyas oltár
alatta kis halastó
tudom hogy jó erő hajt
röpít megint utánad
akárha fontos tárgyat
feledtem volna nálad
egyetlen drága holmit
mi nélkülözhetetlen
az út kanyarnyit fordít
körül a térmaketten
alant a keskeny sávban
derűs aránytalanság
égboltnyi árvaságban
kicsinyke lombtalan fák
sorjázó sánta törpék
torlódnak botladozva
a vágózó tükörkép
tempónkat sokszorozza

Megyek utánad

barnáll a lomha síkság
kitágult ég alatt
egyetlen nyugtalanság
mint táncoló alak
távol fölgyújtott tarlón
vöröslő láng szalad
nyomába csillapítón
terül szelíd salak
mosoly bujkál a tájban
bennem meleg szavak
mindenben furcsa báj van
megyek hogy lássalak

Egy utazás képei

út menti tóba hullt pénz a sok kis szürke hullám
nem tartom lásd a törvényt ha százszor is tanulván
barázdás földbe száradt a künn hagyott lucerna
a nem-vagyok-sehol-sem játékot játszom el ma
magát ismétlő jármű iramlik vadvizekben
nem látszom kóricálok nagy-ellenőrizetlen
hollandi kép a tájék borongó delfti vászon
vonat nyomát keresném lehajló láthatáron
az égen robbanásnyom rögzülve megmeredten
kiterjedt angelus-szárny alatta mind a ketten
feszül a szárnyak íve szabályos V alakban
itt vagy tapinthatólag alig vagy láthatatlan

ALKAIOSZI

ki nyitja meg majd a versek üvegfalát
a résen át ki bújna szavak mögé
hogy ott az elrejtett jelekkel
mélybe a lélekig átvezessük

miféle herceg az kit a líra vár
ha most se mért épp távoli új napon
jön egy ki végighúzza ujját
szőnyegeink bonyolult csomóin

legjobb darabjainkat a szél viszi
mint vinne más atlantiszi tárgyakat
halott után maradt lakásból
lom tetejére dobott fotókat

piros pofácskák lesnek az egyik
merev ruhába húzva eperszemek
fogalmad nincs hogy kik lehettek
bamba babák elavult keretben

egy másikon rád néz a családi múlt
mint büszke arslánt látod a dédapád
a kertben fordul épp a képbe
ott mosolyog vele két rokon nő

kinyitva blúzok nyári vidám szemek
az asztalon tál rajta talán barack
vajon milyen tréfán nevetnek
ők is akár a friss barackok

hát így a vers is benne a barna nő
mögötte rögzült börtöne háttere
alkonyba dermedt eltűnő nyár
lesz-e ki nyitja hol él a verset

Kőríz Imre

KARÁCSONYI ÓDI

Gyűlöli, ha vizes az inge ujjá,
ha eltörik az elmosott pohár,
ha messze van a szivar vagy a gyufa,
vagy a hamutartó,
és ki kell az ágyból kászálódni, már

amikor éppen bemelegedett,
ha szól a csengő vagy a telefon,
bár a csengő alá söralátétet
tett, marad a telefon: fele gond.

Ha karácsonykor valaki elzárja
a vizet, azt már nem is gyűlöli,
szépen fogat mos egy quart Perrier-vel,
s álmában hidegvérrel megöli.

És gyűlöli, hogy elzárják a szökőkutakat,
bár az jó, hogy a nyári virágokat árvácskákra cserélik,
és az ibolyaszirmok gyóntatóliláján
valami megbocsátásféle kéklík.

És az jut az eszébe, hogy az élet tulajdonképpen tévedés,
a minőséget ugyan nem befolyásoló gyártási hiba,
de mégiscsak valami félreértés következménye,
mint például az, hogy a padlizsán is lila.

NON OMNIA MORIAR

Eredetileg volt saját kávéfőzőm is,
de olyan ritkán használtam,
hogy anyám, annak rendje és módja szerint,
egyszerűen elbirtokolta.

Így aztán finom ízlésű vendégeim,
akik a hobbit hobinak ejtik
(„Miért, te talán a hokit hokkinak mondod?”),
és mint alacsonyrendű szórakozást, lenézik a tűzijátékot,
egy darabig a szemközti kocsmába jártak át
vacsora után kávézni.

A kávéfőzőt te hoztad, bogárkám,
amikor többé-kevésbé hozzám költöztél,
nekem új volt ez a típus,
nem folyik ki belőle a kávé,
hanem összegyűlik a tetejében,
mint fejből a gondolat,
amit serkenteni hivatott.

Aztán itt hagytad nekem,
egy fél pár Adidas zoknival együtt,
bár ez utóbbit nyilván csak figyelmetlenségből.

A zokni hol itt,
hol ott tűnik fel
(most dobjam ki?),
de a kávéfőzőnek biztos helye van.

Mióta egyre több helyen lehet a városban
elsőrangú olasz kávé inni,
néha hirtelen itthon is főzök,
de az eredmény mindig kiábrándító.
Úgy látszik, csak a jó kávé szeretem,
ahogy lángosban és levesben például csak a forró.
Illetve a langyos leves és lángos egyszerűen nem leves (és nem lángos),
szóval ez nem is szerelem kérdése.

Hát nem is főzök valami gyakran kávé,
továbbra is inkább csak a vendégek kedvéért,
de figyelmetlen vagyok,
mint magácska a zoknival,
mert például tejet már végképp mindig elfelejtek venni.

A mosogatás során aztán
(amikor rossz, ha eltörik egy-egy pohár,
de rögtön kicsi jó is, ha olyan,
amit még nem mostam el),
mindig kihagyom a kávéfőzőt,
úgyhogy a zacc később egészen
belepenészedik.

De később persze újra elmosódik
minden, mert végül elszántan, erővel,
mint egy orvosi készülékbe, a
kávéfőző szűrőtölcsérébe is
befűjök egy rövid,
fájdalmas
dalla-
mot.

AZ ÉLET (MÁR MEGINT)

Megszületni bankrablás,
élni kényszerű száműzetés
egy olyan országban,
amellyel hazánknak
nincs érvényes kiadatási szerződése
(a szajré meg menekülés közben elveszett).
Az élet (már megint, mintha tudnád!)
könnyű Rióban,
mint a bazaltgyapot,
valamint egyszer csak elfogy,
mint a fogselyem.

(Ó, te fogselyemfű!)

Térey János

A GYERMEK

Magad felé is hajlik a kéz, amit
Kinyújtasz alvó gyermekedért: legyen
Szébbik szerencséd mása? Nyisson
Tiszta lapot teutánad! Ő ír

Neved fölé a könyvbe saját nevet. –
Elégeted még szebb magad is, hogy ő
Életre keljen szebb magadként,
S napra segítse neved betűit.

Vállára ülhetsz: már születése is
Életre ítélt, nagybeteg ősapa;
S ha már erőd teljéből annyi
Telt, hogy a jót szaporítsd, ne vess is.

Nemző derűdbe aggodalom vegyül:
Utódaidban megsokasodva vagy
Százszor sebezhetőbb az Egynél.
Bárkiket éri ütés, te sérülsz.

Nem és nem és nem!... Csak te magad vagy oly
 Vak és öreg, hogy ünnepeid delén
 A gondra gondolj, ős bilincsre –
 Vasra veretve se volna rosszabb.

Titkos zsidó vagy; ráüti bélyegét
 Bőrödre bűnöd. Menlevelet sosem
 Kértél uradtól, épp ezért küld
 Rád – aki bújt, aki nem –: kopókat.

Neved ragálya terjed a föld színén;
 S mert annyi birtok lesz a tiéd, ahány
 Letéteményest megteremtesz:
 Megszülöd anygali szép utódod.

Utód a rosszban? Génjeid élcein
 Fiad mulat jól. Hajnalig ápol és
 Félelmed fúriáit úzi
 (S végre belopja magát szivedbe).

Virágba szökken, nő a családfa, mert
 Elsőszülötted érted is üdvözül...
 Örülj, ha nálad jobb anyagból
 Gyúrta az Úr: nemesebb a húsa.

Csupán a másod? Műved is egyben! Ép
 Egész. Te büszke, gyónod a szégyened:
 „Nincs még olyan utálatos sors,
 Mint *lebabázn*i az istenektől,

S fattyút nevelni szálegyedül – pap és
 Orvos ne lássa, míg a nagy ég alatt
 Fogy és gyarapszik gyermekünk egy
 Rettenetes hagyomány jegyében”,

Tudod, mi végre. Béranya vagy, aki
 Kihordja élő istene kölykeit,
 És méhe bélyegére büszkén
 Trónörököst ad az ingoványnak.

Göncz Árpád

A VESZÉLYES ÉS ÉLETET ADÓ SZÓ*

Webster nagyszótára, amelyben minden tudni érdemes fogalom pontos értelmezése megtalálható, így definiálja a politika szót: „*politikai ügyek vitele vagy az azokban való részvétel, gyakran hivatásként*”. A „*politikai ügyek*” értelmét kissé szűkítve, ez az államélet gyakorlati vezetését vagy az államélet gyakorlati vezetésében való részvételt jelenti. Mégpedig – nemritkán – hivatásos alapon.

Az „irodalom” szó jelentése ugyanott: „*szerzői hivatás, írásművek, főként képzelt prózai, verses stb. művek létrehozására*”.

A két fogalom definíciójából tehát egyértelműen kiderül, hogy a közfelfogás (és az évezredes gyakorlat) mindkettő művelését hivatásnak, mégpedig egymástól eltérő hivatásnak tekinti. Igaz, egyik nem zárja ki a másikat: mindkettő veleszületett tehetséget és számos – elsajátítható – ismeretet feltételez. Az egyikhez és a másikhoz szükséges tehetség és ismeretanyag természetesen nem azonos, de jókora átfedést mutat. Fantázia, beleélő képesség, emberismeret, kifejezőkészség és – hogy az erényként hasznosítható hibákról is beszéljünk – az önérvényesítés vágya és némi hiúság mindkettőhöz nélkülözhetetlen. S ha az irodalomhoz, teszem azt, közgazdasági, a politikához irodalomtörténeti és esztétikai ismeretek nem kellenek is, a társadalmi és történelmi összefüggések fölismerése az írói és a politikai munka sikerének egyaránt előfeltétele.

Az írás és a politikai cselekvés belső indítéka egyaránt az önkifejezés vágya, és mind az írást, mind a politikai cselekvést az emberi kapcsolatok ismeretére, széles körű tapasztalatokra támaszkodó empátia és intuíció vezérli. Mindkét munkában az ösztönösség dominál, a tudat csak teszteli – megerősíti vagy érvényteleníti – azokat a döntéseket, amelyekkel az író vagy a politikus az őt képzeletében vagy a valóságban körülvevő embereknek és tágabb környezetének sorsát befolyásolni kívánja. Sikerral vagy sikertelenül. Ha az író döntése a mű belső arányait, igazságát sérti, a műve válik hiteltelenné, ha a politikus döntése a társadalom, a gazdaság, a történelem mozgásirányának szegül ellene, a politikája veszti hitelét. S bizonyítja, hogy az író – vagy politikus – nem mestere a hivatásának, hanem kontár és dilettáns.

Az író és a politikus hibás döntése persze nem azonos súlyú: egy rossz írást senki sem köteles elolvasni, egy rossz politikai döntést talán milliók sínylenek meg.

Amit eddig leírtam, azt hiszem, megejtően egyszerű, feltehetőleg helytálló, módfelett, sőt túlzottan is elegáns. S talán még az is hitelesíti, hogy önnön tapasztalatomból ismerem a gyakorló író és gyakorló politikus életét: tíz éven át egy kis kelet-közép-európai ország, a Magyar Köztársaság elnöke lévén, egy valóságos állam viharos tengeren bukdácsoló hajóját igyekeztem tőlem telhetőleg révbe vezetni.

A kérdés azonban, hogy író és politikus, író vagy politikus valaki, ennél sokkal, de sokkal bonyolultabb. Nemcsak belső adottságaitól függ, hanem az életterétől, annak a térségnek a szubkultúrájától, hagyományvilágától, ahol a szóban forgó író és/vagy

* Elhangzott a Corvinus-díj átadása alkalmából, 2003. július 8-án Erhard Busek laudációjára.

politikus a világot meglátta, és amelynek társadalmi valósága a két hivatás közt választásra kényszerítette. Ha a mi térségünkben, Kelet-Közép-Európában több az író-politikus, mint teszem azt Nyugat-Európában, az aligha véletlen, aligha a csodák egybeesése s még kevésbé a politikai zsenialitással megáldott kelet-közép-európai írók átlagon felüli sokaságának jele. A jelenség gyökerét inkább a térség társadalmi viszonyai-ban, elsősorban polgárosultságának hiányában kell keresnünk.

Magyarországon évszázadok óta az irodalom (azon belül is a költészet) a nemzeti önkifejezés eszköze, mint Ausztriában, mondjuk, a zene, Csehországban, Lengyelországban javarészt a dráma.

A leglényegesebb kérdéseket, amelyekkel az ország szembekerült, legalább két és fél évszázadra visszamenőleg, többnyire nem az osztályhelyzetükből következően „hivatásos” politikusok, hanem a viszonylag függetlennek tekinthető értelmiség tagjai, az írók fogalmazták meg, s az ő szavuknak nagyobb volt a hitele, mint a politikusokénak. Olykor az életükkel hitelesítették, s a halálukkal fizettek érte. Ez áll a szovjet megszállás alatti Magyarországra is: a tiltás és tűrés határán kiéhezett író szava, ha hiteles volt, olykor a hajszalcsövesség révén messzebbre hatolt, mint akár egy-egy nagy példányszámban megjelent, agyonreklámozott, tehát eleve gyanús mű mondanivalója. Kifejezetten szépirodalomról beszélek: a samizdat – Magyarországon – csak kisorszt és kivételesen volt irodalmi jellegű – szépirodalmi mű esetében a samizdat kiadás nem jelentett rangot, s ha politikai értékét tekintve nem is, esztétikai tekintetben inkább gyanút keltett, mint bizalmat. Magam sem tudnám megmondani, hogy amikor engem, az angol nyelvű irodalom fordítójaként s nem elsősorban regény- vagy drámaíróként, a demokratikus ellenzék régi, de országosan csak szűk körben ismert munkatársát az Írószövetség elnökévé választottak, ebben a választásban *mi* játszotta a főszerepet: az írásaim-e vagy 1956-os szerepem, börtönviselt politikai múltam, politikai személyiségem? Ebben a helyzetben ért, hogy a rendszerváltás legfontosabb szabadgondolkodó politikai csoportja, a Szabad Demokraták Szövetsége engem jelölt köztársasági elnöké, s jelölését az első szabad választáson győztes Demokrata Fórum utóbb szintén elfogadta. Ha ezek után azt kérdik tőlem, hogy író vagyok-e vagy politikus, én azt felelem, hogy író *és* politikus. Aki író voltát végső soron politikai tevékenysége következtében szerzett élményeinek és börtönbüntetésének köszönheti, elnökségét pedig csak végső soron író voltának. Írásaitól elválaszthatatlanok politikai élményei, elnökségétől elválaszthatatlan író volta. Magyarország alkotmánya az elnöknek édeskeves hatalmat ad: a politikai hatalom a parlament és a parlament által választott miniszterelnök kezében összpontosul – a köztársasági elnök politikai súlyát a személyisége határozza meg. Lévéen, hogy tiszte pártok fölötti, tekintélye elsősorban nem a mögötte álló politikai erők vagy párt függvénye, hanem a személyiségéé.

Ami a külvilág számára elsősorban a szavaiban mutatkozik meg. Mert ami él, kommunikál: az élő sejt a szomszéd sejtekkel, a méh a táncával, az ember szavakkal.

A szó jellegénél fogva még akkor is illékony, ha megörökítették, s ily módon eszmeileg időtálló és fogható. De hatalommá is válhat, hiszen hatalom minden eszköz, ami tudatformáló, ami tette sarkall, s ily módon mind a kimondója, mind a hallgatója sorsára befolyással lehet.

A szó tehát egyszerre veszélyes és életet adó; s köt össze mással, választ el tőle, tehet erőssé vagy erőtlenné. Emberi alkotás, és éppen mert emberi, emberellenessé is válhat.

Korunkban a szavak iszonyatos inflációjának vagyunk tanúi, a szavak rengetegében élünk, és épp a szavak határtalan száma szűkíti össze életterünket. A szavak rengetegében tehát elérkezett számunkra a szavak megfékezésének, nemesítésének ideje. Érdeemes elgondolkodni rajta, hogy mi az, ami az emberi szót valóban emberivé teszi. Mindenekelőtt talán az, hogy célja a közlés és nem a mögötte lévő tudattartalom elhomályosítása. Hogy valakitől valaki felé tart, még akkor is, ha nem talál pontosan célba. Ha szövegkörnyezete olyan, hogy a szó értelmét nem semmisíti meg, s ha annak szándéka világosan felismerhető.

De eljuthat-e a szóban foglalt üzenet másik emberhez, mikor a bizonytalanságok tengerén kell áthajóznia, mire egy másik emberhez megérkezik?

Márpedig mind az írónak, mind a politikusnak az a célja, hogy a szava célba találjon, megértést és cselekvést szüljön.

Karddal csak embert lehet lekasabolni, a szóval az igazságot is meg lehet ölni vagy – jó értelemben – megvédeni. És az igazsággal együtt mindazt, amit vagy akit az igazság erővel tölt el vagy éppen erőtlenné tesz. Az igazságot pedig, ezt az illékony fogalmat, amelyet meghatározni szinte senki sem tud, de mégis mindenki tudja, hogy mi az, én létező valaminek tekintem, olyasvalaminek, ami az írónak és a politikusnak egyaránt eszköze vagy még inkább célja. Kivált, ha tette váltható.

Az író szavának mindenekelőtt kifejezőnek kell lennie. Az általa vallott igazság kifejezőjének, amely értelemszerűen nem szól mindenkire, hanem kizárólag az olvasóihoz, akik eleve érdeklődéssel közelednek a művéhez, s ha nem találják meg benne azt, amit kerestek, legrosszabb esetben leteszik, és az író másik művét már nem is veszik a kezükbe. Az író szavának kockázata tehát – jóllehet az író számára létkérdés, hogy eljusson olvasóihoz – végül is magánügy. Az író és az olvasó közös magánügye.

A politikus szava azonban nem magánügy. Hiszen nagy valószínűséggel közügyeket eldöntő gondolatfolyamatot indít meg. Cselekvés, elutasítás forrása egyaránt lehet. Átalakul közüggé. A művész és olvasója magánügyéből.

Hadd tegyek itt egy kis politikai kitérőt: amint mondtam, a magyar köztársasági elnök hatásköre ugyancsak behatárolt. Vele ellentétben a végrehajtó hatalom részesei közvetve bár, de gyakorlatilag hatékonyan fejezik ki a kívánalmaikat (most nem a parlamenti vitákra gondolok), mert pontosan megfogalmazott törvények, rendelkezések, intézkedések révén befolyásolják egy-egy körülhatárolható közösség életének alakulását. Szavaik hatása tehát, jóllehet népszerűségüket is befolyásolja, eredményét tekintve független a megformálásuktól.

Köztársasági elnökként, mindenekelőtt a hatáskörömet gyakorlatban meghatározó első évek tapasztalatai után, világosan láttam, hogy egyetlen egyértelmű eszközöm van önmagam és törekvéseim közvetítésére. A szavak eszköze. Hamar felismertem, hogy szerencsés ember vagyok. Mert műfordítóként, drámaíróként már korábban megismertem a szó hatóerejét.

Nyilvánvaló, hogy egy művészileg megformált szöveg a műfaja – elbeszélő próza, dráma, vers – követelményeihez alkalmazkodik, az pedig főleg a hajszálpontos kifejezőerőt követeli meg.

A politikusnak viszont, aki a szavait eszköznek használja, azok igazságtartalmáról kell egyértelműen meggyőznie a hallgatóit. Akik, hála a televíziónak, rádiónak, sajtónak, a szavait mindenképpen eljuttatják az ország valamennyi lakójához, vagy ha nem is valamennyihez, legalább azokhoz, akiknek a sorsát a politikus működése (tudtukkal) valami módon érintheti.

Az író és a politikus felelőssége tehát nem azonos. Az író szava ugyanis eleve az önkéntes érdeklődőkhöz, a politikus szava – elvileg – mindenkihez szól. Ebből következik, hogy tökéletesen közérthetőnek kell lennie és morálisan kikezdehetetlennek: a politikai hazugság életveszélyes, arra nézve is, aki kimondta, arra nézve is, aki meghallgatja.

Engedjenek meg egy vallomást. Soha nem írta helyettem más a beszédeimet, sőt magam bíráltam el azt is, hogy elmondandónak érzem-e, amit gondolok vagy sem.

Kétségtelen, hogy a politikai célú szövegnek – bármiről szóljon is – mások az ismérvei, mint egy művészi megformált szövegnek. Mindenekelőtt az, hogy nem tűri sem a kétértelműséget, sem a formai játékokat, sem az idegen, nem közérthető szavak használatát. Én még azt is hozzátenném, hogy a hosszú mondatok luxusát sem. Mert a politikai szöveg természetes igénye, hogy az olvasó figyelmét mindvégig és minden sorában a mondandójára irányítsa, s azt egyértelműen és érthetően fejezze ki. Úgy, hogy az iskolázatlan ember és az egyetemet végzett szakember egyaránt megértse. A politikai szöveg írója tehát nem beszélhet kiválasztottakhoz, nem „művészkedhet”.

Mindezek tudatában tán azt mondhatom, hogy bennem, a politikában értelem-szerűen két író él. Az első, aki az író voltában „kitalált” (megélt) mondanivalót „művésziileg” igyekszik megformálni, a második, aki a bennünket körülvevő köznapi, az élő valóság valamely szeletét teljesen egyértelműen, formailag lemeztelenítve törekszik megfogalmazni. Olykor külföldi államfők, olykor politikus kollégák, de javarészt általa teljesen megválaszthatatlan olvasóközönség, tehát a klasszikus „mindenki” számára. Mégpedig félreérthetetlenül.

Mindkét írói „eljárásmódot” ismerem: a szépíróét, aki a könyveit megvásárló és a mondandóját feltehetőleg pontosan követni képes olvasó vagy színházi néző számára ír, tehát megengedheti magának a művészi „kétértelműséget”, sőt többértelműséget is, de a politikus íróét is, aki ezzel a kiváltsággal nem élhet, mert szavainak „aranyfedete” nem művészi, hanem egyértelműen morális természetű.

Ez a két írólet a művészi felelősséggel és a könyörtelen igazmondás felelősségével küszködő író ellentéte, életem egyik nagy kalandja volt. A kalandhoz még az is hozzátartozik, hogy tőlem, a politikus írótól a közvélemény jelentékeny része eleve megtagadta a szépírói szerepet: kezdetben kifejezetten elutasította a jogomat, hogy szépíróként is a közönség elé álljak.

A fenti, tárgyilagosnak szánt eszmefuttatás végén kérem, hogy adják meg számomra a szubjektivitás luxusát is. Azt, hogy föltegyem – ez alkalommal önmagamnak – a kérdést: abban a fura elegyben, aki a Göncz Árpád nevet viseli, és tíz éven át a Magyar Köztársaság elnöke volt, de egyben szakmabéli író is, melyik a valóságos Göncz Árpád?

Az-e, aki nagyon is tudatosan úgy igyekezett megfogalmazni mindenkori mondanivalóját, hogy azzal egyértelműen az általa vallott köznapi igazságot mondja ki, mégpedig abban a hitben, hogy az másokból állásfoglalást, cselekvést vált ki? Vagy szava-it művészi módon formálni kívánó szépíró-e?

Én úgy érzem, a kettőt nehezen tudnám egymástól elválasztani. Nevezett személy ugyanis „szépíró” voltát végső soron korábbi politikai működése következtében szerzett élményeinek, börtönben töltött idejének köszönheti. Köztársasági elnök voltát viszont jórészt épp „szépíró” voltának.

Magyarország a többi kelet-közép-európai országgal együtt nehéz korszakot élt és él át, amelynek nehéz volta csak másodsorban politikai. A kor gyilkos töltetét az or-

szág lakosságának többségére kiterjedő gazdasági gondok és az azokból következő társadalmi problémák születtek és szülik. Ezek ellen pedig a köztársasági elnök szinte tehetetlen. Úgy éreztem, Magyarország lakosságának többsége mégis megbízott bennem és a szavamban, talán azért, mert úgy érezte: magam is egy vagyok sokuk közül. Úgy, mert sokat próbált életemnek hála, tudta, hogy a bőrömön érzem a gondját. Amit meg is tudok fogalmazni. Tőlem telhetően érhetően és emberi nyelven. Meg kell vallanom, „elnöki” lelkiállapotom mindvégig skizofrén volt. Szorongva éreztem a tehetetlenségemet a fölém tornyosuló erőkkel szemben. Szorongva éreztem a „kiválasztott ember” felelősségét, azét, aki kiválasztottsága ellenére nyitva tartja a szemét. És figyel – mindenekelőtt önmagára és mindarra, ami körülveszi.

Arra a könyörtelen ellentétre, ami az ő elnöki tiszte adta szabadsága és az abból fakadó szigorú kööttségek között fönnáll. És ismeri a hatalomvágy, az előjogok kísértését, de az efölött aratott győzelem örömét is.

Be kell vallanom: elnökségem tíz éve alatt is mindvégig azzal a szándékkal gyűjtöttem az élményeket, hogy egyszer majd megírom.

Szatírának?

S élveztem, ha megmerítkezhettem egy jó, semmire nem kötelező intellektuális beszélgetés langyos vizében. Boldog voltam, ha egy-egy kurta politikai pengeváltásban megéreztem a fölényemet.

Es szomorú, ha azt vettem észre, hogy néha már a legbensőbb önmagamat is „játsszani” kényszerülök.

Mindvégig féltem, hogy fél tőlem valaki.

Annak viszont örültem, ha szerettek.

De utáltam, ha hiúságon voltam kénytelen rajtakapni magam: tehát ki nem állhatam, ha szépeket mondtak. Rólam és nekem.

Igaz: azt is utáltam, ha rosszat.

Egyszóval, ha akartam, sem tudtam más lenni, mint önmagam.

Író-e?

Politikus-e?

Végző soron teljesen mindegy. Mert sem a saját ítéletem önmagamról, sem az utókoré nem azon múlik.

KATHERINE MANSFIELD LEVELEIBŐL (I)

Mesterházi Mónika válogatásában, fordításában és jegyzeteivel

Katherine Mansfield (1888–1923), akit *EGY CSÉSZE TEA* című válogatott novelláskötetéből (Helikon, 1970) a magyar olvasó is ismerhet, rövid élete alatt rengeteg levelet írt, még hozzá éppen az életét megrövidítő tüdőbaja és a betegség körülményei miatt, ugyanis a nyirkos angliai tél elől az utolsó öt-hat évben más éghajlatra kellett szöknie, ám ezeknek az időszakoknak nagy részét férjétől külön élte át (John Middleton Murryt a munkája Londonhoz kötötte) – tehát kapcsolatuk egyetlen csatornája a levelezés ma-

radt. Az akkor még gyógyíthatatlan tuberkulózis mellett életüket nehezítette a világháború és a háborút követő nélkülözés – a „lövészárkok nemzedékéhez” tartoznak, Mansfield öccse és néhány barátjuk a fronton esik el.

Mansfield nem született betegnek, tele van életkedvvel, leveleit a legsötétebb magány idején is átjárja a humorérzék – nem véletlen, hogy olyan kedves szerzője Csehov. A levelek visszatérő témája a szerelem, az irodalom és az élet számtalan, pontosan megfigyelt (gyakran komikus) részlete. Van néhány állandó levelezőtárs, de életének magányos időszakában főleg Murryval levelezik. Mansfield személyisége a levelekben szemünk láttára alakul, ahogy a kétségbeesésből a munkájánál fogva kihúzza magát. A levelezés az Európa Könyvkiadó gondozásában jelenik meg 2004-ben.

ANGLIA–BAJORORSZÁG, 1908–1909

Kathleen Mansfield Beauchamp jómódú új-zélandi család harmadik gyereke: művészetre nevelik, testvéreivel együtt három évig Londonban járatták iskolába (1903 és 1906 között). Szülein kívül, akik egyéves korában néhány hónapra Angliába utaznak, anyai nagymama az igazi fontos személy, és kedvenc testvére, a hat évvel fiatalabb Leslie.

Az 1908-as év legfontosabb emlénye, hogy beleszeret Garnet Trowellbe, gyermekkori szerelmének ikertestvérebe. Az ígéretes fiatal hegedűművész családja azonban közbelép, a szerelmesek márciusban szakítanak, KM dühében hozzámegy George Bowdenhez, egy kéznél levő gazdag, nála tizenegy évvel idősebb amerikaihoz, majd még aznap elhagyja, visszatér Trowellhez, és teherbe esik tőle. Édesanyja Bajorországba, a wörishofeni fürdőbe viszi a világot elöl, ahol Mansfield júniusban elvetél.

1. Garnet Trowellnek

1908. szeptember 17.
Csütörtök éjjel. Éjfél

Beauchamp Lodge, Warwick Crescent

Kedvesem, most bontottam föl a leveled, és reszkető, boldog kezembe hullott a három kép – És már itt is állsz bekeretezve az íróasztalomon – itt vagy egy alacsony polcon az ágyam mellett – és itt is, a gyertyatartónál; az arcod lesz az utolsó látvány, ha elfújom a gyertyát, és elalszom. Remekül sikerültek – te vagy rajtuk. El akartam mondani, melyiket szeretem a legjobban, de bármelyikre nézek, olyan drága nekem, hogy nem tudok választani. Azt mondtam: „Kathleen, mi lenne, ha valamelyiktől meg kellene válnod – melyik kettőt tartanád meg” – de semmi értelme – egyikről sem tudnék lemondani. Köszönöm, drágám – nekem is kell küldenem magamról – és akarok is nagyon, de a kincstár nem teszi lehetővé október előtt. Kora reggeltől dolgoztam, aztán este 8-kor egy választójogi gyűlésen kellett jelentkezni a Baker Streeten. Ez volt az első ilyen élményem. Ahogy beléptem az előcsarnokba, két hölgy pattant elém, olyanok voltak, mint két rosszul kitömött támlás szék, és könyörögtek, legyek önkéntes. Már voltak ott vagy kétszázan – csupa furcsa külsejű és vérfagyasztóan elszánt matróna –, és mindannyian, de az idősebbek különösen „gereblyéztelenek” voltak. Fölálltak, szónokoltak, rekedtre vitatkozták magukat, dobogtak a padlón, és tapsoltak – A terem átforrósodott, a felkelés izgalma kavargott és növekedett a levegőben. Már legalább fél 11-re járt. Kiszaladtam az utcára – hűvös levegő, csillagfény –, nem is vacsoráztam, úgyhogy vettem egy 2 pennys szendvicset egy rémes kinézetű kávéházban, beugrottam egy konflisba & hazahajtottam, egész úton ettem a szendvicset – borzasztóan megérte a 2 pennyt – alig bírtam tartani két kézzel – & eldöntöttem, hogy nem leszek szüfrazsett – ahhoz túl sok

a nevetnivaló ezen a világon. Ó, úgy érzem, sokkal könnyebben tudnám én orvosolni a világ bajait – te nem így gondold? Csak csillagfény kell és boldog szív és étvágy és marhahús valami konflisban, és úgy eltűnnek a világ bonyodalmai, mint az óriás seprűje elől a pókháló. De én biztos másként látom az életet, mint a többiek – pompásnak és életadó csodának – *hiszen te élsz* – és semmi más nem számít.

Szerelmem, tudod, milyen gyönyörű, boldogító leveleket írsz? Megcsókolom a papírt, ahol a kezed járt – hát nem furcsa ez? Reggel felkelek, arra gondolok, nem is szerethetném jobban – és este, lefekvés előtt mégis mindig azt gondolom: „Hiszen *jobban* szeretem” – És ez így van mindennap. Kedvesem, mikor feladom neked a levelet, utána mindig úgy érzem, alig mondtam valamit. Olvasnod kell a sorok között, és akkor megtudod, hogy érted élek –

Holnap elmegyek, vasárnapig valami rokonoknál leszek. Onnan is írok majd neked, csak a te leveleidnek kell várniuk, míg hétfőn visszajövök – nem tudom elképzelni, hogy bírom ki – de muszáj. Férjem – te vagy mindenem a világon, és te vagy nekem a világ – *szeretlek*. Ó, *szavak*, miközben a szívemet majd szétveti az öröm és a szerelem – imádlak.

Csókolj – ölelj – a tied vagyok – Hogy tudunk karácsonyig várni?

Jó éjt – drága –

[*A tetején keresztben*]

Elküldöm, amit írtam; nagyon kevés egyelőre.

K. X.

2. [Elküldetlen levél Garnet Trowellhez]

Worshofen, Bajorország
1909. június (12. után)

Müller Panzió, Türkheimer Strasse 2.

Véget ért hát – fárasztó nap volt, az alkony lassan szítálni kezd az ázott gesztenyefa ágai közt. Azt hiszem, megfázhattam a tegnapi gyönyörű, elragadtatott sétámon, mert ma beteg vagyok. Miután írtam neked, dolgozni kezdtem, de nem ment – *ilyen* hidegben. Szép dolog, 2 pár harisnyában, 2 kabátban – & meleg vizes palackkal dideregni – júniusban... Azt hiszem, a fájdalomtól didergek, attól szédülök. Egész nap egyedül ebben a házban, ahol minden egyes hang idegen – a testedben szörnyű zavarodottság, amely az elmédre is kihat, hirtelen undorító részleteket fest eléd – undorító figurákat – alig rázod le – máris visszatérnek, amint a fájdalom szűnni látszik, máris rosszabbra fordul – Jaj! Nem fogok többé mezítláb erdők mélyén járni – legalábbis amíg meg nem szokom az éghajlatot... Egyetlen dolog volna most kedves nekem, ha Nagymama ágyba dugna – & hozna egy tál forró tejbe áztatott kenyeret & ott állna összefont kézzel – a bal hüvelykujja a jobb hüvelykujján – és kedves hangján azt mondaná: „Na, drágám – finom, ugye.” Ó, micsoda csodás boldogság volna. És később arra ébredni, hogy felhajtja az ágytakarót, nem fázik-e a lábad – & bebugyolálja egy kicsi rózsaszín ruhába, ami puhább, mint a macska bundája... Jaj!

Ha majd egy nap elhangzik a kérdés: „Anya, én hol születtem” – és azt felelem: „Bajorországban, drágám” – újra érzem majd, azt hiszem, ezt a fázást – testi és szellemi fázást – szívfázást – kézfázást – lélekfázást. Szerelmem – ma nem is vagyok szomorú – csak hát reménytelenül vágyom a beszédre – arra a tudatra, hogy *itt vagy*... ennyi az egész.

Vasárnap reggel. Újabb vasárnap. Mit nem hozott ez a nap mindkettőnknek. Nekem egyszerre csupa édesség és fájdalom. Glasgow – Liverpool – Carlton Hill – *Az Ott-honunk*. Ma újra esik – ez a kitartó, állhatatos eső, amelyik az embert egyik emlékből

sodorja a másikba. Amikor befejeztem a leveled, lementem vacsorázni – egy kicsi levest ittam, egyszer csak azt mondja mellettem az öreg Doktor: „Kérem, feküdjön le, *most azonnal*.” És én mentem, mint egy bárány & ittam egy kis forró tejet. Kínokkal telt éjszaka volt & amikor úgy éreztem, hogy végre reggel van, gyertyát gyújtottam – megnéztem az órát & láttam, hogy csak háromnegyed tizenkettő! Most tehát tudom, milyen az, ha az ember küzd egy gyógyszer ellen – a Veronál ott volt az éjjeliszekrényen – felejtés – mély álom – gondold el! De nem vettem be. Most már felöltöztem – készen [A kézirat félbeszakad.]

ANGLIA, 1910–1914

KM 1910 elején visszatér Angliába, és néhány hétre George Bowdenhez költözik. Hamarosan kitör rajta a reumatikus láznak hitt és kezelt vérbaaj. Márciustól júliusig Dél-Angliában lábadozik Ida Baker (becenevén Lesley Moore, LM) társaságában, aki egész életére barátnője, ápolója, ellensége, személyzete marad. Élete nagy szerelmét, későbbi férjét, John Middleton Murryt 1911 decemberében ismeri meg. Murry ekkor még oxfordi diák, és a negyedéves művészeti folyóirat, a *Rhythm* szerkesztője. 1912 áprilisától KM segédszerkesztő a lapnál, novellát, karcolatot, kritikát küld. A *Rhythm* három évig él (utolsó három száma *Blue Review* néven jelenik meg), de a többszörösen túlbecsült példányszám anyagi csődhez vezet, a társszerkesztő a csőd elől kivándorol, és JMM évekig törleszti az adósságot.

KM-et és JMM-et egy íróbarát a két tigris névre kereszteli, innen származik KM beceneve, a *Tig*, majd később a *Wig*. A *Jack* név variánsai: *Jag*, *Jaggle*, később (a *Wig* párjaként) a *Bogey*, *Boge*, *Bogue* beceneveket viseli.

3. JMM-nek

1913. május 19.

The Gables, Cholesbury

Kedves Jack.

Fölöslegesen nevelgettem én ezt az epilógust. Ahányszor kézbe veszem, hallom, hogy „hatba férjen bele”, és *nem tudom* meghúzni. Tudomásom szerint nincsenek benne fölösleges szavak: minden egyes sorát épp így gondolom. Tudja, én nem „kalandozom el”, de ez épp 6 és fél oldal lett – és nem lehet úgy meghúzni, hogy valahol rondán össze ne kavarodjon. Én szigorúan tudok ragaszkodni a formához az efféle munkában. Utálom azt a szabadosságot, amit némelyek megengednek maguknak Angliában – – hogy kiáradnak és locsognak és hömpölyögnek. Én olyan körültekintő vagyok, mint ha sával írnék. Ez persze, gondolom, nem túl meggyőző, talán túlzásnak hat. De csak a legőszintébb kétségbeesésemet tudom kifejezni (valóban így érzek), és visszaküldöm az epilógust. Ha maga vagy Wilfred¹ alkalmasabbnak érzik magukat a feladatra – – kérem, tegyék – De én jobb szeretném, ha egyáltalán nem kerülne be, mint hogy ott üljön a *Blue Review*-ban betört orral vagy fél füffel, mintha valami szerkesztői kutyaviadalba csöppent volna. Furcsa nap van, vibrál a fény. Az epilógus rettentően nyomasztott – és ahogy forgolódok, még most is hallom a vihar utórezgéseit. „Ez nem igazságos. Swinnerton is meg tudja csinálni... meg kell húznia”... stb. stb. Nem tudnának inkább a D. Brownból húzni?² Én csak érdekesebb vagyok, mint ő – minden szerénységem ellenére...

Tig

¹ Wilfred Wilson Gibson JMM helyettese.

² Frank Swinnerton a *Rhythm* egyik támogatója és szerzője. W. Denis Brown a lap zenekritikusa.

Ne törődj ezzel a levéllel. Szörnyen levert vagyok ma. Szeretlek, drágám. Soha ne felejtjük el, hogy szeretjük egymást. A te szavakkal kifejezhetetlenül szomorú

Tiged.

PÁRIZS, 1915

A lap bukása után Londonban keresnek munkát, majd JMM Párizsból próbál könyvkritikát küldeni a Times irodalmi mellékletébe, de adósságuk csak nő. A következő három évben szoros (viharos) barátságban élnek D. H. Lawrence-szel és feleségével, rajtuk keresztül ismerkednek meg S. S. Koteliánsky lengyel emigránssal is, akivel később KM Csehov-leveleket fordít. KM eltávozik JMM-től, egy párizsi íróba, Francis Carcoba szeret bele, utána is indul a francia háborús övezetbe. A néhány napos flört után is Párizsban marad és ír.

4. JMM-nek

1915. március 22–24.

13 quai aux Fleurs

Nem tudom, te mit gondolsz magadról, de *szerintem* áruló kis disznó vagy. Sehol egy levél – se egy jel – se a Westminster [*Gazette*] szombati száma – semmi a világon. Hát miért vagy ilyen szörnyű – vagy csak a posta volna? A postánál maradok & megbocsátok neked, drágám. Ma egy karon ülő gyerek is eljátszhatna velem – Az idő langyos, az ablakom tárva-nyitva & egy szál vékony blúzban vagyok (hogy úgy mondjam). A fák mind kipattantak, a levegő rezedailatú. A folyón nagy, kővel rakott uszályokat vontatnak fekete-piros bogarak, a matrózok lustán dülöngélnék – keresztbe tett lábbal – tudod, hogy szokták – a hajók orra fodrozza a vizet. Lent vidáman csilingelnek a szekek, és a concierge rózsaszín jácintot tett az ablakba. Bogey (bolond vagyok ám, ha magamra maradok. Újra gyerek leszek) A folyó túloldalán egy asszony ül. A hátát egy fának veti, előrenyújtja a lábát, és hosszú, barna haját fésüli. Hajladozik jobbra, aztán balra, aztán ugyanazzal a bájjos, fáradt mozdulattal hátraveti a fejét, és véges-végig húzza a fésűt a haján. Ha elég közel volnék, biztosan hallanám, hogy énekel. Jön az év léha szaka, Jaggle, mikor az ember kiülhet egy vajaskenyérral (ezt vajon egybeírják?), és elnézheti, ahogy pirítós lesz belőle a térdén. Nagyon csalódtam, mikor délben a *Patrie*-ben azt olvastam, hogy nem is érkezett egyetlen zeppelin sem. Én meg már sajnos feladtam a leveled, úgyhogy tessék, ne vess rajtam. Délután megírom a tegnapi éjjelt. El is küldöm. Tégy vele, amit akarsz. Küldd el valahova – rendben? Párizsról *semmit* nem szának a New Age-be – nem fogok Bögyös B³ réjtjén gyermeklánc-koszorút fűzni.

Tegnap Bowdenről álmodtam – veled voltam az operában, lehajtható vonatúlésen ültünk & hallom, hogy Bowden a feleségéről beszél egy amerikai hölgynek. Aztán meglátott, odamentem & beszélünk. Mikor épp ott tartottam, hogy sohasem szerettem, nem is tudnám *stb.*, megjelent Mrs. Saleeby⁴ & mivel együtt látott minket, odajött, és megcsókolta a kezem, mondván: „Ó, Katherine, én mindig úgy szerettem magát – & most már tudom is, miért” – & magához szorított & azt mondta: „Caleb ott-hon van, a kertben ás.” Ettől úgy meghatódtam, hogy már-már megadtam magam hirtelen, de tudtam, hogy South Kensingtonban vársz egy kis házban – az opera közben eltűnt, egy kivágott fa tönkjén ültem & Bowden nekidőlt, cilinderrel a kezében – úgyhogy rettentő kedvesen megszorogattam a kezét, felkaptam egy jókora nyulat, mert úgyis ott nézett bennünket a fülét tekergetve, és továbbmentem, Bowdennek a vállam

³ Azaz Beatrice Hastings.

⁴ KM a Saleeby házaspárnál ismerkedett meg Bowdennel 1908–1909 telén.

fölött kiáltottam vissza – „ami elkezdődik, az véget ér, George”. Ő erre könnyekre fakadt, és azt mondta: „Jaj, kedvesem, ne! ne légy ilyen csodálatos!” „Ha így állunk – gondoltam én –, csak vesztegetem az időm. Holnap beiratkozom valami olcsó táncanfolyamra.” Azzal fölébredtem.

Másnap. Végül nem írtam semmit. Tegnap olvasni kezdtem, és jóval éjjél után hagytam abba. Van itt annyi könyv a „fiataloktól” & néhányat átlapoztam, hogy legyen valami elképzelésem róluk. Egek! Micsoda nyikhajok! Egyet se találtam, aki számít. Ugyanaz a színpad, ugyanaz a díszlet, ugyanazok a kellékek, ugyanarra a gyenge kis nótára dudálják el egymás után a magukét, de a közönség is csupa hozzájuk hasonló fiatal nő és férfi, akiket ugyanúgy fűt a vágy, hogy az arcukon érezzék a rivaldafényt, úgyhogy bőszen tapsolnak, bókolnak és ünnepelnek. Süt róluk, hogy egyívásúak. Tréfás volna, ha nem volna olyan utálatos – a baj csak az, hogy senki nem billenti őket derrière-en, mert nekik ilyenjük nincs is, csak „deux globes d’ivoire”! Később Stendhal „Rouge et le Noir”-ját vettem elő. Gondolhatod, milyen nemesnek találtam és találok még most reggel is. De legbelül azt érzem – milyen *tragikus* is egy nagy mű – ezek az ifjú „nez-au-ventisist”-ek⁵ megtalálták a helyüket és céljukat a világban, de közben elképezem Stendhalt a ronda ábrázatával & a sörhasával és a cingár lábával, ahogy bezárkózik abba az elhagyatott toronyba, írja a könyvét, és az ablak résén át a magányos csillagokat bámulja. (Ne fűtyülj!)

Indulnom kell a postára. Egész nap tudnék írni neked. Zuhog az eső, és a tudóm utálja ezt a időt. Erősen megszorítom a kezed, Jaggle – hiszek benned, és mélységesen szeretlek ma.

Viszlát, drágám,

Tig.

BANDOL, 1916

1915. október elején elesik a fronton KM öccse, Leslie. KM súlyos lelki válságba zuhan, Murry és Anglia elől a délfancia tengerpartra, Bandolba utazik. Decembertől azonban JMM is utána megy, és életük három legboldogabb hónapját töltik együtt.

Frederick Goodyear egyetemi barátja és Rhythm-beli szerkesztőtársa JMM-nek, szerelmes KM-be, de tiszteletben kívánja tartani barátja magánéletét. Ő is elesik az első világháborúban, 1917-ben. A „Kilner Elgondolás” talán valami nagyobb bizalmasságra utal, magánjellegű célzás. A „Betsy” megszólítás rajta kívül csak Murrynak járt ki.

5. Frederick Goodyearnek

1916. március 4.

Villa Pauline, Bandol

Mr. F. G.

Soha uborka nem feküdt meg úgy nőstényi gyomrot, mint ez a maga alvadt ömlengése, amelyet kétszer elolvastam, de többször akkor se fogom, ha hat ökörrrel vontatnak. Azóta is tűnődöm, mit írhattam, ami olyan lényegesen felkavarta magát. (Henry James meghalt. Tudta?) Én nem holmi ellenállhatatlan szenvedély okán mondtam, hogy szeretem magát. De kész vagyok most is ünnepélyesen elismételni ez előtt a fél kiló hagyomány előtt, amely egy serpenyőszegről lóg felfűzve. De Betsy szívem, mi köze ennek a Kilner Elgondoláshoz? Én látom a Kilner Elgondolást, elismerem, sőt még értem is, de mi köze ennek énhozzám? Semmi. Persze nem akarom magát megfosztani tőle...

⁵ A szélbe szimatolók.

És mért kell úgy írnia, mintha anyai örömök elé néznék H. G. Wells]-től, és gyorskocsin hajtottam volna magához, hogy megkérjem, tegyen engem tisztességes nővé? Igen, maga rossz természetű, gyanakvó és bárdolatlan. És ha azt hiszi, kivettem magára a hálomat, mint lehetséges halra, barátom, akkor téved. Úgyhogy hallgasson az öt Lotjóról meg a Sünről, és ne küldjön több leltárt a márványcsarnokokról, ahol hajdanán boldogan jártak-keltek.

Ahogy most a levelére gondolkodom, azt hiszem, maga egyáltalán nem akar nekem írni, és kössenek föl, ha nyilatkat fogok lődözni a levegőbe. De talán ez is csak vérmérés-klet dolga, vagy a gyomoré. Én olyan éhes vagyok – egyszerűen üres –, hogy mikor lelki szemem előtt megjelenik egy marhahátszín, szép barnán, gazdagon meglocsolva szafttal és tormamártással, hozzá sült krumpli, akkor sírni tudnék. Itt nincs mit enni, csak omlett, narancs és hagyma. Hideg, napos, szeles idő van – amikor az ember feleségesen jól akar lakni ebédre & a kandalló előtt egy karosszékben emésztetni, mint egy boakonstruktőr. Elérzékenyülök, ha Anglia jut eszembe – az angol ételek, a jól nevelt angol pazarlás! Mennyivel jobb, mint ezek a takarékos franciák, akiknek a virágoskertjük is reménybeli salátás tál. Nincs széles Franciaországban egyetlen levél, amellyel ne lehetne „faire une infusion avec”, se egy fűfésülés, amely ne volna „bon pour la cuisine”.⁶ Isten bizony kedvem volna venni egy fél kiló vajjat, betenni az ereszsatornába, és bosszúból végignézni, ahogy megolvad. Kapzsi, kényelmetlen társaság, minden kuporgatásuk ellenére... Például a házaikban is miccsoda felháborító bútorokat tartanak – egyetlen kényelmes szék sincs sehol. Ha az ember beszélgetni akar, egyetlen lehetősége marad: az ágy. Vagy ácsorog az ember, vagy kényelembe helyezi magát egy puha pehelypaplan alatt. Megértem, mi okozza a franciák úgynevezett laza erkölcsseit – az ember szinte bekényszerül az ágyba – mindegy, kivel –, hiszen más hely nem marad... Tegyük fel, hogy jön egy *fiatalember* villanyt szerelni & magyarázni kezd, a plafonra mutogat, vagy egy ismerős felugrik teára, és megkérdi, hisz-e az ember az Eredendő Bűnben. Hogy adhatnánk át magunkat ezeknek a bonyolult dolgoknak négy bütykőn és öt négyzetcenti nádon ülve. Mennyivel jobb bevackolódni és *átadni magunkat a kérdésnek?*

Később.

Megettem az egyik omlettet és egy narancsot. A nap elbűjt, a menny dörög. Az ablak előtti fán egy kismadár nem is annyira énekel, mint köszörül egy hangot – Pontosan meg is csinálja; gondolom, maga ismeri név szerint is... Írjon nekem, ha mégsem *annyira* bunkum minden.

Ég vele – „szigorúan mellérendelő” szeretettel

„K. M.”

ANGLIA, 1916–1917

Áprilisban visszatérnek Angliába, Cornwallban telepednek le, Lawrence-ék közelében. Murry Londonban háborús munkát vállal, KM megismerkedik a Lady Ottoline Morrell-féle garsingtoni irodalmi társasággal, többek között a festő Dorothy Brett-tel is, akihez végig szoros barátság fűzi. Ideges, terméketlen korszak, KM csak 1917 nyarán kezd bele az ELŐJÁTÉK-ba, amelyet a Hogarth Press, Virginia és Leonard Woolf frissen alapított kiadója és nyomdája jelentet meg. Az utolsó hozzávetőlegesen egészséges időszakot egy decemberben szerzett tüdőgyulladás zárja.

⁶ Ne lehetne főzetet csinálni; ne volna jó az ételbe.

6. Dorothy Brettnek

1917. október 11.

141A Church Street, Chelsea

Kedves Brettem,

éles, hideg idő van – nézem a napot: úgy repül az égen, mint egy távoli, halvány zászló – A japán babám csizmát öltött télire, a stúdiólakásnak birsalmaillata van. Egész nap úgy kell írnom, hogy a lábamat a tűz peremére teszem – Ajjaj! szomorú elgondolnom, hogy egész jövő júniusig szemből hevülhetek, de hátulról kihülök. Rendkívül jó ötletnek tartom, hogy csendéletet festesz. Mi mást tehetne az ember, mikor így elárasztják ezek a csodás kerek, fényes gyümölcsök, mint hogy összegyűjti őket, és játszik velük – és *azonosul* velük voltaképp. Mikor az utcán látom az almát kirakva, muszáj megállnom és bámulnom, amíg úgy nem érzem, hogy magam is kezdek almává válni – és bármikor elővárásolok egy almát a saját valómból, mint a bűvész a tojást. Te nem érzed, mikor almát festesz, hogy a melled és a térded is alma lett? Vagy úgy gondolod, tiszta badarság. Én nem. Tudom, hogy nem az. Ha én kacsákról írok, esküszöm, hogy kerek szemű, fehér kacsá vagyok, ott evezek a sárga tavirózsákkal szegélyezett tavon, aztán hirtelen lebukom a másik kerek szemű kacsába, amelyik alattam úszik fejfelé. Voltaképp ez az egész kacsává válási folyamat (amit Lawrence talán a „kacsával, illetve almával való beteljesülésnek” nevezne) olyan izgató, hogy a lélegzetem eláll, ha csak eszembe jut. Mert bár az emberek zöme csak idáig jut el, ez igazán még csak az „előjáték”. Csak utána jön az, amikor *kacsább, almább, Natasább* vagy, mint ezek a tárgyak valaha voltak, és akkor újra *megteremt*ed őket. Brett (lecsavarja a hallókészüléket): „Katherine, *könyörgök*, hagyd abba. Majd meséld el az egészet előlről a Testvériség Egyházának vasárnapi gyűlésén.” K: Ne haragudj. De ezért hiszek én is a technikában (te kérdezted). Hiszek benne, mert nem tudom, hogy kerülne másképp a művészet egy isteni *ugrással* a dolgok körvonalán belül, ha nem megy át az *azonosulás* folyamatán, és újra nem teremti a tárgyakat.

Sokáig nem válaszoltam a leveledre, tovább, mint szerettem volna. De ne hidd, hogy lustaságból & hűtlenségből. Nem ezért nem írtam. Csak jólesett hallgatni a levél társaságában, ahogy jó valakivel csöndben sétálni, és csak néha odafordulni, megböknöni és mondani valamit.

A drága kincset a Farkasoknak⁷ vettem, akik meg is ették, de nekem annyi dicséretet szolgáltak fel olyan aranytálban, hogy csakis hálás lehetek. Egyáltalán nem hittem, hogy tetszeni fog nekik, és még most is meg vagyok döbbenve, hogy mégis. Mi a formája? – kérded. Jaj, Brett, olyan nehéz elmagyarázni. Azt hiszem, az én találmányom. De hogy alakítottam? Nem tudok róla túl sokat mondani. Tudod, az igazság az, hogy rajongok azért a szigetért, ahol születtem. Jaj, én bármikor túlteszek Chili [*Gueverá*]-n.⁸ Emlékszem, kora reggel mindig úgy gondoltam, hogy a kis sziget az éjszaka visszacsüllyedt a sötétkék tengerbe, és csak a nap első sugarára merült föl újra, tele ragyogó csillámmal és csillogó cseppekkel – (Ha az ember a harmatos fűben futott, határozottan sósnak érezte a lábát.) Ezt a pillanatot akartam megragadni – ezt a csillogást és ezt az ízt. És ahogy annak idején reggelente felszállt a tejfehér köd, hogy valami gyönyörűt mutasson meg, aztán újra befedte és újra kitakarta, én is fel akartam emelni a ködöt az alakjaimról, hogy látsszanak, aztán újra el akarom rejteni őket...

⁷ A Woolf házaspár épp akkoriban készült el az ELŐJÁTÉK levonatával.

⁸ Alvaro „Chili” Guevera chilei festő.

Olyan bonyolult ezt leírni, ráadásul talán túlzottan nagyratörőnek és hiúságnak hat. Pedig én mást sem érzek, csak mohó vágyat, hogy a témámat szolgáljam – Micsoda mondhatatlan izgalom ez a művészetügy. Mihez lehetne hasonlítani! És mi másra vágyrna az ember. Én nem a házi tűzhelyet akarom fűteni. Azt akarom, hogy a házi tűzhely tisztességesen égjen, takarékon. Ha nem jössz hamar, nem is marad semmi, csak egy kis hamu és rajta két keresztbe tett toll.

Ugye jössz Londonba hamar – Szólj mindenképp. Találkozunk. Láthatlak valami-kor az ablakom előtt röpködni fényes esernyők szekerén?

Az egekben nevető Venus. Ugye gyönyörű cím, ha belegondolunk – Viszlát, viszlát, viszlát. Minden annyira csodálatos.

Katherine.

BANDOL–PÁRIZS, 1918

1918 elején KM orvosi tanácsra elutazik Angliából: egyedül vág neki a bandoli útnak (JMM és LM háborús munkáik miatt nem kísérhetik el). Február közepére súlyosabbra fordul az állapota, vért köp. Csalódik Bandolban, és hiába érkezik meg LM, hogy segítsen, a kiszolgáltatottság miatt KM csak megvetést érez iránta. Folyamatosan hazakészül, de először fizikai állapota, majd az elhúzó háború miatt csak nagyon lassan indulhat, átéli Párizs bombázását, és a néhány napos hazaútból három hét lesz, miközben otthonról semmi hírt nem kap. Április 11-re ér Londonba teljesen kimerülten. Csak most készülnek összeházasodni – és tervezik, hogy saját házuk lesz, „a Gém” nevezetű, ahol JMM öccse, Arthur is velük fog élni (aki később KM tanácsára Richardra változtatja a keresztnévét).

7. J. D. Fergussonnak

1918. január 24.

Hôtel Beau Rivage, Bandol

Kedves jó Fergusson,

Ne rettegjen, hogy déj! mikor meglátja a kézírásom, ne féljen, hogy állandóan ilyen tolvánosan fogok az ajtaján kopogni. Nem fogok. Csak hát – nem hagyhatom a magához írt legutóbbi levelemet válasz nélkül. Gyúrje gombócba, vagy dugaszna is jó, mely „Lyukat töm, hogy kizárja a szelet”.⁹ Köszönöm a válaszát.

[...] A következő történt. Tegnapelőtt az egész környék a lehető legkönyörtelenebb, harapós dajka karjában ringott és kapálózott a szemöldökéig bebugyolálva. De tegnap hajnalra olyan lett az ég és a tenger, mint a selyem, megtörtént a csoda – előbújt a nap. Az asszonyok, akik addig nem emlékeztettek másra, mint sovány, főtt szárnyasra, tout à la fois gyönyörűek, kövérek és rózsaszínűek lettek. Az ablakok és az ajtók kikapattantak, a házak lélegezni és mozogni kezdtek. A párkány hullámzik a macskáktól. Az ajtóban lányok jelentek meg, sárga szalmavirág-koszorút fontak, és minden zöld és kék kancsó elindult a kútra. Beimbolyogtak vidékről a fekete rakott szoknyás vénasszonyok, széles, fekete kalapjukat az álluk alatt madzaggal kötötték meg, a hátukon egy csokor nárcisz vagy egy köteg olajvessző, az öregurak meg vidékre tódultak ki, nyikorgó talicskáikban egy-egy vödör trágya. Egyetlen szó lengett a levegőben, mint a zászló – BEAU. „I' fait beau. I' fait beau. I' fait vraiment beau.”¹⁰

Tegnap délután sétálni indultam a tengerparton. Istenem, Fergusson, amikor az ember újra érzi a mellén és a hasán a napot, rádöbben újra, hogy mindkét lábán öt

⁹ Shakespeare: HAMLET. V. 1. (Arany János fordítása.)

¹⁰ Szép idő van.

lábujja van, és minden egyes lábujj a maga külön hangján dicséri az Urat, és mikor az arca a tenger felőli oldalon megpirul, mint valaha gyerekkorunkban! Aztán visszakanyarodtam a tengertől. Az ösvények mentén tatárvirág és gólyahíráradat; a mandulafák félig rügyben, félig bimbóban állnak. Az út mentén mindenütt kicsi földhányások, mint egy marék darált kávé – munkálkodnak a hangyák. És mindenfelől hallani, hogy az emberek dolgoznak a mezőn – látni, ahogy ásnak a lapos teraszos földeken – lehajolnak, felegyenesednek, pontosan és takarékosan, mint akiknek e királyság gyermekei lévén semmi félnivalójuk. Már alkonyodott, mire hazaértem, minden kerek, fényes virág a nap felé fordult – egy-egy csésze fény – önnönmaga napja, és az olajfákon fények villódtak. Igen, itt jó élni. Csak még egy szó, aztán kidobhat az ablakon. Még egy „tipikus” dolog az itteniekről. Ahogy a főutcán visszasétáltam, a szárazföld peremén megláttam egy öregasszonyt. Ott ült egy kis vasszéken, amit úgy egy *araszra* tett le a mély tengertől. Ott ült – *háttal a tengernek*, és kötögetett. „Nem nagyon bölcs dolog” – gondoltam, ahogy a nővérem mondaná, hiszen ha egyet köhint, tüsszent vagy csak leejt egy szemet, óhatatlanul hanyatt esik. De hát nem az én dolgom. Csakhogy egy másik öregasszony is észrevette, ahogy az ajtaja előtt mosott. Esett is ki a kezéből a vizes ruha. „Marthe” – kiáltja. „Que?” – mondja a hang. „V’ en vite.” És mikor Marthe is meglátta, kacagni kezdett és tapsikolt. Az ablakokban mindenütt fejek. „Allez allez! Tu as vu Ma’am Gamel – là bas? Ah, mon Dieu, tu as vu ça?” Az ajtóhoz futottak, hogy jobban lássák, és az öreg Ma’am Gamel, aki valószínűleg földszüket, csak ült és kötött, rájuk se hederített.

„Allez allez! elle va tomber.”

„Non elle ne tombe pas!”

„Si! elle tombe!”

„Ah si j’avais un orange maintenant par exemple!”¹¹

Egyszerűen alig várták a Tetőpontot – hogy lássák a nénit hanyatt bukni –, elképzeltem, hogy nevetnének, ha valóban beleesne – és el tudom képzelni, hogy hajolnának ki aztán egymás mellett teljesen tehetetlenül mutogatva, ahogy a kis fekete kalap és a kötés a nyílt tenger felé úszik!

Na, abbahagyom. Egy nagy váza nyíló és bimbós rózsza áll előttem az asztalon. *Jól* megnéztem tegnap, és élénken megjelent előttem a maga festménye – a szépségek minden vonalába belelátam – a blúz akár egy hatalmas szírom, a kerek tű, a haj csigái akár a fény borostái. Arra gondoltam, milyen pompásan „elkapta”.

Ez a szálloda teljesen kihalt. A szobám egy hatalmas, sötét, zöldes, sousmarin¹² folyosó végén van, mérföldekre bárki mástól. Elkezdtem dolgozni is – tegnap –, és folytatom is, ahogy bírom...

Bár küldhetnék magának egy marhaszeletet vajjal és avec la richesse de la terre.¹³ De nem úgy van az.

Itt nincs kihez szólni. Csak néha, ha a legénnyel szót váltok, vagy magával – de azal vége is. És elég is.

A Művészetre – Isten áldjon mindannyiunkat.
Mansfield.

Hallgasson ide – nem is szeretek írni.

¹¹ Márta! Mi az? Gyere gyorsan. Gyere, gyere! Láttad Ma’am Gamelt? Ott van. Úristen, láttad? Gyere, gyere. Biztos beleesik. Nem, nem esik bele. De bizony beleesik. Jaj, ha most volna nálam mondjuk egy narancs!

¹² Víz alatti.

¹³ A konyhakert kincseivel.

8. JMM-nek

1918. január 24–25.

Hôtel Beau Rivage, Bandol

Kedves Szerelmem

Ezt még muszáj megírnom. Órákig nevetgéltem rajta – Mikor délután elindultam, jön szembe az özvegy, épp a városból, très pandaresque,¹⁴ és virágosan mosolyog. Justement értem jött. A Városházáról keresnek & vár a polgármester. Mondtam, visszamegyek az útlevelémért, amit helyeselt. Mondtam neki, hogy már bejelentkeztem, de szerinte most nagyon szigorúak. FOGALMA SINCS (figyelsz?), miért kereshetnek, de enfin – voilà! Elindultam. Az irodán már várt a polgármester meg a helyettese és zászlóhordozója. A polgármester kék fűzős fehér cipőt viselt, a sapkája fordítva volt a fején, a szájában egy csikk, mais il étaít très sérieux. Ön az a Madame, akire ezek az iratok hivatkoznak? (A szállodai papírjaim.) Igen, Monsieur. Bien! Követne akkor Madame a Salon du Conseilbe? Très volontiers, Monsieur. A kedvem minden lépcsőfokkal magasabbra hágott. Ő viszont sántított, úgy ment föl, mint a galamb – tudod –, előbb mindig mind a két lábát ugyanarra a lépcsőfokra emelte. – Következett egy vastagon aranyozott fekete ajtó, rajta nagy betűkkel: SALON DU CONSEIL.¹⁵ Kinyitotta & egy olyan terem tárult elém, amelyenre az én tiszteletlen brit szemem soha nem vetette a pillantását. Fekete papiros, aranypecséttel – hatalmas asztal, rajta súlyos, fekete, aranyrojtos drapéria. A falon a konzolokon néhány lefejezett ember, egytől egyig színesek, és egy sávós üveggel fedett arckép: La Liberté, ha a te oldaladról nézed, de az övéről – je ne sais pas¹⁶ – Volt ott még irdatlan sok fekete göngyöleg – gondolom, halott polgármesterek. Bársonyszékbe ültünk, az ülésből úgy kidomborodott az arany fleur de lys, hogy egy kis szerencsével vous pouvez montrer à votre ami une derrière mais vraiment chic¹⁷ – és a polgármester a papírok teljes káoszát tárta elém. Ismer ön, Madame, egy bizonyos *Monsieur Parquerre*-t? Non, Monsieur. Nem vár egy úrra, aki ön után érkezne Franciaországba? Nem, Monsieur. De aztán persze megértettem. *Baker*. A polgármester a marseille-i Brit Konzulátusról úgy értesült, hogy egy hölgy grave-malade¹⁸ lett Bandolban – Létezik ez a hölgy? És a barátja, ez a *M. Parquerre* beutazási engedélyért könyörög stb. Azt hiszem, a polgármester most kapott először hivatalos iratot a B. K.-ról. Alig tudott betelni vele – rettentő fontos volt – az egész ügy. Hát elmagyaráztam neki. Aztán megkérdezte: és szeretné, ha jönne a hölgy? Mert el tudom intézni. C'est vite fait. Annyira jellemző ez a déliekre. Gondolkozás nélkül *ne-met* mondtam – egész egyszerűen. Meglepődöttél? D'abord, egyikünknek sincs annyi pénze, hacsak nem kell sürgősen. (2) Úgy érzem, jobb, ha L. M. ott marad abban a gyárban. Egyszerűen oda van kötve & itt csak szerencsétlenül érezné magát. Mit tudna csinálni? De a pénz a lényeg, n'est-ce pas? Jól döntöttem, ugye? Remélem, ő is megérti. Ez most szigorúan bizalmas: *sokkal* jobb, ha nem jön. Mindig angyal volt hozzám, de az új életben neki nem lesz nagy része – ezt ő is felfogja. Nagyon fájdalmas volna. Otthagytam a polgármestert – a helyettese és zászlóhordozója az iratokat rendezgette – kipróbálta a tollait – a pecsétnyomót a kézfejére nyomta, hogy lássa, fog-e stb.

¹⁴ Kb. mint egy kerítőtű.¹⁵ Tanácssterem.¹⁶ Nem tudom.¹⁷ Bourbon-liliom; igen csinos hátsót mutathat a kedvesének.¹⁸ Nagyon beteg.

DE: volt egy kellemetlen falat. Azt mondja, a vasutassztrájk elhúzódik – tavasszal még rosszabb lesz –, a vasút időnként teljesen zárva lesz a polgári forgalom számára – úgyhogy figyelmeztetett, ha haza akarok utazni, jó előre válasszam meg az időpontot. Rémes lenne, ha itt ragadnék, ugye, Boge? Hát nem?

Péntek, 25. De egy szót se többet, amíg nem üdvözlöm újra a versed¹⁹ a Nationben. Pompás és gyönyörű – elértél valamit, ami „titkos jelét a homlokodra vési” örökre. Egy-szóval, Boge, *remek*. Ó, barátom, tudod-e, milyen szép – milyen távoli és tiszta –, milyen szépen cseng a vízen át még ezen az idegen parton is. Te jó Isten! Elgondolom, hogy ez a kedves hang még mindig él Angliában – hogy élsz, huszonnyolc éves vagy – és – ez után a vers után egy pillanatig nem kételkedhet benne senki – te leszel a mi időnk Nagy Költője. Csak ülök itt, és mosolygok, de könnyek szöknek a szemembe. „Ó, én *csodám*” – suttogom. Ha véget ér a háború, ezüstpapírba csomagoljuk minden pennynket, ha nem elég könnyűek & minden mást el kell felejtened, *csak ezt – ezt a kin-cset nem*.

Egyetlenem – A levelek sokára jöttek. A szobati leveled ma érkezett meg & még nem tudod, hogy megváltozott az idő – tegnap még nem volt tüzelőm & ma le kellett húznom a vasredőnyt. Úgyhogy a fáskamra már nem időszerű. Ugye nem küldted el a pénzt? Megkaptam a [*Times*] irodalmi mellékletét, a Daily Newst & a Nationt. Elolvastam a versed, a többi majd átfutom később. Írt L. M., eléggé le van törve. Írnom kell neki. Nem, szerelmem, sokkal jobb, ha egyedül maradok, egyelőre. Mostanában (egyetlen viccesen fájdalmas helyi „foltot” leszámítva, amiről tegnap írtam Aingernek)²⁰ igazán olyan jobbuló lány vagyok – alig köhögök. Éjszaka továbbra is adnak bort & a café au lait mellé egy kancsó tejet – egy egész fölözetlen kecske biztosan – & mindenki mással ellentétben nem egy, hanem *két* halat – és az idő, ha lehet, még csodásabb, mint eddig. Egy forró kövön ültem ma reggel, amíg a nyakam meg nem pirult. A szobám mindkét ablaka tárva-nyitva. Sokkal melegebb van, hasonlíthatatlanul sokkal pompásabb, mint bármikor ugyanitt. A tenger olyan tiszta (de minden árnyalata: a kék, a zöld és az ibolya), hogy mint egy térkép terül eléd egy teljesen új, ismeretlen táj, rajta kis tavak és erdők és öblök. A part rózsaszín, mint a barack húsa, és az emberek mind horgásznak – tudod, kilógnak a csónakból, és szigonnyal fogják a halat – –

Kaptam ma anyától egy róla készült képet. Szeretném, ha látnád. De várnom kell. Akár hasonlít, akár nem, benne van minden, amit róla tudok vagy képzelek, és azt hiszem, ha látnád, te is egyetértenél velem, hogy ritkán látni nála *elragadóbb* asszonyt. Úgy örülök, hogy meg tudom neked mutatni. Drága szerelmem, úgy meg fogok könnyebbülni, mikor megtudod, hogy már meleg van – és most már tudod azt is, hogy április elsején megjövök – igaz? Csak nyugtass meg – Az ablakom alatt csónakot javítanak és kátrányoznak – hallani a finom kalapácsütéseket, a kátrányszag foszlánya néha átüt a mimózákon. *La Ciotat – Marie Réjane*: ismerős hajók.

Majdnem eltelt egy újabb hét – Még hat nap és eltelik. Akkor jön a kicsi február (nem látod: ott áll a kis február, vár, kérem szépen, én nem maradhatok *sokáig*) & aztán március – de márciusban már készülődöm & aztán – újra a karodban leszek. Ne gondold, hogy teher vagyok – jó? De kedves – ugye beszámolsz róla, ha megfáztál. Ha egy ujjad vagy lábujjad megsérül – én már nem alszom – szédül a fejem. Persze, aggó-

¹⁹ TO MY DEAD FRIENDS.

²⁰ William Bradshaw Ainger KM londoni orvosa. (Ugyanilyen nevű orvos szerepel a MRS. DALLOWAY-ben!)

dik az ember, ha tud ezekről a dolgokról, de nem tudni ezerszer rosszabb. Ha nem tudom pontosan, akkor mindenfélét képzelek – bizonyos órákban –

Nem gondolod, hogy ha ezen túljutunk, el kell határoznunk, hogy soha többé nem válunk külön? Soha nem jövök nélküled ilyen messzire (hacsak te nem hagysz el). Elviselhetetlen a magunk isteni, gyermeki módján szeretni és közben kiáltó távolságon kívül lenni.

(És eszedbe jut-e, hogy összeházasodunk?)

Viszlát akkor holnapig. Igen, azt hiszem, jó, hogy eljöttünk a stúdiólakásból és a másikkól is. Nem viselem el, hogy lakbérre költsd a fáradságosan megkeresett pénzedet.

Ó, ha van Isten, arra kell szentelnie minden idejét, hogy vigyáz rád, míg meg nem jövök –

A te
Wiged.

9. JMM-nek

1918. február 19.

Hôtel Beau Rivage, Bandol

(A csütörtöki & pénteki levél megjött)

Kedvesem

El akarok neked mondani valamit, ami elég szörnyű – úgyhogy ölelj át *szorosan*. Pár napja nem vagyok valami jól. Ma orvos is volt nálam. Hihetetlen szerencse, hogy épp itt van egy angol orvos & L. M. elment érte. Figyelj csak! Nem tudok innen április előtt elmenni – nincs az az isten. Nem tudok, nem is szabad – érted? Nem érhet huzat, nem fázhatom meg & nem is járhatok. Van egy kis hőemelkedésem & már nem vagyok olyan kövér, mint mikor idejöttem – & figyelj, Bogey: ez NEM komoly, és NEM kell ágyban feküdnöm, és teljesen gyógyítható, de hát egy kis vért is köptem. Tudod? Persze hogy elmondom? De ha aggódsz – ha nem nevensz úgy, mint Rib, el se tudom mondani: ne tűzd ki az írógépedre, aranyom – egyetlenem –, és tudod, Lawrence is köpött vért – és azt hiszem, Bell Trinder [*tantit*] is. De amíg ez tart, nagyon rettentően óvatosnak kell lennem. Tudod? Itt ez az orvos & a Rabszolga – úgyhogy van mindenem & ki fogom bírni áprilisig & április első hetéig nem jövök. Kínszenvedés tőled távol lenni, de elmebeteg volnék, ha a márciusi szelekbe kimerészkednék, amíg ilyen csípősek – mindenki iszonyú mérges volna – & a [*Redcliff Road*] 47-ben biztos nem tudnék ágyban maradni. Csak nyugtalanítanálak. Úgyhogy maradok & dolgozom – és megpróbálom elviselni. Pénzem van *bőven* mindenre & az útiköltséget szorosán összetűztem és elzártam.

Mindent meg tudok csinálni, csak tudjam, hogy te vigyázol magadra, és nem aggódsz értem, és *eszél*, és nem hajszolod magad annyira. Azt hiszem, ennek így kell lennie. Amíg az orvost vártam (gondolhatod), nagyon meg voltam rémülve. De most bízom benne... és nem komoly az egész. Persze amikor az élénkpiros artériás vért megláttam, majdnem elájultam. De azt mondja, teljesen gyógyítható – és ha áprilisig kint ülök a napon, és mikor visszajövök, elmegyek egy specialistához – Papa megfizeti –, az majd megnézi a szárnyamat nagyítóval, és eldönti. Persze ez az ember azt mondja, ez a part lópikula, mert nem jó a levegő. De ha már itt vagyok – itt is maradok, ő meg vigyáz rám & kapok injekciót meg mást is – nem tudom, mit, és még többet enni. Úgyhogy jó, hogy itt van L. M. (Noha valami rejtélyes módon úgy érzem, ő okozta az egészséget. De csak mert úgy *megvetem* – igen.) De hát használom mint szolgát. És ha egy hónappal tovább maradok, jócskán tudok dolgozni & dőlnek majd a pennyk. Ó, én elbírom ezt, még többet is – ha te jól vagy. És mondd el, ha olyan vagy, mint a főtt hal – ne titkolj

el semmit, mert én sem titkolok semmit előled. Látod, hogy azonmód elmondtam, hiszen a szerelmünk elbírja. Pénzem van csodásan – és dolgozni, dolgozni, dolgozni fogok. Áprilisban már csak nem jön hóvihár, hogy ne jusson nekünk „pas de nougat pour le Noël”.²¹ Minden rendben lesz – És akkor, édes Istenem, összeházasodunk & ugye látod, milyen szerencsém van, hogy dolgozhatom! A második leveledből úgy látom, csalódást okozott a Je ne parle pas... Igaz ez? & ha igaz, mondd el, légy szíves, miért – Buta egy levél ez a szárnyaimról. Bocssás meg, szerelmem, és válaszolj hamar. Ó drága aranyom, ne dolgozz túl sokat – & szeress, szeress ápriliséig. A te kis

Wiged.

10. JMM-nek

1918. február 20.

Hôtel Beau Rivage, Bandol

Drága aranyom,

Sokkal jobban vagyok ma – a tüdővérzés szinte elmúlt. Dolgozni nagyon nem tudok még, se túlzottan értelmesen gondolkodni, de sokkal-sokkal jobban vagyok, mint voltam. Az egészben az a legrosszabb: annyira vágyom utánad. Úgy érzem, ha egyszer veled volnék, rendbe jönnék. Ha együtt ennénk, az étel rögtön jó helyre menne. Ha mellett volnék az ágyban, tudnék aludni – erről mélységesen meg vagyok győződve. Nem tehetek róla. Ha távol vagyok tőled, epedek utánad, mint a régi dalokban a hölgyek, és minden erőfeszitésem hiábavaló. Pedig feszítem igazán, hogy áprilisa erős lány legyek. Ó, annyira szeretnék már otthon lenni. A hiányod fölemészti a szívem. Nem jött ma levél, de nem is igazán számítottam rá. [...]

Amióta ez a kis rohamom volt, furcsa dolog történt velem. Úgy érzem, a külvilág – a természet iránti szeretetem és vágyam hirtelen a milliószorosára nőtt – Ha eszembe jutnak a fűben növényező kis virágok, a kis patakok és a tisztások, ahol hanyatt dőlve nézhetjük a felhőket – Hát egyszerűen elepedek értük – és érted – Ha téged levonlak, nulla marad az eredmény. Úgy érzem, mintha kicsi lány volnék, akit egy sötét szekrény mélyére zártak – pedig süt a nap – Nem akarom az ajtót döngetni, se zajongani, csak azt akarom, hogy gyere ide a kulccsal, amit magad csináltál & engedj ki, és akkor lábujjhegyen ellopakodunk együtt egy barátságosabb vidékre, ahol mindenki a mi szívünk és kedvünk szerint való. Nem szabad azt hinned, ha ezt olvasod, hogy rettentő szomorú vagyok. Igen, az vagyok, de tudnod kell, hogy a szívem mélyén teljes bizalom és reménység van és szerelem. Annyi történt – becsületesen megmondom, ahogy szoktuk –, hogy kicsit megrémültem – tudod? És némileg most is „retyketek”. Ez talán a pontos kifejezés.

Holnap, egyetlenem, vidámabban írok majd – Ó – csak hogy egy kicsit elfeledkezz rólam. Emlékszel, emlegettem, mikor a bolond azt mondja a Lear királyban: „Ugyanennek testvére volt, ki lova iránti nyájasságból a szénát írósvajjal kente meg.”²² Gondoltam, manapság elmondhatnánk: „Nem olyan kort élünk, amikor az ember *megvajazza a lova szénáját*” – Nem? Szúrd be a Nationbe.²³

²¹ KM Jean-Henri Fabre ILS SONT PIRES QUE LE CHIENDENT (ROSSZABBAK A TARACKNÁL) c. dalára utal. (A dal első szakasza elmondja, melyik ünnephez milyen csemege tartozik, a karácsonyhoz pl. a nugát. De csak a fősvényeknek jut mindenképp, akik mindenütt felütik a fejüket.)

²² II. 4. 127. (Vörösmarty Mihály fordítása.)

²³ JMM rendszeresen küld politikai írásokat a lapba.

Sajnálom, hogy pénzkiadásra kell kérjelek, de most, hogy maradok, nem kaphatnék egy újabb Dickenset valamikor? az Örökösöket vagy az Edwin Droodot? Ha 7 pennys kiadásban megkapod, jó – Ha úgy érzed, nem engedheted meg, megértem azt is. Mrs. Gaskell határozottan tetszett. Szerintem kifejezetten jó író – A Cranford-könyv második novellája – a „Moorland Cottage” igazi kis mestermű. Otthon elolvassuk.

Most újra felderült a kedvem, és mosolyogva, integetve hagyhatlak itt, nem félig elfordulva, mint a 3. oldal tetején. És, ó én szerelmem – te csak szépen vigyázz magadra a kedvemért & én meg majd vigyázok magamra. Még nyolc nap & vége ennek a hónapnak – és aztán már csak március marad – én meg maradok a tiéd,

Wig.

11. JMM-nek

1918. április 2. (?) Café Mathieu, 27–29 Boulevard Ménilmontant, Párizs
Drága Szívem

Ma nem jött levél, de nem is igen várhattam – úgy értem, tudom, hogy a húsvét szétzilálja az angol postát – Holnap talán kettőt is kapok – Ma legalábbis így képzelem.

Tegnap óta folytatódott a „lutte”, ahogy mondják – Ágyútűz egész éjjel – Hajnali 3.15-kor az ember arra ébredt, hogy *sikít* a levegő. Ilyenek a szirénák; infernalis hangzás. Felöltöztem, és lementem a Barlangokba – már mindenki ott volt – tömve volt a pince az emberiség legförtelmesebbjével. Olyan förtelmesek voltak, hogy az ember úgy érezte, a bomba talán nem is volna olyan nagy kegyetlenség. – Nem hiszem, hogy legközelebb le tudok menni az óvóhelyre – A poros kőlépcsők hidege és gyötrelme & ezek a mocskos emberek ráadásul *dohányoznak* abban a levegőben – Visszakúsztam az ágyba aludni & fülsüketítő lövöldözésre ébredtem. Utána futó léptek az utcán. Újra fölkeltem, hogy megnézzem. Nagyon ronda, nagyon rémületes. Mintha a ház egész teteje ki lenne harapva – az ablakok betörték – az utcát természetesen romok borítják. Mindkét oldalon fák álltak & most kezdtek csak kizöldülni. Rengeteg ág letörött, ami megmaradt, furcsa ruhadarabokkal és papírral telt meg. Hálóing – ing – nyakkendő – elképesztően szívfacsaró volt, ahogy a napfényben lengedeztek. Megint valami, ami megerősíti azt a félelmetes érzésemet, hogy bárhol vagyok, egy újkori Szodoma & Gomorra vesz körül – – Íme. Két munkás érkezett, hogy eltakarítsa a romokat. Az egyik talált egy alsószoknyát a porban. Felvette & táncolni kezdett a nevető tömeg előtt – – Ez olyan undorral töltött el, hogy soha, de soha nem fogom tudni kitörölni az emlékeimből, ahogy dobálta a lábát & vigyorgott – mögötte a kettétört fa és a kettétört ház.

Most adtam föl neked egy könyvet – van benne egy-két oldal Dosztojevszkijról. Szonja Kovalevszkij nagyon rokonszenves; de a barátnője, Anna szerintem k–a. De talán csak azért gondolom, mert nem tudom elviselni, amikor a nők barátnőknek „tet-tetik” magukat.

A Café Mathieu-ból írok. Isteni meleg nap van. Csak rád gondolok – drágám – & vágyakozom & vágyakozom – tudod, mire. Reggel elmentem a Cooksba.²⁴ Az az ember úgy véli, talán a hét végén már indulnak a hajók – de én nem merek reménykedni, amíg holnap a Vízumügyi Parancsnokságon meg nem tudom.

Idefelé jövet láttam egy balesetet. Ült egy ember a járdán, azt mondta, eltörött a bokája. Hatalmas tömeg gyűlt köré, de senki nem hitt neki. Két rendőr *leordította*, és

²⁴ Utazási iroda.

majdnem elküldte – de ahogy ott nyögött & izzadt, elhatározták, hogy mégis leveszik a csizmáját & a kapcáját & megnézik. *Lehúzták* a csizmáját – akkor közbeszóltam „vágják szét a kapcát, ne rángassák” – és kicsin múltott, hogy le nem tartóztattak. Hallanod kellett volna a „taisez-vous”-ikat,²⁵ amit hozzám vágta, meg a többit. Lehúzták tehát, és a bokája teljesen el volt törve. Az egész lábfej derékszögben állt, halványzöld színe volt, a körme meg fekete. „Ezt meg mikor csinálta” – kérdezték & a bolond azt felelte: „pas aujourd’hui”.²⁶ Erre az egész tömeg hahotázni kezdett, nézték a lábát, és nevettek – Láthatólag napok óta ezzel a lábbal járkált & szerintem biztosan amputálni kell – De Istenem, micsoda tréfa volt a párizsiaknak!

Bogey, a tavasz félelmetes szépsége megrémiszta – és Bogey, drága Szív, nem is tudom, elkezdődött-e már a szabadságod. Hol vagy? Láttál-e virágokat és méheket? Mit mondjak? Semmit, csak hogy távol vagyok az én egyetlenemtől & a többi nem számít – Talán holnap – ez az egy reményem – Holnap – holnap –

Légy szíves, ne mondj le rólam – & ne zárd be előttem a szíved. Tartsd nagyon melegen & készen, jó? – Az *én szívem* olyan esendő most. Olyan gyorsan ver, ha a levél-szekerényre nézek, ha meg elfordulok, alig ver egyáltalán –

Isten segítsen.

A te Wiged,
aki rettenetesen szeret.

CORNWALL, ANGLIA, 1918

Párizsból hazaérkezvén KM beköltözik JMM londoni legénylakásába, a Redcliffe Road 47.-be, május 3-án összeházasodnak. Rossz egészségi állapota miatt mégsem maradhatnak együtt: a cornwalli Looe-ba utazik, egy tengerparti szállodába, JMM pedig tárgyalni kezd arról a hampsteadi házról, ahová augusztusban költöznek. A nagy, szürke ház neve „az Elefánt” lesz. A looe-i szálloda idős alkalmazottja, Mrs. Honey „híres” nagymamájára emlékezteti KM-et.

12. JMM-nek

1918. május 27.

Headland Hotel, Looe, Cornwall

Ahogy ezt olvasod, érezd, hogy átölelek & a fejedet eldugdta – & én csak mondom végig – de minden részemmel.

Hétfő.

Kedves egyetlenem

Mindhárom leveled elolvastam, és azt hiszem, minden részletben veled szenvedek. Nem, még jobban, mert én zúdítottam rád a bajt – rád, aki sírva jöttél hozzám, hogy „ezt tetted velem! Ezt!” Még most sem tudok megnyugodni & szanaszét cibál a rettenő bűntudat & megbánás. Meg kell próbálnom kimagyarázni magam & olyan nehéz – annyira nehéz – ezekkel a nehézkes, nagy szavakkal. Ha látnálak, túl lennék rajta – egy perc alatt – egy lélegzetre. *Egyetlen dolog*. Soha, de soha nem mondtam, hogy „zárd be a boltot, vedd vissza a szerelmed”. Ha te valaha így érzel, ne szólj, csak ha már visszavetted. Ebbe igazán majdnem belehaltam. Lezuhant az ég – az egész világ. De mielőtt beszélni kezdek – tudnod kell, hogy nekem te vagy az egész élet. Istenem – nem ezt mondták-e a leveleim is? Nem innen származott-e minden szenvedésem & nyomorú-

²⁵ Hallgasson.

²⁶ Nem ma.

ságom, ebből a rettenetes – kimerítő – végtelen *intenzív* szerelemből? De hát ezt csak megérttetted? Ez volt minden miért & mivelhogy –

Figyelj: decembertől áprilisig Dél-Franciaországban voltam. Milyen volt ez, egy szóval – POKOL. Te is tudod, hogy majdnem ott maradtam. Akkor visszajöttem, hogy pihenjek melletted. Minden vágyam, minden óhajom, minden álom & reményem csak az volt, hogy veled lehessen, ámen – hogy hazajöhessenek az otthonomba. Bien! Haza-jöttem. Hallottad, milyen beteg vagyok, alig láttalak – csak az aggodalom ködén át – éreztem, az MINDEN gondolatod, hogy újra vidékre menjek – Jó, megérttettem ezt is – bár kérek, próbáld felfogni, micsoda iszonyú csapás volt nekem, hogy újra ki kell tépnem a gyökereimet – & minden – mikor alig beszélünk egy szót – Kérek, próbáld ezt megérteni. És hozzá fel kellett fognom, hogy betegebb vagyok, mint hittem & hogy a fontos „magánvilágom”, az „önálló” élet, amire mindig vágytam – hogy mindent a magam módján intézzek magam körül – de mindent – enfin körülöttesd is – hogy minderről le kell mondanom – mert „rosszat tesz” – enfin.

De hát jó, csak egy hónapra vagy legfeljebb hat hétre készültem, annyit maradhatok egyedül. Akkor majd jössz nyaralni & együtt visszamegyünk – Megérkeztem – & kiderült (anélkül, hogy egy szóval megmondta volna valaki), hogy LEGALÁBB 4 hónapig itt kell maradnom – *késő őszig* – Szó sincs róla, hogy jössz – szó sincs semmiről. Ez volt a végső döfés. Ez visszalökött a legmagányosabb világomba. Kétségbeestem, mint tudod, és egész máshogy láttam az Életet. Úgy éreztem, hogy ha az, amit én olyan nagyon szenvedélyesen, szégyen és félelem nélkül kívántam & követeltem – a szerelem – a házaseset iránti *sürgető* vágyam – megint késik – és nem értenek meg – azt én tovább nem tudom elviselni – & belezuhantam a sötét verembe, ami mindig vár – régről – & onnan írtam – úgy éreztem: neki nincs ugyanilyen hatalmas, emésztő szüksége rám, mint nekem órá – ő külön is *megvan*. Majdnem négy hónapot töltöttem D-Frban & most itt van újabb négy – sosem fogja észrevenni, hogy én csak akkor vagyok JÓL, ha „együtt” vagyunk – A többi csak színjáték az egészség körül. Úgy függök tőle, ahogy egy nő függhet egy férfitől & egy gyerek a játszótársától, ő meg ha tudja, hogy jól vagyok, tud „külön” is játszani.

Most már érted egy kicsit? Tisztább lett egy kicsit? De még van tovább is.

A házasságunk – el sem tudod képzelni, mit jelentett nekem. Abszurd – gondolom. Azt hittem, fényesen ragyog majd – az életem minden részlete fölött – És csak a rémálom része lett végül. Tulajdonképpen az egész olyan volt, mint az én buta születésnapom. Állandóan emlékeztetnem kellett rá – – – –

Aztán – az L. M.-komplexus – hogy a gyeplő megint ne az én kezemben legyen. Én csak üljek itt csöndben & nézzem a tájat – hát nem megy – nem megy. Nem tudod, hogy én az ÉLETRE – a veled való Házasesetre – a mindenki másra féltékeny – féltékenyen magukba forduló – egyenrangú *partnerek* kapcsolatára vágytam? – Féltékeny is vagyok – féltékeny a magánvilágunkra – akár egy sas. Ha azt érezném, hogy megtárgyalasz velem, akár az én érdekemben – nekem ki kellene repülnöm a fészekből & belecsapódnia a sziklákba.

Én kis Boge-férjem, még mindig nem ismersz. Rajongok érted & csak érted – soha nem veszem vissza a szerelmemet – ha már rég meghaltam, akkor sem. Buta kis gombvirágok nőnek majd a síromon, és a szirmukra rá lesz írva: Boge... Most már értesz? (Maintenant, c'est moi qui pleure.)²⁷ Ez a válaszom egyszer s mindenkorra.

²⁷ Most aztán én sírok.

És most az Elefántról. Legyen, ha el tudod intézni & igazi Éneklő Elefánt lesz belőle, megcsináljuk teljes szívünkkel –

Ahogy a reggeli sürgönyben mondtam, mégsem megyek el a hotelből. Nem tudnám újabb háziasszonyoknak elmagyarázni, hogy rossz a tudóm – És ha azon kellene töprengennem, mit rendeljek ebédre, a végén nem rendelnék semmit. Itt amit adnak – azt megeszem – & kész. És már ismernek is & nagyon kedvesek hozzám. A néni, Mrs. Honey „igazi Gém” – Isten áldja – úgy hallom mindig, hogy a Nagymamámmal beszélgetnek, mikor rakják el a fehérneműt. Úgyhogy maradok & elfogadom a pénzed köszönettel. Hacsak nem leszel nagyon szűkösén. Elfogadom – De le kell jönnöd, ahogy egyszer beszéltünk róla – akár egy hétre & kiveszünk egy vitorlást, és fogunk tőkehalat. Én keményen dolgozom & Pagello²⁸ szerint fontos nagy lépéseket tettem.

Úgyhogy kérek szépen, legyünk megint nyugodtak. *Nem akarok keseregni.* Legyünk nyugodtak. Tartson meg a szerelmünk csöndben & biztonságban – mint két gyereket, akik csak ülnek a virágok & a füvek rejtekén – egy hatalmas nagy réten.

Ó, te, ki szívem birtoklod. Fogadj el –

Maradok örökre csak a te kicsi

Wiged.

Megmondtam a tulajdonosnőnek, hogy júniusig maradok – *legalább.*

A könyvek megjöttek & a cigaretta is – köszönöm, szerelmem. Számolj be minden gyakorlati gondodról. Ne kímélj – mondd el az aggodalmaidat. JOGOM van tudni. Tudnom kell & beszélünk kell róluk. NEM lehet minden gond csak a tiéd *egyedül.*

13. JMM-nek

1918. június 16.

Headland Hotel, Looe, Cornwall

Kedves Szerelmem

[...]

Ma reggel, mikor felébredtem, Mrs. Honey a szokásosnál is aranyosabb volt. A drága öreg lélek – a fekete vasárnapi ruhájában – azt mondja: „Hát maga nem is aludt – ammár baj. Vigyázok, hogy a kávéja igen-igen forró legyen” – És hozott tűzforró kávé és „tükrötjást sült szalonnával, hogy megadja a zamatát”. Mikor minden gombomat begomboltam & egy kicsit le kellett ülnöm, öreg szemével rám nézett: „Szavaljak-e magának verset, amit még leánykoromban tanultam? Melliket szeretné, a Mózes halálát vagy Az anya emlékeit.” Mondtam, hogy mindkettőt. Már ült is le. Mindkét ballada volt vagy 40 szakasz fejenként. De soha egyetlen szónál nem állt meg. Karba fonta a kezét, és csak mondta azon a lány öreg hangján, a „hullám hegyét” – meg az oroszlánt, a „Vadak Urát”, aki a hegy tövében ült, Mózes sírjánál, és „ordítani elfelejtett”.

*Az arany könny a szörny arany
Szeméből hullva hullt –*

Hallgattam & hirtelen eszembe jutott Wordsworth & hogy mennyire „hitt” ezekben az emberekben – és Bogey, újra, minden ellenére hinni kezdtem Angliában – Nem csak

²⁸ Fiatal orvos, valójában Christopher Costellónak hívták.

Angliában – az emberiségben. – Te ezt megérted – hogy majdnem sírva fakadtam, és fel akartam kiáltani – Atyám, bocsáss meg nekik – nem tudják, mit cselekszenek. Ó – Szerelmem – az emberi lélek Szépsége – a nagy – nagy Szépsége. *Soha* ne felejtjük el – Te & én tudjuk – Duhamel tudja – Lesznek mások is – és oltárt emelünk –

Nem, a felét sem írtam le annak, amit gondolok, és nem is *tudnám*. A hátam győzött. Visszadőlök az ágyba a meleg vizes palack mellé – Nem jó ez, Betsy – De ne aggodj – Holnapra jobban leszek. Ez csak a test, *nem* a szív – *nem* a fej.

Ezek megmaradtak érintetlenül & mindet neked őrzöm – Legkedvesebb – & legjobb – ezen a héten *jössz is* & péntekre megpróbálok táncos-jól lenni – L. M.-nek mondd, hogy vigyázzon rád – ez minden – Hívd föl –

Viszlát – aranyom – Micsoda nagy buta vagyok, hogy ilyen merev legyek – ó, ilyen merev – Örökké, örökké a te

Wiged.

HAMPSTEAD, ANGLIA, 1918–1919

A hampsteadi ház, „az Elefánt” (2 Portland Villas) KM első igazi otthona, ahol a sok viszontagság után végre valami középosztálybeli kényelem veszi körül. (Macskát is tudnak tartani, a Charlie Chaplin nevű „kandúr” kétszer is megellik.) 1919 februárjától JMM az Athenaeum elismert szerkesztője, és KM is felújítja meglazult barátságát a garsingtoni irodalmi világgal, többek között a nála tizenöt évvel idősebb Lady Ottoline Morrell-lel, aki ekkoriban egyik legfontosabb levelezőtársa. Ezen a télen KM Angliában marad, hetente ír regénykritikát az Athenaeumba, és Koteliánskyval Csehov leveleit fordítják.

14. JMM-nek

1918. november 20. k.

2 Portland Villas, East Heath Road

Kedves Jackem

Bevallom, a legutóbbi időben olyan kemény csatát kellett volna vívnom az ellenséggel, hogy egyszerűen letettem a fegyvert, és megfutottam, és beleegyeztem abba, amit mindig is a végső és elviselhetetlen megoldásnak tartottam, nevezetesen, hogy befekszem a szanatóriumba.

Ma végre átgondoltam a dolgot, és abból kiindulva, hogy mindez végül is nem annyira a klíma, mint a rend kérdése (nagyon sikeres szanatóriumok vannak Hampsteadben és Highgate-ben is), saját akaratomból eldöntöttem, hogy a szanatóriumi életem itthon élem.

(1) Apa majd építtet nekem egy igazi jó rejtekhelyet a kertben, ahol egész nap fekehetem.

(2) Ezenkívül ad nekünk két jó antracitkályhát.

(3) A hideg miatt veszek egy teljes jégérgarnitúrát.

(4) Lesz étrendem, és be fogom tartani.

(5) Ez az új alkalmazott helyettesíti Idát, aki beleegyezett, hogy minden idejét nekem szenteli – mint egy nővér.

(6) Az orvosom Sorapure²⁹ marad. Külön hálósobám lesz mindig, és szabályszerűen fogok élni. Neked legyen a nappalidban ágyad – ha jön az alkalmazott.

(7) NEM fogok AGGÓDNI.

²⁹ KM legfontosabb orvosa, Victor Sorapure.

Látod, Jack, ma végre eldöntöttem, hogy jól leszek, ahogy Anya döntött volna a nevemben. Ha le vagyunk törve, ne találkozzunk. De én ezt megvalósítom, és azt akarom, hogy segíts. MEG LEHET csinálni. Más is megcsinálja, itt Hampsteadben. Én miért ne tudnám?

Bármilyen más, bármilyen intézményes létforma megölné – vagy ha egyedül lennék, elvágná, betegem a többi beteg közt. Igazán összeszedtem a bátorságomat & nem is fogom kiejteni a kezemből. *Tudom*, hogy lehetséges.

A te Wigid.

15. Lady Ottoline Morrellnek

1919. június 27.

2 Portland Villas, East Heath Road

Kedves legkedvesebb Ottoline-om

Annyira jó volt olvasni a leveled. Szörnyű, hogy szenvedned kell. Ezek a műtétek olyan furcsán megviselik az embert. Mind megannyi *rejtély* – ha lehámozzuk a felszíni munkálatokat. És a legkevésbé sem számít, könnyű vagy komoly műtétnek nevezik – szerintem a hatása ugyanaz.

Tökéletesen értem, amit Virginiáról mondasz – amilyen gyönyörű, ragyogó teremtes, egyszer csak fogja magát, és az utolsó pillanatban madárrá változik & felrepül a legmagasabb ágra, és onnan folytatja a társalgást... Úgy is gyönyörködik a szépségben, ahogy szerintem egy madár; madárszeme van például „a szögletes magasléptű zöld rovar”-hoz, amiről ír;³⁰ ő maga nem tartozik a tárgyához – fölötte lebeg, lebukik, siklik, pompásan repül – látja a vízben a bájos tükröződést, mint a madár – csak *nem ember módra*. Nemrég írta, hogy Roger kegyeskedett elégedettnek lenni velem (!) – Virginia őt tekinti a középkorú ember mintaképének – amilyennek a középkorú embernek lennie kell, enfin. Ettől aztán feltett kézzel megadom magam. Bárcsak írna valaki egy új „Young Visitors”-t,³¹ mondjuk „Roger Fry meglepetése” címmel – egy párizsi útról... El tudom képzelni, milyen mókás lenne.

Tart ez a pokoli hideg. Még mindig a mentőkabátot viselem, amelyet alulról balzsamok bélelnek. Ő – ezek az éjszakák – felülök az ágyban, várom, mikor lesznek a fekete fákból zöld fák. Aztán mikor jön a hajnal, mindig olyan gyönyörű & rettenetes – olyan csoda a fény érkezése – hogy szinte érdemes kivárni. És mikor az órát kongatják az éjszakában, én más-más városban járok – képzeletben – ismeretlen utcákon siklom láthatatlanul – tűnődöm, ki élhet itt a súlyos kapuk mögött ezekben a nagy házakban, vagy a rakparton nézem, ahogy a hajók kifutnak a sötétbe & érzem a nyílt tenger éjszakai illatát – míg az ébren fekvésből révület nem lesz.

Az ember saját élete – az ember saját titkos magánélete – micsoda fura jó dolog ez. Senki sem tudhatja, merre jársz – fogalma sincs senkinek, végül is *ki vagy*.

A Brontëk – Tegnap este olvastam az ágyban Emily verseit. Itt van egy:

*Én nem tudom, hogy hull le rám
A nyári este csöndesen,
Csitít a gyöngye szél puhán,
A hangja ősibb hirtelen.*

³⁰ Pontosan: „the singular high stepping angular green insect”, Virginia Woolf KEW GARDENS című elbeszélésében.

³¹ Utalás Daisy Ashford THE YOUNG VISITERS című regényére, amelyről KM recenziót írt.

*Bocsáss meg, föld és levegő,
Ha szépen hívtok, s nem megyek!
Bánattól bágyad az erő,
A kétséggel ki vívna meg?*

Az első sor – miért olyan megrázó? És aztán a „Bocsáss meg” gyönyörű egyszerűsége... Azt hiszem, abban rejlik a szépsége, hogy biztosra veheti az ember, ez nem az Álarcos Emily – az, aki írja – hanem Emily. Manapság az ember leginkább azért elégedetlen a modern költéssel, mert nem veheti biztosra, hogy ahhoz az emberhez tartozik, aki írja. Igazán fárasztó – hát nem –, ha sohasem lehet elhagyni az Álarcosbált – soha – soha –

Ma tele van a ház nőekkel. A konyhában a zsémbes, öreg, hazudós szakácsnő, aki azt mondja: *én* végzek itt minden munkát; L. M., aki így hozza be az ebédemet: „vedd edd, ez az én testem”; egy öregasszony, aki a lépcsőt söpri le & a dolgozószobában egy kis törpe, aki gombot varr, ráül Murry ruháira, és a Hebridákról való zoknikra hatalmas halovány foltokat stoppol...

M. beköltözött az új irodába, ami kicsit könnyít a terheken. Tomlinson is ugyanabban az épületben van & időnként marháskodnak egyet a lépcsőn – felforrósítanak egy pennyt, kötelet kötnek rá, és becsúztatják Massingham³² ajtaja alá – vagy az ablakból kihajolva egy begömbített túvel kalapokat horgásznak. Ez nagyon felderíti M.-et.

Elizabeth³³ kezén tűnődöm. Megfigyelted-e? Pici, fehér – és hatalmas, hegyes gyűrűk borítják. Mintha halvány kis paraziták kúsznának a vékony vajjas kenyérre, mint természetes táplálékukra –

Ó – mennyire SZERETNÉK MÁR veled beszélgetni – Kedvesem – jól érzed magad a kórházban? Van tűz, és adnak elég meleg vizes palackot? Most már kevésbé fáj? Ugye nagyon vigyázol majd magadra? Öröm arra gondolni, hogy ha egyszer ezen túl vagy, sokkal jobban leszel –

Próbálok magam azzal vigasztalni – hogy jobb fél tüdő, mint semmi fej – de jelenleg nem érzem, hogy az utóbbiból olyan sokam volna.

Mindig hű barátnőd
Katherine.

16. Dorothy Brettnek

1919. július 18.

2 Portland Villas, East Heath Road

Kedves Brettem

Most rendeztem el a virágokat. Olyan szépek: festmények – különösen ezek itt a szobámban, a vidám, kicsi levelű fehér rózsák; tündérmese-rózsák. Lent a Törpe épp egy „pamutmellényt” csinál, ahogy nevezi – nagyon *hasznos* darab, gondolom. Vajon télire szőrmemellényt fog csinálni, meleg paszománnyal a derekán? Még lejjebb, a szerzős ládában Charlie újabb 6 kölyöknek adott életet. Most egy sötét szekrényben tartózkodik a gereblyék és a kapák & a sárga zsinórral összekötözött gumók, a szalma és a piros virágcserepek & gallykötegek társaságában. Bedugom a fejem & úgy érzem,

³² H. M. Tomlinson regényíró, JMM barátja. H. W. Massingham a *Nation* szerkesztője.

³³ KM másod-unokatestvére, Mary Annette Beauchamp (1866–1941), aki ELIZABETH AND HER GERMAN GARDEN (1898) című regénye után Elizabeth von Arnim néven publikált.

fényes csillag jelenik meg Charlie felett a repedésben – & hallom az angyalok karát. – Athenaeum³⁴ gyűlöli őket. Mikor M. odament hozzá, és megmondta neki, hogy Isten hat kistestvérrel ajándékozta meg, a dolgozószoba párkányáról egyenest az üvegházba esett, és eltört két nagy üvegtáblát. Imádom a drámai szükségszerűség iránti érzékét – de azért legközelebb *nem szabad* megtudnia. C'est trop cher.³⁵

Nagyon szörnyülködtem a Mrs. B.-ről³⁶ szóló beszámolódon. Nem lehetne áthajítani a kerítésen? *Muszáj* kapaszkodnia? Nem tudnád megkeményíteni a szíved. És ha fenyegetőzik, hogy megöli magát – miért kell megakadályozni? (Hacsak nem Garsingtonban akarja megtenni.) Nem jut eszembe egyetlen ellenségem sem, akihez hozzá tudnék vágni egy ilyen szederindát. De légy kemény – ne fogadd be a szobádba – ez a legrosszabb fajta szederinda – sosem ér véget – Bekúszik az ajtó alá, elkap, ha fel akarsz repülni & a nyúgnél is nyúgebb – mert szúr. Talán be kéne lépnie valahova, és lehetne belőle – --? vagy --? vagy esetleg --? Teljesen fölösleges Mrs. B.-nek maradnia. Én szörnyen keményszívű vagyok, ami a *kapaszkodást* illeti – az ember használjon bozótvágó kést, ha csak lehet. Remélem, nem vagy nagyon magányos a Lelkiismeret Várában, és megszáll az ihlet. Ha süt a nap, én úgy érzem, az már magában elég, hogy az ember bármibe belefogjon.

Ez a ház most leginkább egy R34-esre³⁷ hasonlít, amely a levegőt szántja. Minden repül. Úgy kell elkapkodni a dolgokat. Az ablakok ki vannak tárva – a függöny mozog – a konyhából cseresznyeekvár illata száll – Gretie azt mondja: „Elnézést, asszonyom, a sarkantyúkák elöl kibújtak” – mintha már jönnének is be az ajtón – hogy elborítsanak.

Ó, Élet – rejtélyes Élet – mi volnál vajon? Forster szerint: játék – úgy érzem, mint ha hirtelen minden könyvből veretes hangok szállnának – különösen költőhangok – Milyen gyönyörűek a fűzfák – milyen gyönyörűek – hogy zuhog rájuk a nap – az apró levelek cikáznak, mint a halak. Ó, nap – süss örökké! Kicsit részeg vagyok – mint a bogár, amelyik egy magnólia csészéjébe hullott.

Írj megint – kedves Brettie, szeretettel ölel
Tig.

17. Lady Ottoline Morrellnek

1919. augusztus 17.

2 Portland Villas, East Heath Road

Kedves, csodás Barátnóm

Micsoda abszurd helyzet! Az orvosom határozottan figyelmeztetett, *ne* zárjam el magam – *ne* menjek szanatóriumba – azt mondja, 24 órán belül otthagynám, és „rendkívül veszélyes kísérlet” volna. „Tudja – magyarázza –, itt van a maga munkája: tudom, hogy magának az az Élet. Ha nem csinálhatja, belehal – és ott *valóban* nem engednék, hogy csinálja. Ezt egy német specialista abszurdnak tartaná, de én már egy éve foglalkozom magával, és tudom.” Ezek után csak nagy nehézségek árán nem mondtam el az orvosnak, mit jelentenek a szavai. A levegőt jelentették, az életet – a gyógyulást, *mindent*. Úgyhogy végül mégis az olasz riviéra jön, egy alkalmazott, aki velem utazik, lesz egy kicsi villa – Szinte elvette az eszemet a betegség & hogy el kellett viselnem a körü-

³⁴ A Charlie Chaplin nevű „kandúr” első elléséből való fiatal macska.

³⁵ Ez kicsit sokba kerül.

³⁶ Brett ismerőse, a neve nem derül ki.

³⁷ A német L33 mintájára épített brit repülő.

löttem levők levertségét. *Lemondtam a reményről*. Most viszont újra tele vagyok vele – és megyek is, szeptember harmadik hetében. M. szeptember első hetében átutazik villát keresni, aztán megyek. Áldott nagy könnyebbség. És ha arra gondolok, hogy sütni fog a nap, és újabb nyaram lesz és végtelen időm, hogy írjak – a Mennyek előszobája.

[...] Az élet olyan furcsa – annyira tele van hihetetlen dolgokkal... Ma délután, ahogy Apámra vártam, aki teára jött – úgy éreztem – pusztán ebből – pusztán a várakozásból – külön könyvet írhatnék – Eszembe jutott az a sok alkalom, amikor „vártam”, annyiféle fura emberre és eseményre – ennek a saját milyensége – a *kín* és az a furcsa érzés, hogy van belőled, rajtad kívül egy másik példány, aki semmit sem csinál – semmit, csak figyel – és a másik, a bonyolult lényed csak folytatja – & itt ez az éber – álmatlan lény – ugrásra készen – Mint egy sötét állat – és aki jön, az az áldozata – – –

Igen, itt van Apám; Tegnap érkezett – éppolyan, mint képzeltem, csak élőbb, lelke-sebb, és a mondandóját még könnyebben varázsolja élénkké, élővé és humorossá. Rajongok érte; órákig tudnám hallgatni – De jaj! annyira vártam, hogy találkozzanak M.-mel & kedveljék meg egymást – *vágytam* rá –, de M.-re megint rájött az a hangulata, amikor nevet & félrefordul – *egyszer* sem szólt hozzá – egy pillanatig nem figyelt oda. Nem is lehetett volna az egész végzetesebb. De miért nem volt képes a kedvemért egy kicsit igyekezni – (Tudod, hogy érez az ember?) De nem. Bár később megvallotta, milyen lenyűgözőnek találta Apát – úgy viselkedett vele, mintha ott se lenne – nekem ez szörnyű keserűség. *Miért* viselkednek így az emberek? Olyan fantáziátlan – olyan tapintatlan dolog. És én próbáltam M.-et bevonni a beszélgetésbe – csüggedten gondolok rá vissza –, és M. olyan volt, mint egy kifoghatatlan hal – elúszott a sötét vizekre, és nem jött – Jó, nagyon jó! Engem apámban most is a *közvetlensége* kápráztat el – és M. épp ettől vált holttá. Milyen tragikus. Valóban tragikusnak tartom, hogy M.-re (a munkájától eltekintve) annyira ráborul a fekete szárny. De – ez van. Nem hiszem, hogy valami másra vágyna; minden mást hamisnak talál – Ó, én úgy vágyom a vidámságra – öröme, izgalomra – Még ha *valóban* dolgozunk is – épp mert komolyan vesszük a munkát, azért KELL élnünk. Nem buta örömeinkben, sem Clive³⁸ módjára, sem Chilire, de igazi, meleg, izgató élet kell – zenével – fénnel...

[...]

Mindenki elhagyott – egy lélekről nem hallok –

De ó – belefáradtam a bánatba – A föld gyönyörű – a dohányपालántáid – az illatuk – kedves, kedves barátnóm. Szeretlek

Katherine.

18. JMM-nek

1919. szeptember 9.

2 Portland Villas, East Heath Road

Drága Fiú

Ezt a levelet Mr. Kayre bízom – arra az esetre, ha hirtelen dobnám fel a bakancsot, és nem lenne alkalmunk megbeszélni ezeket a dolgokat.

A te helyedben eladnám az összes bútort, és hosszú tengeri útra indulnék, mondjuk egy teherhajón. Ne maradj Londonban. Azonnal vágj neki valami kedves tájnak.

Ami pénzem van, az természetesen mind a tiéd. Gondolom, a temetésre elég lesz.

³⁸ Clive Bell, a Bloomsbury-kör tagja.

Nem akarom, hogy hamvasszanak, és nem akarok sírkövet, se más hasonlót. Ha lehet valami csöndes helyet találni – tedd meg. Tudod, mennyire utálok a zajt.

Ha bármelyik barátom szeretne egy-egy könyvet választani, hogy emlékezzen rám – tégy belátásod szerint.

A kéziratokat egyszerűen rád hagyom.

Azt hiszem, a ruháim ügyében legjobb, ha mindent L. M.-re bízol.

A báránygypajút add Brettnek, kérlek, és a fekete rókaprémet is.

Szeretném, ha Anne-é³⁹ lenne a virágos stólám; úgy tetszett neki. De ahogy gondold.

Jeanne-é legyen a zöld kő.

Lawrence-é újra a kis aranytál.

Ami Chummie után maradt, mind add át Papának.

Talán addig lesz valamim, ami tetszene Chaddie-nek; most semmi sincs – hacsak nem a kínai szoknyám.

Gondoskodj róla, hogy Rib tiszteletben öregedjen meg, és ne hagyj elkallódní a bronzmalacomat. Szeretném, ha Veráé⁴⁰ lenne.

Ez minden. De ne hagyj, hogy bárki *gyászoljon*. Úgysem lehet mit tenni. Azt hiszem, meg kellene újra nőszülnöd, és legyenek gyerekeid. Ha úgy lesz, a gyöngyházás gyűrűt add a kislányodnak.

Örökké a te
Wiged.

K. Mansfield Murry (a biztonság kedvéért).

(Folytatása következik.)

LEONARD WOOLFRÓL

Leonard Woolf bemutatását alighanem mindenütt azzal kezdik, hogy ő volt Virginia Woolf férje. Hogy ezt további mondatok is követhetik, az leginkább azért van, mert Leonard Woolf hosszú élete során nemcsak számos és jelentős esemény résztvevője volt, hanem mert ezt jól meg is írta. Autobiográfiája, mint minden ön-életrajz, életének megalkotása is, amely a folyamatosan pergő időben e nélkül a munka nélkül csak széteső esetek reflektálatlan sora volna. Az átgondolt és megformáltan elbeszélte történések ezáltal vi-

szont valódi és érdekes életté, mások számára is fölfogható élménnyé lettek.

Leonard Woolf 1880-ban született tehetős, de az apa korai halála miatt elszegényedett viktoriánus zsidó családban, s kiváló iskoláztatásban volt része. Cambridge az a hely, ahol az életét nagyban meghatározó baráti kapcsolatai létrejönnek, s később az egyetemen kialakult emberi közelségek, barátságok és eszmecserék igénye teremti meg az 1910-es években azt a Bloomsbury-kört, amelynek oly nagy szerepe volt a viktoriánus világ intel-

³⁹ Anne Estelle Rice festő, KM barátnője.

⁴⁰ Jeanne, Vera, Chaddie: KM testvérei. „Chummie” a háborúban elesett Leslie öccsük beceneve volt.

lektuális szétrobbantásában. Virginia és Leonard Woolf mellett itt most sorolni lehet az olyan, később világszerte ismertté lett neveket, mint az esszéíró Lytton Strachey, a regényíró R. M. Forster, a festő Vanessa Stephen vagy a közgazdász John Maynard Keynes stb. No de mindezt a *Holmi* olvasói nélkülünk is tudják.

Leonard Woolf évtizedekig e szoros baráti körben él és dolgozik mint szerkesztő, kiadó, politikai író és tanácsadó. Mindezt megelőzően van azonban egy kitérő az életében: az egyetem után hét évig gyarmati tisztviselőként szolgál a száz évvel ezelőtti Ceylonban. Ez nagy élmény számára, s a Brit Birodalom privilegizált, huszonevesen már egy provinciát irányító tisztviselőjeként válik a gyarmati rend kritikusává. Mesteri leírásokkal érzékelteti ezt a folyamatot. Eltűnődik azon, hogy a birodalom bárdja, Kipling, írásaiban hűen tükrözte-e a brit gyarmatosítók hétköznapjait, vagy inkább azok utánozták Kipling hőseinek gesztusait, magatartását. Hangsúlyozza, hogy Ceylon gyarmati igazgatása nem volt rendőrállami jellegű. Katonát vagy rendőrt szinte látni sem lehetett. Jellemző – a sok közül, amelyről beszámol – az az eset, amikor egy alkalommal vallási ünnepet kellett felügyelnie. A dzsungel közepén lévő szent hely sajátos módon egyszerre volt zarándokhelye a szingaléz buddhistáknak és a ceyloni tamilok mellett az indiai szubkontinensről érkező hinduknak is. A nagy tömeg, a járványveszély, az ellátás valamiféle biztosítása stb. indokolta a két héttig tartó ünnepségek felügyeletét. Ezzel egyedül őt bízták meg bármiféle személyzet vagy fegyveres kíséret nélkül. Minden illetékes s, mint írja, ő maga is biztos volt benne, hogy egy szál angol tisztviselő jelenléte elegendő a rend fenntartásához. Így is volt. A birodalmi tudat, annak termékeként pedig a brit gentleman rendíthetetlen önbizalma s az akkor még lojalitást kiváltó, kétségbekonthatatlannak

tetsző fensőség erősen elgondolkodtatta. Az egyébként varázslatos Ceylon ugyanis gyarmati mindennapjaiban éppen nem volt mesevilág a helyiek közt napi tizennégy-tizenhat órát dolgozó, bírói, rendőri, adminisztrátori feladatokat ellátó fiatalember számára.

A lóvontatás sebességével trappoló Angliából a cammogó ökrök hazájába, a trópusi tempójú Ceylonba jut, hogy majd már a pöfögő s egyre zajosabb, zaklatottabb életet is jelző automobilon közé kerüljön vissza Londonba az első világháború előtt. Biztos benne, hogy hamarosan Ceylon kormányzója lehetne, de benyújtja lemondását. Az ezzel kapcsolatos s a memoárba iktatott, a kor stílusában íródott többszöri levélváltás egyenesen fantasztikus. A magas hivatal – úriemberek egymás között – Woolf helyett aggódik a karrierjéért.

Leonard Woolf azonban összeköti életét Virginia Stephennel, s az anyagi gondoktól mentes élet helyett a tobzódó intellektuális életet választják. Akkor még nem tudhatják, hogy egy rövid évtized múlva Virginia Woolf könyvei majd gazdagodást jelentenek. Miként azt sem sejtették, hogy a fillérékért vásárolt s kettejük által kézzel működtetett nyomdai eszközök, az általuk Hogarth Press néven alapított kiadó jövedelmező vállalkozás lesz. A saját s az olvasók előtt akkor még ismeretlen baráti kör, T. S. Eliot, E. M. Forster, Katherine Mansfield, no meg az akkor még Bécsben rendelő doktor, Sigmund Freud könyveit adják ki.

Mindemellett Woolf hamarosan bekerül a politikai életbe, Beatrice és Sidney Webb baráti társaságába. Hosszú időre a Fabiánus Társaság titkára, majd évtizedekig a Labour Party két tanácsadó testületének, a birodalmi és külügyi bizottságnak a mindenese. Élete a Parlament szobáiban, különböző szerkesztőségekben – de persze leginkább a Bloomsbury-kör alkotó társaságában zajlik. Virginia Woolf

mindig intenzív, mindig tragédiával fenyegető, majd ismerten öngyilkosságba forduló élete miatt magánélete amúgy is feszültségekkel teli, s ezt a két világháborúban való aktív politikai részvétel még zajlóbbá teszi.

Az angol politikai és szellemi élet sok kiválóságával kerül kapcsolatba. Baloldali érzelmű emberként kritikusa annak az úri világnak, amelybe pedig születése óta beletartozik. Mindig igyekezett távol tartani magát az exkluzív kluboktól, de pozicionáltsága miatt egyszer aztán mégiscsak tagja lett az *Athenaeumnak*. Szarkasztikusan jegyzi meg, hogy e tagságot csak arra használta, hogy évente hat-hét alkalommal, ha útja éppen arra vezetett, s a szűkség úgy hozta, akkor a roppant előkelő Athenaeum vizeldéjét vette igénybe. Évi huszontét aranyért.

Tucatnyi könyvet írt a politikáról, de mindezt, akárcsak az évtizedeken át tartó, rengeteg időt és energiát emésztő politikai tanácsadást visszaemlékezésében végső soron meddő s hiábavaló vállalkozásnak ítéli. Ezzel szemben azt, hogy baloldali aktivistaként bányászoknak, munkásoknak rengeteg előadást tartva bebarangolta azt az Angliát, amelyet Bloomsburyből nem ismerhetett meg, élete nagy szerencséjének tartja.

Van tehát miről írnia. S mivel körülötte mindenki naplót ír, s önéletrajzként többnyire meg is szerkeszti életét, nem csoda, hogy aztán egyszer ő is nekilát e

feladatnak. Hogy mindezt már életének nyolcvanas éveiben teszi, töretlen energiával s lebilincselő színességgel, az ritka teljesítmény. Leonard Woolf a nagy időről, nagy emberekről nagy tehetséggel és a nagy drámákról sztoikus méltósággal számol be. Abban az évben halt meg, amikor munkájának utolsó kötete is napvilágot látott.

Először az 1960-as években jelentek meg önéletrírásának kötetei a Harcourt Brace Jovanovich kiadónál, sorrendben a következő címekkel: *SOWING – VETÉS* (1880–1904), *GROWING – NÖVEKEDÉS* (1904–1911), *BEGINNING AGAIN – ÚJRAKEZDÉS* (1911–1918), *DOWNHILL ALL THE WAY – A LEJTŐ LEGALJÁIG* (1919–1939), *THE JOURNEY NOT THE ARRIVAL MATTERS – AZ ÚT A FONTOS, NEM A MEGÉRKEZÉS* (1939–1969).

Nem tudom, kell-e indokolni, hogy a sok száz oldalból miért az itt közölt részt választottam. Azért adódott így, mert egy tanulmánykötet vitáiban éppen a globális civilizációs folyamat, a birodalom és a háború kérdésével foglalkoztunk, s érdekes volt olvasni, hogy az első világháború előtt az európai értelmiségiek mennyire önfeledten nem gondoltak arra, hogy az akkori globálissá és civilizálttá lett világban ők maguk is egymásnak eshetnek, éppúgy, mint a civilizálatlan, állítólag bárbar népek. Régen volt? Igaz se volt?

Gombár Csaba

Leonard Woolf

ÚJRAKEZDÉS

Vallasek Júlia fordítása

...Ekkoriban teljesen lefoglaltak bizonyos tevékenységek, amelyeknek mind az volt a céljuk, hogy valahogy megértsük, miért is tört ki a háború, egyáltalán, miért vannak háborúk és hogyan lehetne elérni azt, hogy a jövőben minél ritkábban forduljanak elő. Sidney Webb indított el ezen az úton. 1915-ben felkért, hogy végezzek el egy kutatást ebben a témakörben, a tapasztalataimról, következtetéseimről pedig írjak egy tanulmányt a Fabiánus Társaságnak, amit ők esetleg könyv formában is megjelenítenek. A Fabiánus Társaság rendtartása szerint a tanulmányt egy bizottságnak kell benyújtanom, amelynek ő az elnöke, és Shaw is részt vesz benne. Ámbár ez merő formáság, az én szabadságomat nem korlátozza senki, úgy dolgozom majd, ahogy jónak látom, és azt írok, amit akarok, ha pedig a könyv csakugyan megjelenik, akkor természetesen az én nevem alatt fog megjelenni. A Fabiánus Társaság száz fontot tud felajánlani a munkáért.

Barátaim, különösen Maynard,¹ megpróbálták lebeszélni a dolgról, mondván, hogy ez a munka minden bizonnyal rettenetesen unalmas lesz, magam is pusztán időpocsékolásnak fogom tartani. Jellemző, hogy ezek a rendkívül intelligens emberek ezt a kérdést egyszerűen és kizárólag a döntőbíráskodás kérdéskörébe utalták:

– Úgy hallottam, hogy könyvet ír a döntőbíráskodásról – mondta egyikük.

Minden bizonnyal azért gondolkodtak így, mert az 1914 előtti boldog, ártatlan időkben az embereket nem érdekelték a nemzetközi viszonyok vagy a háborúk megakadályozásának kérdése. Az ilyesmit ráhagyták a hivatásos politikusokra és a diplomatákra. Háborúk persze akkoriban is előfordultak, no de azok vagy gyarmatosító háborúk voltak, amelyekben fehér emberek mészárolták a feketéket, sárgákat, esetleg a barnákat, vagy amolyan másodrangú fehérek csetepatéi a Balkánon vagy Dél-Amerikában. Nemcsak a nap nem nyugodott le soha a Brit Birodalom felett, a gyarmati harcok sem szüneteltek egyetlen napig sem. Akadt ugyan egy kis gondunk, amíg legyőztük a búrokat, de 1915-ben már hatvan év telt el azóta, hogy európai néppel csatáztunk, és száz év azóta, hogy részt vettünk egy világméretű háborúban. Volt valami halvány emlékünkről, hogy kétszázötven évvel korábban idegen katonák taposták az angol földet – avagy nem hajózott fel Van Tromp a Temzén, mikor is, 1652-ben vagy 1653-ban? –, de igazából 848 esztendő telt el azóta, hogy angol fülek utoljára hallották idegen hódítók kürtszavát. Az újságok ritkán írtak „válsághelyzetekről”, például amikor egy francia ezredes elfoglalta az afrikai sivatagnak azt a csücskét, amelyre Anglia is jogot formált. De alighogy a mulatókban felharsant a dal: „*Nem akarunk háborút, de ha küzdeni kell, / Győzzük majd hajóval, pénzzel, emberrel!*”, a franciák máris odébbálltak, és a válsághelyzetnek vége szakadt.

Élt valami halvány emlék a Hágai Konferenciáról, amelyet egy kelekótya cár hívott össze a béke érdekében, meg arról is, hogy a konferencián „a fegyverzetkorlátozásról, a döntőbíráskodásról és a háborús törvényekről” volt szó. Sőt két konferencia is volt,

¹ John Maynard Keynes (1883–1946), a híres angol közgazdász. (A szerk.)

de mi az egészszöböl csak arra emlékeztünk, hogy a tárgyalások a háborús törvényekre és a döntöbírászkodásra szorítkoztak, legjelentösebb eredményük pedig az volt, hogy Hágában létrehoztak egy állandó bíröságot, amelyhez vitás nemzetközi kérdésekben fordulni lehet.

Hát ez volt az oka annak, hogy mind barátaim, mind pedig más, jól informálnak tartott személyek számára a háború megelőzése a szándék kifejezésétöl a cél eléréséig lényegében egyet jelentett a döntöbírászkodással.

Az emberek gyakran felháborodtak, amikor kifejtettem nekik, hogy mindössze két-három hónapnyi kemény munkával bárki szaktekintélyé válhat egy adott területen. Sokan arrogánsnak vagy jobb esetben komolytalannak tartottak ezért az elképzelésemért. Pedig én csakugyan így gondolom. Bármiröl legyen is szó, a témára vonatkozó, valóban számításba vehető tények száma csekély, és alig néhány igazán jó forrásmunkát talál az ember. Ki kell tapogatni a lényeges megállapításokat, és meg kell találni a hozzájuk vezető utat – ez nagyon fontos: ha sikerül, félig már meg is nyertük a csatát. Ha mindezek után az ember még olyan kitartóan és rendületlenül dolgozik, mint egy vakond vagy egy hód, néhány hónap alatt összeszedheti azt a tudást, amelynek segítségével az adott kérdést minden részletében megértheti.

1915-ben egy mindenre elszánt vakond buzgalomával ástam bele magam a nemzetközi kapcsolatok, a külpolitika, a háború és a béke témakörébe. 1916-ra már széles körű tudással rendelkeztem, valóságos szaktekintélynek számítottam. Ezt nem az önelégült emlékezet mondatja velem. Bizonyítékom van rá, be is mutatom, megkockáztatva, hogy hencegőnek tartanak majd.

1920 elején Massingham, a *Nation* akkoriban jól ismert főszerkesztője felajánlotta nekem a külpolitikai rovat vezetését. Igaz, csak átmeneti időre, addig, amíg Brailsford, a rovat gazdája külföldön tartózkodik. Három hónapig dolgoztam a *Nation*nek. Októberben levelet kaptam Massinghamtól: „*Brailsford visszajött Oroszországból, a jövő héten folytatja munkáját a Nationnél. Köszönöm eddigi járadozásait. Meg kell mondanom, hogy rendkívül nagyra értékelem lapunknál kifejtett tevékenységét. Nagyon nagy szolgálatot tett nekünk, a munkája mind formailag, mind tartalmilag hibátlan volt. Öszintén remélem, hogy lapunkat továbbra is megtartja jóindulatában, és hajlandó lesz együttműködni velünk olyankor, amikor kényes külpolitikai kérdésekben szükségünk lesz az Ön tudására.*”

Tulajdonképpen alighogy dolgozni kezdtem a *Nation*nél, vagyis már július 23-án, Clifford Sharp is felkért, hogy írjak egy külpolitikai tárgyú cikket a *New Statesman*be. Vagyis ekkor már szaktekintélynek számítottam, legalábbis újságírói körökben.

1915 közepére befejeztem a Fabiánus Társaság által megrendelt tanulmányt, ami a *New Statesman* mellékleteként rögtön meg is jelent. Bevezetőjében a háború okairól értekeztem, majd megvizsgáltam a háborúk jellegzetességeit, történetüket, a nemzetközi jog erre vonatkozó adatait, a béketárgyalásokat, a nemzetközi konferenciákat és kongresszusokat, az ítélethozatal módjait, a döntöbírászkodást és a nemzetközi bíróságok kérdését. Végül arra a következtetésre jutottam, hogy ha elejét akarjuk venni a háborúknak, akkor először is létre kell hoznunk egy olyan nemzetközi fórumot, amely csakis ezzel foglalkozna. Felvázoltam, hogy a legminimálisabban mire volna szüksége egy ilyen nemzetek fölött álló szövetségnek ahhoz, hogy valamelyes esélye legyen a sikeres működésre. Ezután Webb-bel közösen kidolgoztunk egy nemzetközi egyezményt, amelynek alapján (figyelembe véve az én következtetéseimet) létrejöhetne egy ilyen intézmény. Ez a munkám ismét csak a *New Statesman* mellékleteként látott napvilágot. Ez volt az első, publikációt megért részletes tanulmány a Nemzetek Szövetsége-

géről, az első kidolgozása és leírása annak a struktúrának, amelyet a Szövetséges Kormányoknak jóvá kellett volna hagyniuk ahhoz, hogy a háború megakadályozására esélyünk legyen.

Munkám során egyre jobban meggyőződtem róla, hogy egy nemzetközi tekintélyű szervezet létrejötte, illetve a harcok megakadályozása csak töredékét képezi a nemzetközi kormányzás lényegesen tágabb kérdéskörének.

Általánosan elfogadott vélemény, hogy amíg szuverén államok léteznek, nem lehet létrehozni államok fölötti kormányzatot. Nem kellett hosszan tanulmányoznom a kérdést, máris meggyőződhettem felőle, hogy ez nem igaz, mert az emberi kapcsolatok egy része mindig is különböző típusú nemzetközi irányítás alatt állt. Csakhogy gyakorlatilag nem találtam egyetlen forrásmunkát sem ebben a témakörben, hiszen korábban senki sem fordított rá figyelmet. Meg is mondtam Sidney Webbnek, hogy ezzel a témával érdemes volna komolyan foglalkozni, részletes tanulmányozásnak kellene alávetni a nemzetközi kapcsolatok egész kérdéskörét, beleértve a háború megakadályozására alakítandó Szövetség gondolatát is. Webb egyetértett velem, és a Fabiánus Társaság újabb száz fontot adott egy második tanulmány megírására.

Ezen a tanulmányon rengeteget dolgoztam. Ahhoz, hogy az ember szaktekintélyé váljon a nemzetközi kormányzás kérdésében, nem volt elég elolvasni néhány könyvet, már csak azért sem, mert 1915-ben még nem voltak ilyesfajta könyvek.² Föl kellett kutatnom az eredeti forrásmunkákat. El kellett olvasnom a hivatalos kormánykiadványokat (a Kék és Fehér Könyveket) meg az olyan kiterjedt nemzetközi szervezetek évi jelentéseit, mint a Nemzetközi Posta Szövetség (Universal Postal Union) vagy a Nemzetközi Agrártudományos Intézet (International Institute of Agriculture). Számtalan beszélgetést folytattam tisztviselőkkel és különböző más beosztásban dolgozó emberekkel, akik saját nemzetüket képviselték a fenti szervezetek konferenciáin és kongresszusain. Ma is emlékszem arra a remek beszámolóra, amit attól a tisztviselőtől hallottam, aki a Nemzetközi Posta Szövetség kongresszusán Angliát képviselte. Ő mesélte el nekem a Perzsiába szállított Bibliák frappáns kis történetét.

A Szövetség szabályai értelmében minden ország megtarthatja azt az összeget, amely a postai küldemények továbbításából befolyik. Általában elégedettek ezzel az eljárással, 1906-ban azonban Perzsia jelezte, hogy komoly gondjai adódtak. Az ottani lakosok nagyrészt mohamedánok, míg Nagy-Britanniában keresztények élnek. Mind az angolok, mind pedig az amerikaiak szenvedélyes elszántsággal több ezer példányban küldenek Bibliát Perzsiába, miközben a perzsák soha nem küldtek Koránt sem Angliába, sem pedig Amerikába. Perzsiában nincs vasút, tehát a perzsa kormány évente hatalmas összegeket költ azokra a tevekaravánokra, amelyek az idegen Bibliákat elszállítják a perzsa alattvalókhoz. Az a jelentős összeg, amelyet a britek és az amerikaiak a küldemény postázásakor kifizetnek, saját kormányuk tulajdona lesz, míg a perzsa kormány semmit sem kap. Sőt, mivel a perzsák csak nagy ritkán küldenek levelet vagy csomagot külföldre, az országot már-már a tönk szélére sodorta a Szent Biblia. A

² Összesen két használható könyv létezett. Az egyik amerikai, Reinsch professzor PUBLIC INTERNATIONAL UNIONS című könyve. A másik az Union des Associations Internationales évkönyve (ANNUAIRES DE LA VIE INTERNATIONALE). Ez utóbbi fölbecsülhetetlenül értékesnek bizonyult számomra, mert volt benne egy lista a nemzetközi szervezetekről, a római Nemzetközi Földművelési Intézettől az Ésszerű Patkányirtás Nemzetközi Szövetségéig. Szerepelt benne annak az 1913-as varsói titkos konferenciának az anyaga, amelyen 89 emberkereskedő gyűlt össze az „üzletág jövőjével kapcsolatos nemzetközi egyezség” megvitatására, ami azal ért véget, hogy mind a 89 képviselőt letartóztatta a varsói rendőrség.

perzsák jogos és ékesszólóan előadott panasza nem is maradt hatástalan. A Posta Szövetség különböző nemzeteinek képviselői belátták, hogy cselekedniük kell, ezért 1906-ban újabb cikkellyel bővült az Egyezmény, amelynek értelmében felhatalmazták Perzsiát, hogy adót vessen ki minden nyomtatványra, amely postán érkezik az országba.

Az általam írt két tanulmány, valamint a közösen elkészített egyezménytervezet 1916-ban INTERNATIONAL GOVERNMENT (NEMZETKÖZI KORMÁNY) címmel könyv formában is megjelent. Úgy gondolom, nem maradt hatástalan, hiszen fölhasználta az a kormánybizottság, amely a Nemzetek Szövetségre vonatkozó brit javaslatokat állította össze a Békekonferencia számára, valamint a versailles-i tárgyalásokon részt vevő brit delegáció is ebből dolgozott. Mindezt bizonyíthatja Sir Sydney Waterlow, illetve Philip Noel-Baker, aki a titkára és Lord Cecil, aki vezetője volt annak a brit delegációnak, amely a Nemzetek Szövetségének létrehozásán fáradozott. Sydney Waterlow a Külügyminisztériumban dolgozott, és 1918-ban őt bízták meg azzal, hogy készítse el egy bizalmas jelentés tervét a „*Nemzetek Szövetségén belül működő Nemzetközi Kormányról*”. A jelentést a brit delegáció Versailles-ban szándékozott felhasználni. Kaptam tőle egy példányt. A bevezetőben a következőket írja: „*Az első részben tárgyalt tényeket csaknem teljes terjedelműben L. S. Woolf 1916-ban megjelent INTERNATIONAL GOVERNMENT című munkájából vettem át. Főlélegessé lett volna újra elvégezni azt a munkát, amelyet Mr. Woolf már nagy hozzáértéssel, igen sok adatra támaszkodva elvégzett, már csak azért is, mert az idő nagyon sürgetett. Tehát a nemzetközi kormány jelenleg is létező különböző szerveinek részletes leírását a legtöbb-ször szó szerint vagy csak jelentéktelen rövidítéseket alkalmazva Mr. Woolf könyvéből vettem át.*”

Miközben a könyvemem dolgoztam, lépésről lépésre közelebb kerültem ahhoz, amit némi eufemizmussal réalpolitikának neveznek. A Fabiánusok is, én is és rajtunk kívül még nagyon sokan már a háború elején úgy gondoltuk, hogy ennek többé nem szabad megtörténnie. Ennek a háborúnak éppen az a szerepe, hogy elejét vegye minden jövődöbéli véres konfliktusnak. Ezért elengedhetetlenül fontos, hogy a háború befejeztével létrejöjjen valamiféle nemzetközi tekintélyű szervezet – hamarosan nevet is adtunk neki: Nemzetek Szövetsége³ –, amelynek keretén belül meg lehetne tárgyalni a különböző nemzetek közötti nézeteltéréseket, és fel lehetne állítani egy olyan nemzetközi jogrendszert, amely garantálná a tartós békét. Mind Angliában, mind pedig más országokban a legkülönbözőbb politikai nézetű emberek tömörültek egy csoportba azért, hogy ezt a gondolatot széles körben ismertté tegyék, és a megvalósítás során felmerülő kérdésekkel foglalkozzanak. Angliában a legismertebb ilyen irányú próbálkozás a Lord Bryce vezette Bryce-csoport volt, az Egyesült Államokban pedig a League to Enforce Peace.⁴

Az egyik legtevékenyebb és legbefolyásosabb munkása ennek az ügynek Goldsworthy Lowes Dickinson volt, vagyis Goldie, ahogy a barátai nevezték. Goldie tizennyolc évvel idősebb volt nálam, de még a cambridge-i éveimből ismertem, ő volt a King's College egyik legnépszerűbb professzora, és azt hiszem, egyike a legelbűvölőbb embereknek, akikkel valaha is találkoztam. Roger Fry nemzedékéhez tartozott, és ha meg gondolom, érdekes, hogy abból a generációból milyen sokan rendelkeztek azzal a férfias vonzerővel, amely nagyságból, gyöngédségből és némi melankóliából tevődött össze. Roger maga is ilyen volt, de igazából Goldie-ra volt jellemző. A gondolatnak,

³ League of Nations, közsismertebb, de hibás fordításban: Népszövetség. (*A szerk.*)

⁴ Csaknem valamennyi csoport közzétette a Szövetséggel kapcsolatos elképzeléseit. 1917-ben THE FRAMEWORK OF A LASTING PEACE címmel kiadtam egy könyvet, amelyben nyolc ilyen tervezet szövegét közöltem.

szónak és magatartásnak ez a rendkívüli nemessége, illetve az ezzel társuló melankólia nagyon vonzó volt, de megvolt a maga hátránya, sőt veszélye is. Goldie igen sok jó könyvet írt, például a *LETTERS FROM JOHN CHINAMAN* címűt, és gyakran írt a háború és a béke kérdéséről is. Írásai hírneves és befolyásos emberré tették, azoknak, akik őt jól ismerték és szerették, mégis csalódást okoztak. El kell ismerni, hogy ez a csalódás nem ért egészen váratlanul. Goldie-ban volt valami ernyedt gyöngeség, amely gondolkodásmódjában és ilyenformán írásaiban is megnyilvánult, és amely összefüggésben állt alapvető nagylelkűségével és gyöngédségével. Virginiát nagyon szerette, és időnként meglátogatott minket. Virginia is kedvelte őt, ámbár néha bosszantotta fellegekben járó finomkodása. Kétségtelenül így érezhetett akkor is, amikor 1935. december 28-án a következőket írta naplójába: „*Goldie rettenetesen lehangoló. Mindig egyedül a hegycsúcson, azon tűnődve, hogyan is éljen, elméleteket gyártván az életről, amelyet soha nem él meg. Roger pedig mindig odalent járkal a dús völgyekben, ő az, aki igazán él. Mégis: micsoda forró pára sítót Goldie fogai közül! Mindig az egészet akarja, a teljes életet. Mindig csak Shelley és Goethe, aztán meg fogalma sincs, hogy hova lett a forró vízes palackja. És soha nem jegyez meg egy arcot, egy macskát, egy kutyát vagy egy virágot, ha mégis, akkor csakis úgy, mint a nagy egész egy aprócska részét. Ezért olvashatatlanok a szép gondolatokkal teli könyvei. Mégis, időnként elbűvölő tud lenni.*”

Be kell vallanom, számos barátunk szerint rosszul tettem, hogy ezt a részt bevettem az *A WRITER'S DIARY*-ba.⁵

Mint már említettem, Goldie talán a legaktívabb tagja volt a Bryce-csoportnak. Ő, Sir W. H. Dickinson (a későbbi Lord Dickinson), J. A. Hobson, Raymond Unwin, H. N. Brailsford, valamint jómagam azon fáradoztunk, hogy elindítsuk a Nemzetek Szövetsége Társaságot (League of Nations Society), amelynek mi alkottuk a Végrehajtó Bizottságát. Munkánk jelentős részét a népszerűsítés alkotta, célunk elsősorban az volt, hogy megértessük az emberekkel, mekkora szükség lesz egy ilyen Szövetségre a háborút követő béketárgyalásokon. Ugyanabban az időben létrejött egy másik szervezet is, a Nemzetek Szövetsége Egyesület (The League of Nations Association), amelynek nagyjából hasonló céljai voltak. Sajnos, amint az gyakran megtörténik a jó és bölcs eszmék hordozóival, a két szervezet gyanakvással, sőt megvetéssel szemlélte egymást. Ez utóbbi egyesülethez tartoztak Wickham Steed, Gilbert Murray, H. G. Wells, Lionel Curtis és C. A. McCurdy képviselő. Ők pacifistáknak és németpártiaknak tartottak minket, mi pedig úgy gondoltuk, hogy ők túl vehemensen küzdenek az ellenkező oldalon. Amint azonban a háború vége és a békekötések belátható közelségbe kerültek, valamennyiünk számára nyilvánvalóvá vált, hogy abszurd dolog két hasonló célokért küzdő, egymással mégis vetekedő csoportosulást fenntartani. Nem maradt más választásunk, mint az együttműködés.

Határozat született arra nézve, hogy mindkét Végrehajtó Bizottság kijelöl négy-négy képviselőt, akik összeülnek és kidolgozzák azokat az alapszabályokat, amelyek a közös munkát, sőt magát az egyesülést lehetővé teszik. A Társaság úgy döntött, hogy Goldie-t, W. H. Dickinson-t, Hobson-t és engem jelölnek, a Ligát pedig McCurdy, Steed, Murray és Wells képviselte. Bölcsen úgy határoztunk, hogy közös vacsorákon fogunk találkozni, és ezt meg is tettük két vagy három alkalommal. Fehérszta mellett köny-

⁵ EGY ÍRÓ NAPLÓJA – ezzel a címmel adta ki Leonard Woolf a felesége, Virginia Woolf naplójegyzeteiből készített összeállítását 1953-ban. (*A szerk.*)

nyebben megegyeztünk, és hamarosan létrejött az új szervezet, a League of Nations Union.

Az első vacsorán H. G. Wells mellett ültem, és nagyon jól szót értettünk egymással. Akkor kezdődött szoros barátságunk, amely egészen Wells haláláig tartott, mégis, gyakran szakították félbe viharos időszakok, amint ez Wells és barátai között már szokásos volt.

Miután a League of Nations Unionnal kapcsolatos munkánkat befejeztük, H. G. meghívott ebédre a Strand Palace Hotelba, de amikor megérkeztem, elcípelt magával a sarkon túl, a Boulestinbe. Tudtam, hogy ez részéről nagy kitüntetésnek számít. Ebéd közben aztán kijelentette, hogy tanulmányozva a Nemzetek Szövetsége eszméjét, no meg a háborút magát, arra a következtetésre jutott, hogy teljesen új nézőpontból kellene megírni a világ történelmét, „amúgy egyszerűen, az egyszerű emberek számára”. Ezt a könyvet nem egy embernek kellene megírnia, hanem többnek, akik természetesen azonos szempontokból ítélnék meg az eseményeket. Volna-e kedvem részt venni ebben a munkában? Kivennénk egy szobát a Central Hallban, ahol a munkatársak hente egy alkalommal összejönnének, és megbeszelnék az éppen felmerülő kérdéseket. A maga részéről javasolta Gilbert Murrayt, Lionel Curtist, J. A. Spender, a *Westminster Gazette* szerkesztőjét, John Hiltont, William Archert és engem. Archer elvállalta a titkári szerepét, amúgy a találkozásainknak nem lesz semmiféle hivatalos jellege, baráti teázások lesznek, semmi több.

Elfogadtam a felkérését, és néhány hónapon keresztül minden szerda délutánomat a lehető legkellemesebb társaságban töltöttem. H. G., Archer, Gilbert Murray és én törzstagoknak számítottunk, Spender és Hilton eleinte ritkábban jöttek el.

H. G. eredeti elképzelése szerint kinek-kinek egy szelet jutott volna a nagy műből, és gyanítom, hogy gondolatban már a korszakokat is kiválasztotta számunkra. Hamarosan azonban az egész terv hamvába holt, ámbár azt is mondhatnánk, hogy barátságga nőtte ki magát, hiszen nem eredményezett mást, mint – legalábbis számomra – igen kellemes baráti beszélgetéseket jó tea mellett. A világtörténelem mind távolabb és távolabb került tőlünk, lassan mindenről többet beszélgettünk, mint erről. 1918. október 30-án ültünk össze először, és 1919 februárjában még találkoztunk néhányszor, addigra azonban Wells beleunt a dologba, és azt mondta, hogy majd megírja a könyvet ő maga. E találkozások emlékére kaptam tőle egy példányt a *THE OUTLINE OF HISTORY* című munkájából.⁶

H. G.-vel időről időre összejöttünk, gyakran küldött egy-egy meleg hangú képeslapot, amikor pedig megjelent az *International Review*, nagylelkűen felajánlotta nekem folytatásokban történő közlésre a *THE UNDYING FIRE (AZ OLTATHATLAN TŰZ)* című munkáját. Csakhogy igazából sohasem tudhattam, hányadán állok vele, mert rendkívül ingerlékeny kis ember volt, jelentéktelen dolgok miatt is azonnal felrobbant. Nekem kétszer is sikerült őt gamra haragítanom.

Az első eset nem volt komoly, inkább csak különös. A liberálisokat és munkáspártiakat egyaránt felháborították a Black and Tans különítmények⁷ írországi atrocitásai. Sőt konzervatív körökben is akadtak jó néhányan, akik nehezményezték, hogy a kor-

⁶ Magyarul: A VILÁGTÖRTÉNELEM ALAPVONALAI. 1925. Ford. Kiss R.–Lambrecht K. (A ford.)

⁷ Az 1920–21-es írországi zavargások idején bevetett rendőrségi segédcsoportok, nevüket az egyenruhájuk (fekete-rozsdabarna) színe után kapták. A Black and Tans csapatok tagjait Angliában főleg az első világháború munka nélküli veteránjaiból válogatták. Az ír forradalmárok ellen irányuló brutális terrorakciójuk Anglia-szerte felháborodást keltett. (A ford.)

mány szemet hunyt a Black and Tans viselkedése fölött. Köztük volt Lord Henry Cavendish Bentinck, egyike azoknak a különös toryknak, akik liberálisabbak a liberálisoknál, és örökösen a tulajdon pártjuk ellenében szavaznak. Ottoline Morrell bátyja volt, én Morrelléknél ismertem meg.

Lord Bentinck létrehozott egy kis társaságot, amelynek tagjai a „Békét Írországgal!” jelszó alatt küzdöttek, hogy a kormány rendelje haza a Black and Tanst. Engem is felkért, hogy csatlakozzam hozzájuk, és a csoport tagjai gyakran összegyűltek az irodámban, az *International Review* szerkesztőségében. A társaságból csak két emberre emlékszem, Brailsfordra és, ha nem tévedek, Hobsonra. Nem sok vizet zavartunk, egy napon aztán Bentinck bejelentette, hogy egy fiatalember, bizonyos Oswald Mosley konzervatív képviselőházi tag, aki a 16. ulánusoknál szolgált, és Lord Curzon lányát vette feleségül, de azért nagyon haladó gondolkodású ember, akit elborzaszt mindaz, ami Írorszáiban történik, nos, ez a fiatalember, ha mi is úgy gondoljuk, elvállalja társaságunkban a pénztárosi tisztséget. Beleegyeztünk, és a következő találkozónkon megjelent Mosley. Jóképű fiú volt, cilinderben és szmokingban, aranygombos sétapálcával. Pillanatok alatt életet lehelt az ernyedő társaságba, többek közt elhatároztuk, hogy haladéktalanul levelet írok Wellsnek, és felkérem őt arra, hogy támogassa törekvéseinket. Postafordultával megjött a válasz, egy mérges, felháborodott levél, amely szerint az írek aljas, gyilkos csirkefogók, akik csak azt kapják, amit megérdemeltek.

Amikor H. G. másodszor haragudott meg rám – én ugyanis sohasem nehezíteltem rá –, azt sokkal komolyabb, egyszerűs mind sokkal abszurdabb okból tette.

1932-ben kritikát írtam *THE WORK, WEALTH AND HAPPINESS OF MANKIND* című művéről, és ez meg is jelent a *New Statesman*ben. Mint Wells munkái általában, ez is jó volt, és én lelkesen megdicsértem mindent, amit benne jónak találtam. Sajnos azt is megírtam, hogy a fiatalabb generáció szerint Mr. Wells olyan gondolkodó, aki nem képes gondolkodni, én azonban nem értek egyet velük. Mr. Wells ugyanis a fantáziájával gondolkodik. Wells akkor éppen Dél-Franciaországban tartózkodott, mégis szinte azonnal érkezett tőle egy levelezőlap, amelyben afelől érdeklődött, ugyan ki volt az a ragyogó ifjú kritikus, aki azt mondta róla, hogy „olyan gondolkodó, aki nem képes gondolkodni”. Amikor a kritikámat írtam, úgy emlékeztem, hogy az említett jellemzést nem sokkal korábban A. L. Rowse *POLITICS AND THE YOUNGER GENERATION* című könyvében olvastam. Nosza nekiestem a könyvnek, kerestem, kutattam, legnagyobb megdöbbenésemre azonban az említett idézetet sehol sem találtam. Ezt becsületesen meg is írtam Wellsnek, mire ő szokása szerint felrobbant: „Úgy látszik, Ön gondolkodik rólam ily módon, de nem volt elég bátorsága ezt nyíltan a szemembe vágni. Remélem, tudja a kötelességet, és nyilvánosan leleplezi az áldézet szerzőjét.”

A következőket válaszoltam neki:

„1932. március 19.

Kedves Wells,

nem tudom eldönteni, hogy amit írt, azt komolyan gondolta-e vagy sem. Ha ugyanis olvasta a kritikámat, akkor nem hihetem el, hogy csakugyan haragszik. Könyvét a legnagyobb csodálattal olvastam, és erről szól a kritikám is. Ha Ön mégis megharagudott rám, ez csak azt bizonyítja, hogy különös módon egy író munkáját még dicsérni sem veszélytelen feladat. El sem tudom képzelni, miből gondolja, hogy nem lett volna bátorságom vállalni a véleményemet, ha történetesen csakugyan úgy gondolnám, hogy Ön »olyan gondolkodó, aki nem képes gondolkodni«. Egész munkásságom azt bizonyítja, hogy a legkevésbé sem tartok attól, hogy gondolataimat őszintén a nyilvánosság elé tárjam.

Javaslatot tettem a szerkesztőnek arra nézve, hogy levelet írjak a New Statesmannek, és megmagyarázom benne azt, amit tettem, és azt is, hogy Önnek ez ellen mi a kifogása, ám bár úgy gondolom, hogy mindezzel csak azt érjük el, hogy Ön némiképpen neveléses helyzetbe kerül, amit viszont a legkevésbé sem óhajtanék. Maga a szerkesztő sem mutatott túl nagy hajlandóságot a levél közlésére. Mindazonáltal ha Ön óhajtja, megteszem. Kérem, értesítsen róla, hogy mit határozott.

*Őszinte híve:
Leonard Woolf*

H. G. azt válaszolta, hogy a helyzeten valóban semmit sem javítana egy olyan írás, amely őt neveléses helyzetbe hozná, ehelyett írt egy levelet, és követelte, hogy közöljük a *New Statesman*ben: „A *The Work, Wealth and Happiness of Mankind* című írásról közölt kritikámban (N. S., dátum) azt írtam, hogy: (itt következett az idézet). Ezt a megállapítást azért tettem, hogy megerősítsem az Önök olvasóinak Mr. Wells iránt érzett bizalmát, valamint azért, hogy ily módon juttassam kifejezésre munkája iránt érzett csodálatomat. Ennek a kijelentésnek egyetlen szava sem igaz, ezt a szerző kifogásolta is. Ezúton kérek bocsánatot mind Mr. Wellstől, mind pedig attól a jó nevű fiatal közgazdásztól, akinek a fenti idézet meggondolatlanul tulajdonítottam.”

Wells azt is hozzátette, hogy ennek a levélnek a közlése biztosítja számomra a lehetőséget, hogy egyszerűen és becsületesen tisztázzam magam. „Ugyan mi mást is tehetne, ha meg akarja őrizni méltóságát?”

A következőket választotta nekem: „A legnagyobb mértékben csodálom Önt mint írókat (és mint gondolkodót), de nem értek egyet azzal, hogy Ön írja meg azt a levelet, amelyet az én nevem alatt fognak közölni.” Ilyenformán megírtam a magam levelét, megmagyaráztam, hogy mi történt, és elküldtem a *New Statesman*nek. Csakhogy időközben H. G. is küldött egy levelet a szerkesztőnek, amelyben arra kérte, hogy ne publikálják az én levelemet. Később nekem is küldött egy levelet, amelyben közölte, hogy úgy határozott, jobb, ha az incidensről nem esik több szó a sajtóban. „Nagyon fáj, végtelenül elkeserített, sőt valóságos csapásként életem meg azt, hogy Ön szívtelenül cserbenhagyott. Most mégis úgy érzem, hogy Önnek ez nem volt szándékában. Mindenesetre egy táborban harcolunk, nem volna szerencsés, ha az ellenségeink szemé láttára mocskolnánk be egymást.”

Közben az ügynek volt egy különös és engem mindenesetre szórakoztató fejleménye. Akkoriban a *Political Quarterly* szerkesztője voltam, és néhány héttel a H. G.-vel folytatott vita előtt A. L. Rowse elküldte nekem egy írását a Lordok Házáról. Az írást néhány megjegyzés kíséretében elfogadtam, és visszaküldtem neki a kéziratot, hogy a szükséges javításokat megtehesse. Mire a kéziratot visszakaptam, a vihar már elült. Ekkor történt, hogy olvasgatás közben egyszer csak rábukkantam arra a sok bajt kevert mondatra, igaz, ez alkalommal a szerző keresztülhúzta. Azonnal kapcsolatba léptem Rowse-zal, és megkérdeztem, volna-e kifogása ellene, hogy levelet írjak H. G.-nek Franciaországba, és megmagyarázzam neki, hogy összetévesztettem Rowse könyvét a még publikálatlan cikkével. Rowse közölte velem, hogy H. G. írt neki Franciaországból, meghívta őt ebédre a következő hét valamelyik napjára. Így hát roppant kínos volna, ha H. G. most tudná meg, hogy éppen ő volt az, aki azt állította róla, hogy olyan gondolkodó, aki képtelen gondolkodni.

Végül soha nem magyarázkodhattam ki H. G. előtt, aki ezért több mint egy évig orrolt rám. Aztán egy napon Mary Hutchinson meghívott minket vacsorára, megemlítve, hogy Wells is ott lesz, és tudja, hogy összevesztünk, ha tehát nem akarok találkozni vele, akkor... Közöltem, hogy csak Wells haragudott meg rám, én reá soha, sőt min-

dig szívesen beszélgettem vele. A vacsorára mi érkeztünk meg hamarabb. Amikor Wells megjött, miután Maryt üdvözölte, egyenesen hozzánk lépett, két kézzel megragadta a kezemet, hosszan szorongatta, és zavart mosollyal nézett rám. Ami természetes, hiszen a nagy vihar után ez volt az első találkozásunk.

Közben tovább folyt a háború. Virginia betegségét kivéve az a négy háborús év volt életem legrémesebb időszaka. A második háború öt éve több borzalmat hozott, Virginia is akkor lett öngyilkos, de legalább mindennap történt valami, amire oda kellett figyelni, ha más nem, az, hogy az ember élete naponta veszélybe került. 1914 és 1918 között azt volt a legnehezebb elviselni, hogy hónapról hónapra, évről évre mintha nem történt volna semmi, semmi más, csak az a haszontalan, szánalmas öldöklés Franciaországban. Aki az ashami dombok közt sétált, gyakran hallhatta a flandriai front ágyúdörgéseit. Még olyankor is, amikor semmilyen hírt nem kaptunk, amikor Richmondban vagy Sussexben unatkoztunk, még akkor is ott dobolt a koponyánkban a háború monoton, színtelen hangja, a jövő pedig éppen olyan szürke és színtelen képet mutatott, mint a jelen. Amikor 1917. december 2-án, egy mozdulatlanak tűnő, szomorú napon megszólalt a telefon, és közölték velem, hogy Cecil elesett Franciaországban, úgy éreztem, mintha valaki iszonyúan fejbe vágott volna.

A sötétséget egyetlen fényugár bontotta meg: Virginia lassan, de határozottan gyógyulni kezdett. Ismét képes volt dolgozni, kitartóan írta NIGHT AND DAY című regényét, és 1919 márciusában átnyújtotta nekem a befejezett mű kéziratát. Némi körültekintő óvatossággal ugyan, de lassanként a társasági életbe is visszatérhetett. Egyre több emberrel jártunk össze, köztük Philip és Ottoline Morrell-lel, akiket Lyttonon⁸ keresztül ismertünk meg. Úgy emlékszem, először 1917-ben töltöttünk egy hétvégét garsingtoni házukban. Maga a ház, Philip és Ottoline, barátai és vendégeik színes köre mind-mind egy olyan világhoz tartoztak, amellyel a való életben még sohasem találkoztam, a fikció világában viszont annál gyakrabban. Crotchet Castle, Headlong Hall, Nightmare Abbey és Gryll Grange⁹ lakói egészen otthonosan érezték volna magukat Garsington Manorban.

Garsington csinos oxfordshire-i udvarház volt, gyönyörű kerttel, úszómedencével és sétáló pávakkal. Maga Ottoline is pávaszerű volt, ahogy fel-alá járkált a házban és a teraszokon, furcsa, élénk színekben pompázó hosszú sáljai csak úgy úsztak utána. Ügyetlen kézzel vörösre festett tincsei, madárszerűen mindig magasra tartott feje, különös orrhangja és nyihogó nevetése azt az érzést keltették az emberben, hogy bármelyik pillanatban elrepülhet, mintegy válaszolva a rikoltozó hívásra, amellyel a pávák hajnalonta felköltöttek. Úgy éreztem magam, mint régen a ceyloni őserdőben. Szóval Ottoline tökéletesen beleillett abba a tarkabarka társaságba, amely reggelente körülülte a reggelizőasztalt.

Philip liberális képviselő volt, Asquithet támogatta Lloyd George ellenében, és mind őt, mind Ottoline-t a politikai és társadalmi liberalizmus, sőt radikalizmus levegője lengte körül. Mindketten vezető szerepet töltöttek be a haladó szellemű angolok ólomkatona-hadseregében, azok közé az emberek közé tartoztak, akikre mindig lehetett számítani, ha arról volt szó, hogy alá kell írni egy népszerűtlen ügyet támogató levelet a *The Times*nak, vagy tiltakozni kell a pogromok és a halálbüntetés ellen. Ottoline büszke volt rá, hogy hátat fordított főrendi családjának azért, hogy irodalmat tanulhasson Walter Raleightől a liverpooli egyetemen. Művészeket, írókat, proletárokat, bo-

⁸ Lytton Strachey (1880–1932) kritikus és életrajzíró. (A szerk.)

⁹ A felsorolt helyszínek Thomas Love Peacock (1785–1866) satirikus regényeire utalnak. (A szerk.)

hémeket és csavargókat pártfogolt. Bedford Square-i szalonjában vagy Garsingtonban éppúgy szívesen látott vendég volt Portland hercegnő, a feddhetetlen Lord Henry, esetleg Lord Berners (aki mindig zongorát vagy spinétet cipelt magával az autójában), mint a katonai szolgálatot lelkiismereti okból megtagadó lézengők, különböző rendű és rangú értelmiségi emberek, mint Gertler, John Rodke vagy Middleton Murry, akik nemcsak a pénznek, de – legalábbis a hercegnő szerint – a jó modornak is híjával voltak.

Engem rendkívül szórakoztatott, amikor (nem is olyan ritkán) Ottoline proletárlárcra mögül váratlan gyorsasággal előbújt az arisztokrata hölgy, és a hercegek lánya,¹⁰ illetve nővére egy-két szóval helyére tett holmi névtelen senkit. Ez bizony minden alkalommal előfordult, valahányszor valaki túl messze ment a bizalmaskodásban. Ennél is jobban mulattam azon, hogy mennyire magabiztos, sőt önfeledt tud lenni Ottoline a nyilvánosság előtt. Egy nyári este meglátogattuk őt Bedford Square-i házában, a látogatásunk végén pedig visszakisért minket a Tavistock Square-re. Aznap a szokásosnál is különösebb és feltűnőbb ruhát viselt. Kalapja, haja, ruhadarabjai suhogtak, lebegtek, csattogtak körülötte. Most aztán csakugyan olyan volt, mint egy hatalmas madár, amelyre már nem illik színes és rosszul festett tollruhája. Úgyszólván mindenki utánunk fordult, egy helyen pedig a felszedett járda mellett dolgozó útburkoló munkások hangos hahotával díjazták a megjelenését, miután elhaladtunk mellettük, még utána is füttyültek. Ottoline mintha észre sem vette volna, nyugodt méltósággal vonult tovább.

Amint már említettem, Garsingtonban a lehető legtarkább társasággal találkozhatott az ember. A háború alatt végig ott tanyázott egy csoport, amúgy hadköteles fiatalember, akik lelkiismereti okokból megtagadták a katonáskodást. A bíróság felmentette őket azzal a feltétellel, hogy helyette mezőgazdasági munkát fognak végezni. Nos, Morrelléknek volt egy kis farmjuk, és szokott nagylelkűségükkel „felfogadtak” jó néhány ilyen fiatalembert, akik ott is laktak, esetleg egy szomszédos tanyán ütötték fel a szállásukat. Az étkezéseknél rendszerint ugyanaz a társaság jelent meg: Lytton, Gerald és Fredegond Shove, Clive Bell, Mark Gertler és Frank Prewett, a költő. E művészeti és irodalmi alapra épült egy össze nem illő, változatos elemekből álló réteg, amelynek tagjai főleg a társadalom és a politikai élet magasabb szféráiból kerültek ki. Emlékszem egy hétvégére, amikor az értelmiségi alvilág körében megjelent egy csodaszép, üresfejű ifjú hölgy és Lord Balniel, aki akkor még az elején volt annak a politikai karriernek, amely később megszámlálhatatlan képtár és múzeum gondnokává tette.

Gyakran feltűnt az Asquith család egy-egy tagja. Margot, Lady Oxford mindig váratlanul jelent meg a nap vagy az éjszaka bármely órájában. Ismerősei és önéletrajza szerint egy nagyszőnyeg és egy vadóc, enfant terrible igazi, angolos keveréke volt. Az embereket elbűvölte, bosszantotta vagy fárasztotta a belőle áradó kifogyhatatlan energia, akarateréje körülbelül olyan hatással volt a környezetére, mint egy szakadatlanul működő elektromos fűrógép. Lehetetlen volt nem szeretni őt még olyankor is, amikor igazán elviselhetetlen volt – odi et amo.

Egy délután senki sem maradt otthon Garsingtonban, kivéve Juliant, Ottoline leányát és engem. A többiek vagy dolgoztak, vagy elmentek meglátogatni a Koszorús Költőt.¹¹ Úgy éreztem, nem bírnám elviselni a Koszorús Költő fennkölt stílusát, ezért inkább Juliannal teniszeztünk. A lány azonban néhány szett után beleunt, és vissza-

¹⁰ A pontosság kedvéért megjegyzem, hogy tudtommal Ottoline csak unokája volt egy hercegnek és húga Portland hercegének.

¹¹ A királyi udvar hivatalosan kinevezett koszorús költője 1913 és 1930 közt Robert Bridges (1844–1930) volt. (A szerk.)

ment a házba, így én egyedül csavarogtam a kertben. Egyszer csak elém toppant Margot. Lloyd George és Asquith éppen akkoriban szakították ketté a Liberális Pártot, pontosabban L. G. kivált belőle, és vitte magával a párttagok egy részét, a két fél éppen élethalálharcot vívott egymással. Amikor Margot rájött, hogy egyedül vagyok, különös fény gyúlt a szemében, ami azonnal óvatosságra intett. Fel-alá sétáltunk egymás mellett, Margot jobb keze a vállamon pihent. Nyilvánvaló volt, hogy akar valamit, és nem is teketóriázott sokáig.

– Tudom, hogy nagyon jóban van Maynard Keyneszel – kezdte, majd mindent megtudtam L. G. aljasságáról, becstelenségéről, tökéletesen elvtelen viselkedéséről és arról, hogy ő, Margot nem tűrheti, hogy ez a szörnyűséges csaló behálózson olyan ragyogó fiatalembereket, mint Maynard. Reméli, hogy nekem majd gondom lesz rá, hogy Maynard is megtudja mindazt, amit ő most nekem elmondott, és elvárja tőlem, hogy minden befolyásomat latba vetve átírányítsam a jeles ifjút a helyes útra – vagyis Asquith táborába. Mondhatom, Maynard igen jól szórakozott, amikor beszámoltam neki a történetekről.

Azt hiszem, Margot nemcsak csodálta, de őszintén szerette is Virginiát. Csakhogy ő is, mint annyian mások, naiv módon mindig azon fáradozott, hogy rábeszélje valamire az embert. Egy alkalommal felhívta Virginiát telefonon, és megkérte, hogy a következő csütörtökön ebédeljen vele Bedford Squire-en levő lakásában.

– Teljesen magunkban leszünk – ígérte, hozzátéve, hogy valami nagyon fontosat szeretne megbeszélni Virginiával.

Virginia el is ment, és együtt ebédelt – egy tizenkét tagú társasággal. Fontos dolgokról egyetlen szó sem esett addig a pillanatig, amíg Virginia szedelőzködni nem kezdett. Akkor Margot megkérdezte tőle, eljöhete-e hozzánk hétfőn teára. A tea mellett aztán elmondta, hogy Virginia írásait mindenki másénál jobban csodálja.

– Szeretném, ha maga írná meg a nekrológomat a *The Times*ban. Ha felajánlja nekik, biztosan örömmel fogadják majd a javaslatát, engem pedig olyan boldoggá tene velem!

Virginia azt válaszolta, hogy legjobb tudomása szerint a nekrológokkal Bruce Richmond foglalkozik, és nem hiszi, hogy örülne neki, ha bárki belekontárkodna a munkájába. Ő, Virginia ezt semmiképpen sem kockáztatná meg.

– Azért csak gondolkozzon a dolgon – biztatta Margot.

Gyakran eltűnődtünk rajta, vajon Bruce Richmondot is meghívta-e egy kettesben (és tíz más vendég társaságában) elköltendő ebédre azért, hogy megtárgyalja vele a fontos kérdést, vagyis azt, hogy Virginiával akarja megírni a nekrológját. Ha így történt, bizony hiába fáradozott.

Igazágtalan volnék Margot-val, ha nem mondanám el, hogy nemcsak kérni, de adni is tudott, ámbár nagylelkűsége éppolyan különös volt, mint egyéb tettei. 1939-ben, a háború előestéjén elmesélte Virginiának, hogy van egy bronzmásolata Houdon Voltaire-szobráról. Évekkel korábban Párizsban sétálgatott egy barátjával, aki nagyon szerelmes volt belé, de ő egy cseppet sem volt szerelmes az illetőbe.

– Mindenáron meg akart ajándékozni, ezért becipelt egy régiségkereskedésbe, hogy válasszak magamnak valamit. El is határoztam, hogy ha már így áll a dolog, a lehető legértékesebb holmit fogom választani, így lett enyém a Voltaire. És most önnek ajánlódokozom, Virginia.

Semmi józan ésszel felfogható oka nem volt rá, hogy Virginiának ajándékozza a bronz-Voltaire-t, Virginia nem is fogadta el. Kis idő múlva azonban, pár nappal a há-

ború kitörése után, amikor Monks House-ban voltunk, egyszer csak megállt a házunk előtt egy Rolls-Royce, és a sofőr behozta a Voltaire-szobrot, Óladysége ajándékát. Az autóval, sofőrrel száz mérföld távolságból elküldött drága szobor és az ajándékozás titokzatos okai mind-mind nagyon jellemzőek voltak Margot-ra.

A Garsingtonban töltött hétvégék csúcspontja, legalábbis késő tavasszal és kora nyári időben a vasárnap délután volt. Ha szépen sütött a nap, ilyenkor mindenki a kertbe tódult. Öregek és fiatalok, zseniális és kevésbé zseniális emberek, hírességek és névtelen senkik sétálgattak az ösvényeken, üldögéltek a kerti székekben, és beszélgettek, beszélgettek vég nélkül. Talán nem volt véletlen az sem, hogy a társaság szinte kizárólag férfiakból állt. Nőt, legalábbis ismert személyiséget, összesen hármat láttam Garsingtonban: Margot-t, Katherine Mansfieldet és Virginiát. Férfi viszont rengeteg megfordult itt: kezdve a Yeats-méretű vörös óriásoktól egészen a ballioli és a New College-i fehér törpékig. Az idősebb generációból ide járt Bertie Russell, Goldie Dickinson, Bridges, Lytton és Maynard, kora délután pedig megérkezett egy csapat oxfordi diák és fiatal tanár. Az 1910-es és 20-as években ragyogó generációk kerültek ki Oxfordból, igazi, erős fényű csillagok. Nagyon élveztem a társaságukat ott, a garsingtoni kertben. Ott találkoztam először a fiatal Aldous Huxleyval. Hosszú szöcskelőket kereszte téve hevert egy kerti széken, és olyan odaadással hallgatta a körülötte folyó beszélgetést, amely egyetlen ismerősömrre sem volt jellemző. Magam is mindig élveztem a műveltségre támaszkodó alapos okfejtés és intelligencia keverékét, amely ha szellemmel és elbűvölő személyiséggel is párosul, valóságos művészetté emeli a társalgást. Azokban az években Aldouson kívül Oxford jó néhány tehetséggel ajándékozott meg minket, olyanokkal, mint L. A. G. Strong, David Cecil vagy Maurice Bowra.

Ugyancsak Garsingtonban találkoztunk először Katherine Mansfielddel és Middleton Murryval. Akkor már együtt éltek, és azt hiszem, hamarosan össze is házasodtak. Az „irodalmi alvilág” atmoszférája lengte körül őket, azé, amit őseink Grub Streetnek neveztek. Mintha titkos összeesküvésben vettek volna részt, mindegyre rajta lehetett kapni őket, amint sokatmondóan összenéznek, talán oda is súgják egymásnak: „Látod, milyen gonosz hozzánk a világ!”

Sohasem szerettem Murryt. Volt benne egy jó adag pecksniffiség, ami bosszantott és viszolygottatott.¹² Mindig kész volt hangos zokogással elsiratni a világot, de szerintem krokodilkönnyeket hullatott.

Katherine egészen más ember volt. Én kedveltem őt, bár azt hiszem, ő nemigen kedvelt engem. Merev arcú nő volt, és mintha Murrynál is inkább őrizkedett volna a világtól, amelyet mindenestül ellenségesnek tartott. Röviddel megismerkedésünk után eljött hozzánk, és egy meglehetősen feszélyezett hangulatú hétvégét töltöttünk együtt Ashamban. Azt hiszem, természeténél fogva alapjában vidám, cinikus, erkölcs nélküli, szemérmetlen és szellemes volt; amikor először találkoztunk, nagyon szórakoztatónak bizonyult, sőt azt hiszem, senki másnak nem sikerült engem olyan jól megnevetetnie. Katherine egyenes derékkal üldögélt egy székek vagy egy heverőnek a szélén, és végérfelmenten meséket mondott arról, hogy mi minden történt vele színésznő korában,

¹² Egy ízben a *Nation*ben kritikát írtam egy könyvről olyanformán, hogy válogatás nélkül közöltem idézeteket a könyvből és Pecksniff-tól. Nem segítettem az olvasónak szétválogatni őket, és nem hiszem, hogy bárkinek is sikerült volna ez a mutatvány. Az egymás után következő Murry–Pecksniff-szakaszok azonban tökéletesen összefüggő szöveggé álltak össze. [Pecksniff Dickens MARTIN CHUZZLEWIT című regényének keneteljes, álszent szereplője. A pecksniffizmus angolul fogalommal vált. – *A szerk.*]

vagy arról, hogy Koteliansky miért és hogyan vonyított kutya módjára a Southampton Road-i ház legfelső emeletén. Mosolytalan, merev arccal mesélt, miközben szellemes előadásmódja rendkívül szórakoztatóvá tette a történeteit. Azt hiszem, valami titokzatos módon Murry mind személyében, mind pedig íróként megrontotta, bemocskolta, tönkretette Katherine-t, aki pedig kiváló író volt, erős realizmus iránti érzék, ugyanakkor pedig csodálatos irónia és alapvető cinizmus jellemezte a művészetét. Csakhogy Murry ragacsos szentimentalizmusa behálózta, és arra kényszerítette, hogy tulajdon természetét ellenében írjon. Azt hiszem, ezt a lelke mélyén maga is tudta, ezért fordult időnként iszonyatos haraggal Murry ellen. Nem is volt nagy öröm együtt lenni velük, különösen hampsteadi otthonukban nem, mert Katherine-t mintha mindig idegesítette volna Murry, még inkább Murry öccse, aki velük lakott, és Katherine szerint túl sokat evett. Félhangosan egyre-másra epés megjegyzéseket tett valamelyik fivére.

Katherine és Virginia kapcsolata nem volt egészen egyértelmű. Amikor Katherine először meglátogatót minket 1917-ben, Virginiát kezdetben mélységesen megdöbbenetette silány parfümje, „közönségessége”, „merev és olcsó vonásai”. De még azon az estén maga is elismerte, hogy „amikor mindezek lefoszlanak róla, olyan intelligens és titokzatos, hogy megérdemli a barátságot”. Valóban mélyen gyökerező, különös barátság született közöttük. Ha sokáig nem találkoztak, Katherine gyanakvó és ellenséges lett Virginiával szemben, ami bosszantotta Virginiát, és egyből észbe kért juttatta Katherine olcsó parfümjét és még olcsóbb szentimentalizmusát. Hanem amikor végre találkoztak, mintha minden egyébről megfeledkeztek volna, nem éreztek mást, csak mély megértést és igaz barátságot egymás iránt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint azok a sorok, amelyeket Virginia 1923. január 16-án írt a naplójába, Katherine haláláról. Ijesztően őszintén írt nemcsak Katherine-ről, de saját magáról is:

„Katherine már egy hete halott, és vajon mennyire teljesítem az egyik régi levelében megfogalmazott kérését: »Ne felejtse el Katherine-t!« Vajon máris elfelejtettem őt? Különös kaland nyomon követni az érzelmeinket. Nelly, a maga hírhordó lelkesedésével azt mondta pénteken a reggelinél: »Meghalt Mrs. Murry! Az újság írja!« Mit érez ilyenkor az ember? A megkönnyebbülés okozta megdöbbenést? Egy versenytárral kevesebb. Aztán zavarba hoz, hogy csak ennyit érzünk, majd fokozatosan úrrá lesz rajtunk valami üresség és csalódottság. Aztán jött a depresszió, amitől egész nap nem bírtam szabadulni. Megpróbáltam írni valamit, de úgy éreztem, ennek sincs értelme, hiszen Katherine már nem fogja elolvasni. Katherine többé nem riválisom. Azután valamivel nagylelkűbben arra gondoltam, hogy ő ugyan sohasem tudott úgy írni, mint én, de jaj, hol van ő, aki viszont tudta azt, amit én nem tudok! Végül, amint az már velem történni szokott, képek sora jelent meg lelki szemem előtt – Katherine, mindig csak Katherine, amint fehér koszorút tesz a fejére, és indul, mert hívják. Megdicsőült, kiválasztották. Sajnáltam őt, éreztem, hogy nem szívesen viseli azt a jéghideg koszorút. Hiszen csak harminchárom éves volt. Nagyon tisztán láttam őt magam előtt, meg a szobát is a Portland Villasban. Felmegyek. Ő lassan, nagyon lassan felemelkedik az íróasztal mellől. Az asztalon egy pohár tej és egy gyógyszeres üveg. Megregényhalmok. Tökéletes rend, minden ragyog a tisztaságtól, mintha babaházban járnék. Néha le tudtuk rázni magunkról a tartózkodást. Nyár volt, ő az ablak melletti heverőn feküdt. Olyan volt, mint egy japán baba, a homlokán egy csipkepánttal. Időnként hosszan belenéztiünk egymás szemébe, mintha a tekintetünkkel kötöttük volna meg a test változásaitól független barátságot. Gyönyörű barna kutyaszeme volt, egymástól távol ülő, hűséges és szomorú szemek. Az orra hegyes volt, kicsit közönséges, az ajka keskeny, kemény vonalú. Rövid szoknyákban járt, és amint mondta, »legszívesebben kört húzott volna maga köré«. Nagyon betegnek látszott, csak úgy vonszolta magát ide-oda a szobában, akár egy szenvedő állat. Azt hiszem, lejegyeztem néhány dolgot abból, amit egymásnak mondtunk. Amikor könyvekről vagy még inkább a saját írásainkról

beszélgettünk, sokszor úgy érzem, hogy ráleltünk arra az örök érvényű, tartós bizonyosságra. Ő mégis kifürkészhetetlen maradt. Vajon csakugyan kedvelt engem? Néha azt mondta, hogy igen. Sőt meg is csókolta néha, amikor pedig rám nézett, mintha örök hűséget ígért volna a tekintete. (Őszinte érzés lett volna ez?) Soha, soha nem fog elfelejteni engem, ígérte, amikor legutolsó találkozásunk végén elbúcsúztunk egymástól. Majd elküldi nekem a naplóját, és mindig írni fog nekem. Egymás szemébe néztünk, és azt mondtuk, hogy igazi barátok vagyunk, bármi jönne, azok is maradunk. Ami később történt, az csak pletyka volt és bűnbakkeresés. Soha nem válaszolt a levelemre. Mégis, valahogy úgy érzem, barátságunk még mindig él. Sok minden jut eszembe az írásról, amit szeretnék elmondani neki. Ha elmentem volna Párizsba, ha személyesen találkozunk, három perc múlva már úgy beszélgetünk, mint régen. De nem voltam képes megtenni azt a lépést. A körülmények – Murry és egyebek – az apró hazugságok és árulások, a soha nem szűnő játék és heccelés vagy nem is tudom, minek nevezzem, megrontották barátságunk lényegét. Túlságosan elbizonytalanították az embert. Akkor annyiban hagytam. Persze arra számítottam, hogy jövő nyáron ismét találkozunk, és ott folytatjuk, ahol abbahagytuk. És irigyeltem a tehetségét – ő volt az egyetlen, akinek irigyeltem a tehetségét. Ez még inkább elvette a kedvem a levélírástól. Talán a féltékenység volt az oka, de pontosan láttam minden ellenszenves tulajdonságát.

Két napig úgy éreztem, megöregedtem, semmi kedvem nem volt az íráshoz. Ez az érzés múltó-félben van. Már nem látom őt azzal a koszorúval a fején. Már nem sajnálom őt annyira. Mégis, érzem, hogy életem végéig időről időre eszembe fog jutni. Talán volt bennünk valami közös vonás, amit többé senki másban nem fogok megtalálni. (Ez az, amit 1919-ben olyan sok szóval próbáltam elmondani.) Szeretek eltűnődni rajta, milyen ember is volt ő. Azt hiszem, igazából sohasem hittem el, hogy fizikai fájdalmai vannak, amelyek megkeserítik az életét.”

A háború nem akart véget érni, és én egyre jobban belegabalyodtam a politikába. Az 1917-es orosz forradalmat hatalmas jelentőségű eseménynek tartottam, de nemcsak én, hanem mindazok, akik a szabadság, egyenlőség, testvériség elvét vallották. Azt hiszem, az ember vagy kicsi forradalmárnak, vagy kicsi ellenforradalmárnak születik, ahogyan azt 1881-ben, abban a nagyon békés angol társadalomban egy szerző¹³ meg is fogalmazta:

„Annyit a természet kívív,
Hogy minden fiú, sőt leány is,
Akit csak a világra hív,
Az egy-egy kicsi liberális,
Hacsaknem kis konzervatív.”

Én kis liberálisnak születtem egy évvel a IOLANTHE megírása előtt, sőt – ámbár erre csak később jöttem rá – már-már kis forradalmárnak. Periklész és Tom Paine pártján állok, ösztönösen utálok minden zsarnokot, arisztokratát és oligarchát, kezdve Xerxéstől és Lükurgosztól egészen Edmund Burke-ig, aki azt állította, hogy „az abszolút demokrácia a világ legszégyletebb dolga”, viszont „egy civilizált társadalomban a nemeség a korinthuszi oszlopfő”.

Az igazán nagy forradalmak, mint amilyen az 1789-es vagy az 1917-es volt, különös hatással vannak a lélekre. Ha Periklész és Tom Paine híve vagy, és akkor élsz, amikor nagy politikai kataklizmák rázzák meg a társadalmat, akkor hirtelen elfog a boldog

¹³ Sir William Schwenck Gilbert (1836–1911) angol színpadi szerző és költő, a Savoy Operák librettóírója, melyekhez Sir Arthur Sullivan szerzett zenét. IOLANTHE című darabjukat 1882-ben írta, tehát nem egy, hanem két évvel Leonard Woolf születése után. (A ford.)

megkönnyebbülés – amit visszaemlékezése szerint az egyébként konzervatív Wordsworth is érzett 1789-ben: „*Áldás volt e hajnalon élni, de / ifjúnak lenni ott, mennyei.*”¹⁴

A felszabadultságérzés indokolt – felszabadulás a zsarnokság alól, szabadulás a hatóságok, a hatalom igazságtalanságaitól, melyeket mind az osztályokra tagolt társadalom épít ki, hogy aztán megcsontosodva és elmeszesedve akadályozzák a vér egészséges keringését.

Önéletrajzom első kötetében megírtam, hogyan vettünk részt tizenkilenc-húsz évében a nagy társadalmi átalakulásban: „*Nem úgy harcoltunk, mint manapság, hátunkat a falnak vetve a barbárság és a barbárok ellen. Nem egy tagadó, múltat romboló mozgalom részesei voltunk. Mi valami újat akartunk felépíteni, egy szabad, józan, civilizált, igazság- és szépségkereső új társadalmat. És ez hatalmas örömmel töltött el minket.*”

Szabó T. Anna

AZ ERŐ

Az erő előbb befelé visz,
a túlfokozott gyönyöré:
a folyót forrásába rántva
a hullámzást magába zárja
a követelő anyaméh –
halad lüktetve, öntudatlan:
kezdeté végcélja felé.

Valahogy kiválasztatik
a többi közül. Hogy mire?
Csak annyit tudni egyelőre,
hogy épp neki kell élnie.
Vékony vörös fonálra kötve
csak készülődik arca-teste –
de máris dobog a szíve.

Szaporodnak és sokasodnak
a sejtek, langyos víz alatt,
az ősteremtés ritmusában
teszi a dolgát az anyag,
tudat nélküli pusztá lénye
egy nagyobb akarat edénye:
a lüktetést cselekszi csak.

¹⁴ Wordsworth: FRENCH REVOLUTION AS IT APPEARED TO ENTHUSIASTS AT ITS COMMENCEMENT (A FRANCIA FORRADALOM, AHOGY A RAJONGÓK KEZDETEN LÁTTÁK, 1804). Tandori Dezső fordítása.

Nyújtózik, átremeg a léte
a boldog belső tereken,
kitelik, készül, jó az óra,
a túlcorduló kegyelem –
és nyomakszik, és kifelé tör
egyre szűkülő börtönéből,
hogy lélegezzon és legyen.

Elvégeztetett. Jön a hullám,
a fekete hullám megint,
az öröm helyére tolul be
az erő parancsa szerint –
hogy megérthesd a régi rendet:
nincsen teremtő és teremtett.
És ugyanazt a gyönyört érzed,
és ugyanazt a kint.

FEHÉR

Az ablakon beömlik a neon,
eláztatja a gyapjúszőnyeget.
Hajnali három. A szuszogást hallgatom,
a gyermeket.
Hunyt szemmel, teljes erőből szopik.
Az álma langyos, színtelen folyam.
Simogatom csiklandós pelyheit.
Az ökle zárva van.

Rosszul bírom. Már harmadszor kelek fel.
Szolgállok tejjel és anyameleggel,
lábam a jeges fénytócsába mártva
lezökkenek az ágyra,
szinte karcol az érdes lepedő.
Mellemből forró forrás tör elő,
tejláz diderget, éber látomás –
látom a másvilágot: más szobát
az ajtórésen át,
autóreflektorok: kísértetek
asztrálteste vonul seregesen,
keresztülúszva, végigzongorázva

a faltól falig érő könyveken.
Szellemholdfény: pulzál a jeges plazma,
a derengésben mintha álomlények
fátyolos uszálya suhanna.

Tartom, szorítom, körbeölelem,
hogy maradjon velem,
hogy a holdfehér tej megszínesedve
áradjon szét a lüktető erekbe,
élő, fogható földi teste
otthonra leljen kívülem.

Fél négy. A csendben
a fehér falban futó csövekben
hallani, hogy a meleg víz kering.
Szinte átdereng
a mérszen áttetsző patakja.
A ház kiadja
lakóinak a meleget.
Takarók alatt fekszenek
mindenhol, belegömbölyödve
meleg ölbe,
párnaöbölbe
kucorodva az emberek.
Híg neontejet,
csurgó meleget kortyolgatnak,
szuszogva markolják a paplant.

Forróság áramlik belőlem.
Én elfogyhatok már. De ő nem.

TOTEM

Egy értő tekintetre várnak
az anyagok, a bezárt formák,
az elhagyatott szoborbánya:
sárga falak tövébe hányva
a félretolt vagy el se kezdett
tömbök, gömbölyű kőgerezdek,
poros márvány és zsiros gránit
darabos dolmenje világít,
s porló homokkő, moha futja.
Lesz-e még szobrása, ki tudja.

De ilyenkor, a sűrűfényben,
a mindent átható sötét
negatív előérzetében,
elődereng a kövek lelke.
És nézőt keres, hogy figyelje.

Ki arra sétál, visszahőköl:
arc bámulja a puszta kőből.
Mészvázat érez, csontot ér
értő, merev tekintete,
s mint röntgen alatt, úgy lefoszlik
a hús heves feleslege.

Merő egy nézés, teste sincsen:
sírköanggal vagy démonarcú,
pupillátlan perui isten.

Csengery Kristóf

KÖD, BOT, KUTYA, KIÁLTÁS

Megint előjött ugyanaz az érzés:
egy sejtés, látomás vagy képzet, melynek
mélyén egy hajdani – vagy majdani? –
valóság magva rejlik. Ismét attól
félek, hogy nem fogom megérteni
a szavakat, ha olvasok, legyen
bármilyen egyszerű is a szöveg. Jó,
tán a szavak még csak-csak összeállnak,
de már a mondatok nem. A jelentés
téglákat ad magából – ház nem épül,
hogy lakhelyet kínálva védjen. Látom
a papíron, hogy köd, bot és kutya,
hogy kiáltás és éjszaka – s nem értem,
nem értem és nem értem. Rettegek.

FOGMÚTÉT UTÁN

milyen lágy selymes kortyok micsoda élvezet
elalvás előtt inni egy pohár hűvös tejet

íze mint amaz ősi kozmikus anya
álomba ringató szelíd szava

a fájdalom szorgosan lüktet a valami helyén
bevarrva vérzik a semmi valahol egy darab én

mely sok évig kitartott járt hűségesen velem
most tán egy nejlonzsákban hever egy szeméttelenen

negyedrész bölcsességem mely szabálytalanul
bukkant föl egykor az ínyből (van bölcs aki nem tanul

mástól megy a maga feje után) vízszintesen
nőtt mintha azt mondta volna ő ugyan nem bánja neki nem

számít a törvény vagy azt hogy nemcsak úgy lehet
ahogy a bárgyú többség úgy is ahogy a képzelet

diktálja rendhagyón és izgalmasan néhai barátom
szegény jobb alsó nyolcas visszatekintve belátom

nagy volt a terv nemes a különbözős szelleme
s magam is egyetértek bizony nem mindig úgy kellene

ahogyan előírja sok szakkönyv és paragrafus
de látod utolér a sorsod előle nincs hova fuss

teltek az évek egyszer érkezett a pillanat
nem tudtam védeni többé szép szabálytalanságodat

fájt nagyon a búcsú könnyeztem regényhősök nyomdokain
(úgy látszik kevés volt vagy nem hatott a lidokain)

nem ásó kapa választott el de fogó fűrész és szike
kapcsolatunk múlását énekli e csendes őszike

EGY MEGRENDELÉS TÖRTÉNETE

„Hogyha nem készülsz el egy óra és húsz
perc alatt” – így mondta a két borostás
férfi álmomban –, „megölünk. Lehet *blank*
verse, ha szabad vers,

az se baj. Írhatsz, ha akarsz, makámát,
balladát vagy hexametert. A formán
nem cicózunk. Vers legyen. És a témát
el ne felejtسد! Van

egy manus, alszik, s ez az álma: jön két
tag, leápolják, kiviszik Csepelre,
ott bezárják egy kalyibába, tollat
ragnak eléje

és papírt. Verselnie kell. Ha nyolcvan
perc alatt elkészül, a két borostás
pár pofont ad még, a krapek mehet, el
van boronálva

minden. Azt is tudja viszont a mókus,
hogy ha nem lesz kész megadott időre,
akkor elbúcsúzhat az életétől,
már neki annyi.

Óra indul!” – mondta a két kopasz szörny.
Én meg elkezdtem. Hogyan is? Talán így:
„Hogyha nem készülsz el egy óra és húsz...”
– s lestem az órát.

BELSŐ KALANDOK

Magam után kit küldjek nem tudom
hol merre járok milyen tévúton
kibe botlok belé és mit akar
tőlem fegyvert fog rám visszazavar
vagy tovább csábít a sűrűbb a mélyebb
vadonba hogy vele ruhát cseréljek
nevet váltsak s kijutva onnan immár

enyém legyen a rang a cím a kincstár
nem sejthetem a sors kivel hoz össze
következménye hogy jó lesz-e rossz-e
a találkának csak annyit tudok
hogy az utak kitaposatlanok
bennem pedig mióta létezem
nem érhet szemrehányás sohasem
voltam rest egy helyben gubbasztva benti
ösvényeken bőklászni (ez jelenti
nálam a vándorlást) sohase bántam
csalán égesse tüske szúrja lábam
csak azt furcsálltam mért van mit jelenthet
hogy feltérképezvén a benti rendet
ma idegenként fogad az a táj
mely tegnap jól ismert ez néha fáj
máskor viszont játékosan csodálom
ártatlan ez az ország s mint az álom
valószínűtlen milyen gyönyörű
hogy léptem nyomát benövi a fű

Halasi Zoltán

ANÓD-KATÓD

„Minden szereplő transzponálható.
Ahány lény, annyi belső univerzum.
Kisülő sugarak. Anód-katód.
Szerelem ébred, újra elszűny.”

„A koitusz természetrajza ez.
De hol a szerelem megannyi tévedése:
Erósz csele és Aphrodité felsülése,
meg ahogy Don Giovanni bajt szerez?”

„Olyankor Hermész csintalankodik
valami vágykézbesítési trükkel.
A címzett köp a vágyra: máshoz tartozik.
Vagy szikrát fog tőle és falat öklel.”

„De engem a mihaszna áriák,
oktalan kínlódások érdekelnek.
Mert zömmel ettől hangos a világ,
híján a méltó kéjnek, a sikernek.”

„Ahol nincs harmónia, az nem szerelem.
Magántérboly legfeljebb, pszichodráma.
A gyógyulás az összhangban terem.
Az fogja egybe, mint festményt a ráma.”

„A személyközi háborúk korában
békéről papolni: micsoda gőg!
Míntha szenvedélyeik viharában
ők nem volnának vakon kiszülők!”

„Mondtam: anód-katód. Ha csak egy percnyi.
Villám. Előtte csönd, utána csönd.
A kint, a vágyat másnak kell nevezni.
Az egymásban elégest, azt köszönd.”

MI NÉGYEN

Hogyan lehetnének teljesek?
A magunk gyarló módján persze.
Hogyan ülhetnének körbe, ha asztal nincs,
egy szőnyeget.

Hogy arról együnk.
Nem, ne legyen örök a mi eledelünk,
de azért ki se fogyjunk belőle.
Majd néha szünetelünk.

Csak lennél már itt.
Hiába él bennem ősbizalom,
meg-meginog. Babonás vagyok: az ilyen
bajelhárít.

Azt mondom hát: nem-énem
mulasson nem-éneddel, míg velem te.
Egymást laktassák, szőnyegünk koptassák.
Ők ketten: mi négyen.

FIGYELŐ

DÉLVIDÉKI ARANYTALANSÁG

Gion Nándor: *Aranyat talált*
Osiris, 2002. 204 oldal, 1880 Ft

Hogy mikor kell aranyat találni, arra pontos útmutatással szolgál a regény egyik hőse – egyben narrátora: „*Néha mérhetetlenül utálok ezt a ronda világot*” – panaszkodik, s erre következik a felelet: „*ezért kell aranyat találni*”, s a szegről-végről rokon megtoldja még: „*Még hozzá minél gyorsabban.*” Mert különben a világotalát önrombolássá változhat, pedig a destrukcióhoz alkalmanként éppen elegendő a nehezen túlélhető történelem. Vagyis mindaz, ami ebből a bácskai atyafiak számára a XX. század derekán megmutatkozott.

Az efféle imperatív „találás” persze számos kérdést vet fel. Lehet-e egyáltalán akarni az efféle, kincskereső szerencsét, s ha nem, hát kikényszeríthető-e a sorstól? Ha pedig a kényszer formája a merészen zabolátlan ügyeskedés, az segít-e a világotalaton vagy éppenséggel megerősít benne? Hiszen a háború utáni évek s az ezekre következő keserves időszak – a regény tanúsága szerint – mintha a túlélés érdekében elmosta volna a morális gátakat, s a nemesfémek azért mégiscsak elviselhetőbbé tehettek ezt a történelmi „vaskort”. Az először „talált” arany így éppenséggel a háborús jóvátételt tartalmazó vagonok fosztogatásából származik, egy kisebb bűnbanda tevékenységének eredményeként, ez pedig egyszerre alapozza meg az aranyat „találó” Tölgyesi Mihály szerencsését (kis vagyonát s ebből vásárolt házat és berendezett életét) és szerencsétlenségét (a börtönt, ahova végül is becukják). A regény végén „meglelt” nemesfém eredeti gazdája pedig Lusztig zsidó, a szenttamási ékszerész, aki nem tért vissza a haláltáborból, s az élelmes falubeliek – sejtelmes búcsúszavai nyomán – némi találékonysággal teljesítették be a történelem által felkínált hullarablást.

Már hogy a világotalát a regény fináléjában valahogy ki ne teljesedjék.

A Gion Nándor által elmondott és hősével elmondott történet végleteit, a szereplők vágyait és azok meghíúsulását kijelöli tehát az arany utáni konkrét és metaforikus sóvárgás, a sokszorosan megokolt világedegenség közegében, mindazoknak a lehetőségeknek és lehetetlenségeknek a révén, melyekre a történelem a Délvidéken egyedülálló alkalmat teremtetett. Hiszen a regény kezdetén egy világégés romjai között kellene újra hazatalálni – a szinte változatlan faluba, ám a végletesen átalakult történelmi feltételek között. Az eltelt években ugyanis ami változhatott, az bizony megváltozott, mozgott, mint az országhatár, rajta pedig a frontok és a különféle vidékekről érkezett fegyveresek. Hogy végül megmutatkozzanak az ellentétes ideológiájú totális rendszerek nagyon is hasonló belső struktúrái – pontosabban: megmutatkozzék annyi, amennyi mindebből egy patriarchális kisvilágból megpillantható. Ahol is – hogy a hatalmi viszonyok abszurditását pontosan kövesse a szellemé – az azonos ideológián belül rövidesen meghasad és egymással is szembefordul az, ami korábban egységesnek tűnt – a kommunista eszme –, a korai szocializmus építésébe ugyanis közismerten ellenségeskedéssel kezdenek bele Tito és Sztálin tanítványai egymással szomszédos birodalmukban. Ez pedig a délvidéki magyarok számára mutatta meg talán legszemléletesebben az új helyzet minden végétét és abszurditását: hiszen ők kétfelől volnának „kutya” és „lánc”, mindkét birodalomból szemlélve gyanús, és (ezt igazolandóan) bizonyonnyal vétkes is – a többi szinte csak következmény: egy öntörvényű abszurditást szolgáló logika pokoli kauzalitásával.

Ez pedig bizonyonnyal Gion értékes leleménye – aranya, amit művének tárgyával megtalált –, hogy és ahogy látni tudja ennek a történeti-ideológiai „földrajznak” bácskai terepviszonyait. Hiszen mindaz, ami a délvidéki magyarsággal történt a XX. század negyvenes éveitől kezdődően, az földhöz tapadt valóság-
hű-

séggel szemlélve és szemléltetve vált szintiszta abszurditássá. Ugyanakkor a történelem valósága itt nem fordulópontokon és úgynevezett korszakos eseményeken keresztül mutatkozik meg, hanem szinte észrevétlenül „zajlik”: sáros keresztutak elágazásain, piszkos vasúti kupékban, egy Madách téri lakásban, belgrádi kocsmákban és a szenttamási határban. De éppoly vészjóslóan és feltartóztathatatlanul, mint ha hatalmas történelmi tablók felszínén.

Ennek szemlélésében és láttatásában Gion csakugyan mesteri: érti és ismeri ezeket a fal-melléki sorsokat, akár csak a devecseri határban ballagó mezőőr – a voltaképpeni narrátor – választásaiban a valóságos határhelyzeteket, s a jelentéktelennek tűnő instanciákban mutatja meg az észrevétlenségükben jelentőséket. Erőteljes és hitelesen hangzó dikcióval adja vissza ennek a világnak a beszédmódját s a gondolkodás sajátos ritmusát, mögötte pedig a paraszti életöztön karakterét s az ebből létrejövő patriarchális kisvilág nagyon is érthető korlátozottságát – mindezekkel együtt pedig a Dráván túl Budapestig felérő Észak-Balkán lélekföldrajzát.

Az epika apró fordulatokban megformálódó eseményenete tehát a történelem úgynevezett drámájának előterében játszódik, amikor jótékonyan elfedve azt, máskor éppen felerősítve annak kríziseit. A szöveget jelentős részében alkotó dialógusok szövevényén és fel-feléseim keresztül pedig emberi sorsokban válik visszavonhatatlanná az, ami a történelemben – ma legalábbis úgy sejlik – végzetes kitérőnek bizonyult.

Vérbeli epikusként Gion ugyanakkor regényeken átnyúló kompozícióban gondolkodott: ezzel a művével tetralógiává egészült ki korábbi regényciklusa – és le is zárult mindjárt, mert halálával a sors is „komponált”. És így válik – tragikusan – véglegessé, hogy innen már nincs tovább, itt nem csak egy jelentős életmű zárult le, de végleg elveszett az a lehetőség is, hogy nagyepikává formálódhasson az az élményvilág, amivel balsorsa ajándékozta meg a Délvidék magyarságát.

A tragikum nem a sorsé csupán, hanem a lehetőségeké, amely ezen a négy fontos regényen túl egészében mégis beváltatlan maradt. Arany – sajnálatosan – nem található. Tudják ezt persze a regényhősök is. Tehát sóvárognak, loznak, keresnek.

És éppen ezzel bontotta elemeire és építette fel újra a szenttamási magyarok határhelyzetének minden ellentmondását, abszurditását és iróniáját a szerző – mégpedig drámai erővel tágitva a sorsszerűen szűk mozgástéren. A bácskai parasztok megpróbáltatásaiból Gion kémtörténetet kanyarított, s a műfaj csaknem minden kellékével felszerelte. A háború végén induló eseménysor egyik hőse ugyanis – az aranyat kereső Tölgyesi Mihály – szovjet fogásból megszökve Budapesten marad, ügyeskedik, boldogulni próbál, mígnem kalandos, kisstülű és bűnökben mind otthonosabb életét hirtelen kettétöri a börtön. Ahova – természetesen – nem valós vétkei miatt kerül, hanem származási helyét illető „tilóista személsége” folytán, ártatlanul tehát abban, amiért becsukják, majd verik, majd fogdaügynököt állítanak rá. Tölgyesi vagány magabiztossága, belső tartása és kívülről hajlékonyságnak tetsző ügyeskedése azonban segítségére lesz – no meg a véletlenek szerencsés összejátszása, egy ismerős vallatótízt személyében –, s az írói dramaturgia számára mindez elegendő ahhoz, hogy kiengedjék a börtönből, pontosabban azzal a feltétellel bocsássák szabadon – már ha ez egyáltalán szabadságnak tekinthető –, hogy a magyar államvédelem segítségére lesz a további „szemetek” eltakarításában.

Tölgyesi ravasz életrealitásával és virtuóz gátlástalanságával rövidesen zsebtolvaj cellatársát is bevonja nagyszabású terveibe, s együtt szabadulnak ebbe az újfajta rabságba. Ahol is egykori szenttamási atyafiának: Rojtos Gallai Istvánnak – magának a narrátornak – a beszerzését is feladatául kapja, s ismét csak az írói történetészövés sodrának engedve a férfi vonakodva bár, de elszegődik ügynöknek. Nem lesz valóságos hírszerző, inkább csak amolyan futár, aki hozza-viszi az üzeneteket, névsorokat, egyebet, előbb csak egyfelé, majd pedig (sejthetően) kétfelé – a devecseri mező-örködés háttéréként így bukkan fel a belgrádi pártfunkcionáriusok világa, a budapesti hírszerzés és elhárítás sejtelmes szervezete – pontosabban annyit, amennyi mindebből számára megmutatkozik: embercsempészekkel és „személyi követőkkel”, fenyegetésekkel és gyilkosságokkal, rejtjeles üzenetekkel és konspirációs technikákkal – hogy végül egy szerb ügynök meggyilkolása s az ennek háttérében változó nemzetközi klíma „megfagyassza” a feladataiba mindinkább belemelegedő férfit.

Hogy mi is volna valóságos tárgy – tartalma – ennek a veszedelmes megbízatásnak, az éppúgy homályban marad, mint az, hogy voltaképpen miért vállalja el a feladatot az egyébként tekintélyes, sőt: saját szerepében és státusában igencsak rátartó férfi, aki nem csak az asszonyok szívét – vagy mijét is – képes meghódítani pillanatok alatt, de verhetetlen a (hamis)kártyázásban is, vagyis hát rendre csal, itt is, ott is, amott is – mert talán mégsem várható el következetes és morális normakövetés abban a világban, amely ettől dinamikusan távolodik.

Vagy éppen ott várható el? És még inkább: az ideológiától és hatalmi szűklátókörűségtől érintetlenebb falusi kisvilágban? Vagy ebben a világban már semmi sem érintetlen? Ha pedig a főhős – barátja jellemzése szerint – „örökös túlélő fasizmusban és kommunizmusban” – akkor talán feltétlenül szükséges ez a morális könnyelműség, amely egyszerűen az élni akarás alkalmá az ennek szívesen ellenszegülő világban? A főhős a morális deficit feloldásában azonban – ha teheti – a táguló Balkán farkastörvényeit követi: vasbotjával alkalomadtán eltöri a szembeszegülők csontját, máskor kártyaviadalon (csalással) alázza meg magabiztos ellenfeleit, s különös igazságtelként a tilosban legetetők, felfuvalkodott helyi hatalmasság feleségét ejti teherbe. A megromlott egyensúly végső helyreállítása kedvéért végül a budapesti Lánchídról a Dunába löveti a jugoszláv titkosügynököt, aki korábban és retorikusan nem átalált becsmérőlni szólni a magyarok gerincéről.

És itt válnak nyilvánvalóvá az eddig csak sejtett s kegyelettel elhessentett kétségek: hogy merrefelé is húzódnak az írói képzelet határai, és hol tarthat a valóság ítélőszékét a regénydramaturgia fölött. Ami Gion erénye volt – hogy efféle határokat és ítéleteket szembesített a valósággal, s így mutatta meg magának a realitásnak az „irrealitását” –, az most mint ha prózája tehetetlenségévé változnék, mert nagyon is szemléletesen válik el az ismert, valóságos abszurdítás a kitalálttól, mert számára – úgy tűnik – ismeretlentől.

Ha majd Belgrádban is kinyitnak a történeti levéltárak, ahogy a budapesti Eötvös utcában lehet – olykor – betekinteni azokba az „operatív” anyagokba, amelyek a regény voltaképpen nyersanyagát tartalmazzák, bizonyon bőségesen és érzékletesen lesz ott

is dokumentálva mindaz, amiről Budapesten már többé-kevésbé képet alkothatunk. Hogy a „láncos kutyával” kapcsolatosan miféle rettentő feladatok, tervek, akciók születtek, és milyen áron. És ez a szörnyű tudás nem úszható meg: ha egyszer nyilvánosságra került, tudomásulvétele elkerülhetetlen. Mindennek – mégoly felületes – ismeretében pedig nagyon is „vértelennek” és spekulatívnek tűnik mindaz, ami Gion regényének voltaképpen vezérszólama volna. Így például a megtörés mód-szeréként nemigen tűnik érvényesnek az, amit Gion a Tölgyesit rutinszerűen és szabadkozva verő fegyőről feltételezett, hasonlóan – és rokonszenvesen – valóságidegen, amit kihallgatási technikának gondolt, nem is szólva mindarról, amit a konspirációs gyakorlat (és elméleti érvényességű paranoia) alkalmaként ábrázol, vagy éppen akcióként ír le: beleértve a finálé ügynökgyilkosságát. Hallgatás dokumentumokban mégoly beszédes kihallgatási jegyzőkönyvek, halálos ítéletek indoklása, túlélők visszaemlékezései, még mindig kisatfrozott jelentések és ezerszer leíratott vallomások tárnak fel ezzel szemben egy minden képzelet felülmúló – véres és szennyes – valóságot a regénybeli helyén. Gion könyvében szinte kedélyesen patriarchális mindaz, ami pedig a konspirációban és az azt követő „akcióban” többnyire – hitelesen – pervertált és szürreális. A szövegben joviális a bántalmazás, ami pedig a valamikor kiválasztottakat illetően célzott volt, ördögi, és egy csapdaszerűen rázáruló koncepcióba illeszkedett. A könyvben néhány nyomozó – és a háttérben sejthető, fontos elvtársak – politikai improvizációinak teszszik mindaz, ami a kései negyvenes és korai ötvenes évek délszláv „akcióiban” és koncepciójában betegesen kikezdehetetlen logika eredménye volt, mindennek számos áldozatával. Ami tehát felbukkan a regényben: a hermetikusan lezárt határon való „titkos” közlekedés, a megbízatások és feladatok kiosztása és teljesítése stb., mindvégig sokkal inkább egy ártatlan epikus dedukciója, semmint a valóság ismeretere épített, íhletett indukció – pedig erről a valóságról már sejtjenünk lehet valamit, s a kinyíló archívumok újabb és újabb döbbenetes tudással ajándékozzák meg a túlélőket.

Mert hát nyilván csak a regényben fordulhat elő olyasmí, hogy a tolvaj besurranással szerez elegáns villákból fontos, cirill betűs dokumentumokat, hogy kedélyes kártyázások

közepette intézik el egy Madách téri lakásban a végzetes megbízásokat, miként az is, hogy – mellékszívességgént – a narrátor visszahozatja Szibériából sógorát, a volt SS-legényt, már hogy felesége jól megpofozhassa testvérét, amiért nem vigyázott magára: ám a találkozás pillanatában inkább a vállára borul és zokog.

Végül pedig a lánchídi lövés áldozata a regény szerint azért – is – pusztult el, mert „a szláv testvériség nevében” közeledni kezdtek egymáshoz a szerbek és az oroszok: a katartikus bosszúállás az ötvenes évek politikai viszonyainak (mégoly felületes) ismeretében is mosolygatóan vágyteljesítő dekórum. Az epikus tehát – könyvének ebben a vonulatában – sajnálatosan alulmaradt a történelem prózájával szemben, s ez éppen azért válik feltűnővé, mert otthonossága és erőteljes ábrázolóai készsége a bácskai falvak kisvilágában igen következetesen mutatkozhatott meg. És míg vélhetően hiteles a devescseri határban ballagó főhős reflexiója, a sváb feleség aggodalmaskodása vagy éppen a balkáni vonatok atmoszférája és a lucernásba tévedt és felpuffadt állatok ábrázolása, hitelét veszti s tartalmatlanná válik a történet lényege: hogy miért és miként válik a főhős is az ördögi gépezet részévé, s mit jelent alkata és karaktere számára, hogy a kisebb családok világából átlép a hatalmasabbakéba.

Mert, szinte, semmit. Ez pedig súlyosabb kérdéseket vet fel – kiváltképp az azonosulással ábrázolt főhős sorsát és empatikusan közvetített reflexióit illetően. Hiszen amíg csak „nagymellényű”, „óvatos”, „ravasz”, addig talán a személyiség csak az önvédelem különféle formáival kísérletezik – menteni próbálja a menthetőt: személyes integritását és morális tartását. Ám amikor már normát teremtenie viselkedéséből, s leckéztetni kezdi a magyarokat, szerbeket, sorstársait és megbízóit, akkor eredendő érzéketlensége és erre épülő pökhendisége formálódólvá válik, s megmutatkozik az az írói deficit, amit érzékel, de művészi erővel nem tud feloldani a szerző.

Mert csak a történet, de nem az alkalmát adó történelmi események kezdődnek ott, a szökésben a szovjetektől. Mert az utalás, hogy a főhős korábban hordott pisztolyt, nem terjed ki odáig, hogy esetleg használta is. Ha ő nem, hát mások, az „övéi” bizony lőttek. És így a szerbek pisztolya sem a történelem rulettfordulatának epizódja volna, de következménye

valaminek. Amiről legalább tudnunk kellene, ha az eseményeket a maguk árnyékos és fényes oldalával együtt érteni akarjuk. Nem tudjuk – illetve innen nem tudhatjuk meg. Títo sem kutyaként kezdte, s az SS-legény sem hadifogolyként, míg Lusztig zsidó nem pusztán a regénybeli „happy end” kedvéért rejtette el az aranyat. És bár a történelmi tabló megrajzolása nem feltétele egy efféle kalandregénynek, ám ha a história egyszer tárgygyá válik, mégiscsak hasznosnak tűnik néhány olyan pont megjelölése, amely eligazodni segít, s ekként valóságos kiterjedést ad a mindig elfutó jelen időnek.

Gion nem ad ilyen eligazítást. És képzelete – korábban jelzett – határain túl itt szemléltetének határai mutatkoznak meg nyilvánvalóan és szűken. Trianon ennek is metaforája lehet. Miként hőseinek, neki sem sikerült ebben a művében az események valóságos nívójára emelkednie – a megtalált arany öröme ugyan az övék lehet, de tulajdonjoga nem, s ennek fényében értéke is homályosul. Hiába találtak aranyat – végső soron megmaradtak aranytalanoknak.

És így egy nagy remény maradt végleg torzban.

Nagy András

„(A NEHEZÉN TÚL VAGYUNK? A NEHEZE HÁTRAVAN?)”

Szilágyi István: *Hollóidő*
Magvető, 2001. 544 oldal, 2290 Ft

Három nagyregény, három remekmű; álmélkodva szemléljük külön-külön és együtt a KÖ HULL APADÓ KÚTBA, az ÁGANCSSBOZÓT és a HOLLÓIDŐ pazar sorozatát. A prózaepika legtartósabb értékeivel való összehasonlítás sem érezzük istenkétségnek. Ihlet és tudás, intuíció és türelem, nagyszabású látomás és aprólékos kidolgozás értékei egyesülnek az érett Szilágyi István alkotásaiban. És mennyire különböznek, milyen szembeötlő eredetiség választja el őket egymástól, noha mindegyiken ugyanannak a vérbeli epikusnak a kéjgyéjét ismerjük

föl. A művek individualitása a nagyfokú tárgyiaság ösztönéből és öntudatos gyakorlatából fakad: mélyre ásni az anyagban és belülről fejteni ki leglényegét, hogy élmény és ábrázolás hiánytalan egységet alkosson. Szilágyi epikus és filozófiai alapproblémája az idővel, a folyamattal van szoros kapcsolatban: honnan indultunk, hol vagyunk, merre tartunk? A hősei, regényalakjai nevében teszi föl e kérdéseket, egyének és közösségek önismeretét és döntéseit határozza meg a rájuk vonatkozó sejtés vagy megtalált válasz. Az emberi lét, a személyé vagy a csoporté, nála nagyobb, számára átláthatatlan meghatározottságok, kaotikusnak látszó erők és ellenerők küzdelmének tér-idejében bontakozik ki. A személy választásra törekszik; rábízta magát egy ígéretes sors hullámra, vagy ellene fordul, szembeűszik vele. Az ellenséges túlerő tapasztalása fölment-e a szembeszállás kockázatátásának erkölcsi parancsa alól? Az egyetemes emberi morál, az elnyomott nemzetek, nemzetiségek sorskérdése, az egyes ember lelkiismereti felelőssége sűrűsödik össze az eldönténivalóknak ebben az egyszerűsített formulázásában is. Az író nem föltétlenül kibogozni, hanem ábrázolni és érzékletes fikció révén az olvasóba vénsi akarja a megfejtésre váró dilemmákat. De Szilágyi úgy kérdez, úgy válogatja és csoportosítja a regénybeli cselekvéseket és eszméket, hogy a bizonytalanság, a kaotikusság közérzetén túl a választás, a döntés perspektíváját is fölillantja.

Történelmi regény-e a HOLLÓDÓ? Sok mindenben kapcsolódik a műfaj hagyományaihoz, de szabadon kezeli őket, megmásítja, átalakítja. A cselekmény ideje, az események háttere a „törökvilág Magyarországon”. A történet a XVI. században játszódik, az 1560–1570-es években, de a fikciós epikában korábban is törvényesített anakronisztikus csúsztatással az adatszerűen később kezdődő tizenöt éves háborúra emlékeztető eseményekkel végződik (nem számolva most az előtörténettel és a jövőre pillantó utalásokkal). Korabeli dokumentumokból származó és kitalált epizódok szétválaszthatatlanul szövődnek egybe, az emlékirat-irodalom adalékait szuverén módon használja és gátlás nélkül változtatja meg a szerző. Teremtett világ az övé, jöllehet megannyi kész anyagot, „talált tárgyat” kézbe vesz. A tények és a fikció közötti határok elmosódnak, de ez a modern kritikai ismeretelmélet

szerint a társadalom-, sőt a természettudományban is így van. És így volt már a költői epika ősi és régi műfajaiban, a mítoszban, a balladában, a regében, a széphistóriában, ahogy erre maga a regényszöveg is utal. Nem a pozitíviztikusan hiteles, hanem a költőileg fölepített történelmi kulisszák között járunk, bár például a földégett korszak szellemi irányainak rajza művelődéstörténetileg hagyományosan elfogadott keretek közé illeszkedik: a középkor alkonya és a késő reneszánsz, manierizmus közötti világra vallanak a három részre szakadt Magyarország politikai viszonyai, a vallási megországosulás, a determinációról szóló hitviták, a humanizmus és a reformáció kettős csillagállása, a raboskodó török és magyar foglyokról, a hajdúk szerepéről szóló részletek. Ámde a történelmi személyiségek a sokatmondó célzások ellenére általában nincsenek nevükön nevezve; az időrendet a sűrítés és a széthúzás váltogatása egyeztetetlenné teszi; nagy bátorság kellene hozzá, hogy a szereplők bejárta út állomásait valóságos korabeli térkép konkrét jelzéseivel azonosítsuk. A hangulat, az atmoszféra, a sok-sok asszociáció történelmi emlékeket ébreszt az olvasóban, az 1500-as évek utolsó évtizedeivel kapcsolatos analógiák sejlenek föl Jókai és Kemény török világával, de a látomás az eredeti, újat teremtő képzelet imaginárius világa. Nem utánozza, nem másolja az egykori életet köznapiságában, de olyan modelljét alkotja meg, amelyben többnyire lappangó, rejtelmes, transzcendens, látomásos és fantasztikus vetületei is föltárulnak, keveredve a zord időben való praktikus cselekvés magatartásmintáival, balul végződő vagy ígéretesnek mutatkozó döntéseivel meg a mindennapi élet fönntartásával, a lét megőrzésének és folytatásának ösztönös kényszerével, mondhatni darwini törvényeivel.

In medias res kezdődik a regény cselekménye. Az első mondatok a deák nézőpontjának primátusát emelik ki, az ő visszaemlékező tudatának ábrázolását sejtetik. A hatodfélszáz oldalnyi szöveg utolsó bekezdésében is őt véljük látni, mintha levágott fejeket terelne maga előtt, labdányi koponyákat rugdosva a „*holtakal terített végesség felé*”. Nem egyhősű, egyetlen középponti alakot kiemelő regény a HOLLÓDÓ, de a megjelenő életszerű és fiktív részletek, valóságos, képzelt, látomásos, eszméleti realitások többnyire az ő szemléletén szűrődnek át, míg elérik azt a megközelítőleg tel-

jes és hiteles „valóság”-képzetet, amelyet a szerző részben előre ismer, részben a megírás folyamatában fölfedez és tovább gondol. A deák, a Tentás „névtelensége” szimbolikus és funkcionális jelentőségű. A nyomozás motívumával van kapcsolatban, mintegy az oidipuszi archetípust felújítva és variálva; kutatnia kell születése, eredete titkát (ami szétválaszthatatlan egyetemesebb történelmi előzmények föltárásától), és meg kell határozni a célját, feladatát a jövőben, fölismernie és megvalósítani hivatását. Az önazonosság keresésének válságos, kálváriás útján vezetí végig Szilágyi. „*Reveken eltelt éveiben*” eleinte két mentora van. Terebi Lukács úr, a helyi tiszteletes házában lakik, apród és templomszolga. Sűrűn látogatja Terebit egy rejtélyes régi barát és vitatárs, Fortuna Illés. A beszélő nevek evangélistákra emlékeztetnek, a humanizmus forgandó szerencse gondolatokra, a reformáció korabeli prédikátortípusokra és egyebekre. A kritikák utalnak a regényalakok tipizálásának régi magyar irodalmi forrásaira: Skaricza Máté írta meg például annak a Szegedi Kis Istvánnak az életrajzát, akinek modellszerű kapcsolata van az egyik főhőssel. Terebin és Fortunán kívül azonban a Tentás egy rejtelkedő csoporttal, anonim kisközösséggel is kapcsolatot teremt, a kisvároshoz közeli erdőben, berekben lapangó fiatal gazda- és mesterlegények csapatával, amelyik (részben a Tentáshoz hasonlóan) nem ismeri előre konkrét tennivalóját, de bizonyos benne, hogy megtalálja küldetését, a vele rendelkező magasabb szándékot. Ez a névtelen közösség éppolyan súlyú főszereplője a regénynek, mint az azonosítható individuális hősök.

A regény világában a papot és a lovat, Terebit és Fortunát, két dolog kapcsolja össze szorosan, a közös múlt és a „jelenben” folyó vita. Meg a kettő egybeolvadó tétje, a regény egyik fő témája: a deák nevelődése, fejlődése, döntése az élet, a vállalkozás végső kérdéseiben. Ez a polémia távoli analógiával, mutatis mutandis A VARÁZSHEGY léghörökét, két szenvedélyes ideológus-pedagógus szellemi birkózását idézheti föl az olvasóban egy beavatás előtt álló lélekért (mellesleg Hans Castorp sorsát is a háború kitoréása határozza meg, mint máskor és másképpen a deákét). Mivel az elbeszél cselekmény és az elbeszélés időrendje közötti viszonyt a sokáig hiányos tudású Tentás idő-

beli nézőpontja határozza meg, a szakadozott-ság, a véletlenszerűség, a meglepő felismerések és ráismerések szeszélye jellemzi az alakítást, legalábbis a regény terjedelmesebb első részében. Hallomásból szerez tudomást mesterei kalandos és románcos fiatalkori előéletéről, Fortuna erdélyi kapcsolatairól, saját születéséről és Revekre juttatásának borzongató vadregényéről. Gyámjai az ő érdekében homályosítják el előtte a múltját, erősítve a tétova közérzetet, a bizonytalanság atmoszféráját, egyúttal a fiúban a tudásra törekvés elszántságát. A két idősebb, még a mohácsi vész előtti időkből emlékeket őrző alak merőben különbözni látszó nézeteket, létezési stratégiákat képvisel és hangoztat, tudatosan mindig a deák jelenlétében. Ő aztán értelmezi, mérlegeli, irodalmilag stílizált formában, dialógusokban rögzíti a hallottakat, míg brutális események rá nem ébresztik, hogy az élethalálharc könyörtelen „hollóidejében” a legmagasabb igényű szellemi vitát is elnémtíja, halasztásra ítéli a célra vezető cselekvés kifundálása és a gyakorlatban, az okos tett által elért eredmény.

Terebi és Fortuna teológiai és etikai vitája látszólag a determináció kálvinista eszméje körül forog, és onnan ágazik szét. Az eleve elrendelés hitében és meggyőződésében a pap a passzivitásra, óvatosságra, az isteni döntés várására biztatja híveit. Asztalához hívja besűgőjét, feljelentőjét, abban bízik, hogy a békétűrés, a meghunyászkodás kielégíti a „barbár” törököt, és biztosítja a reveki polgárok belső életének bár korlátozott, de józan kiszámíthatóságát, élet és gazdálkodás, kereskedelem folytonosságát. Illés úr szerint a determinációnak ez az interpretációja (hogy úgy kell elfogadnunk minden nyomorúságot, mint Istentől ránk mért csapást) bátorítja inkább és ellenünk gerjeszti a megszállókat, érveket ad amúgy is önző és tétlen külföldi „szövetségeseknek” a segítség elmulasztására. És sokat ront a közgondolkodás, a közkerölcs minőségén. Az önérdek kerül előtérbe, a megszerzett életszínvonal vélt biztonsága eltakarja a jómódú gazdák és kereskedők elől a válatos gondolkodás perspektíváit. A magunkat sajnálás, a jajveszékelés letaglózza az elméket, megöli a függetlenségre, szabadságra, méltóságra irányuló merész eszméket. Időtlen, ma sem elévült polémia folyik kettejük között, amely hol a konzerválás és a reform, hol a reform és a for-

radalom (másképp is nevezett) táborai között zajlott és zajlik a magyar történelemben, publicisztikában.

Ezeknek a pregnáns ellentétes pólusoknak a vonzásában-taszításában nevelődik Tentás, az apród, a borissza kétszemélyes parlament tanúja és jegyzője. A képzettségét meghaladó hittudományi, morális, politikai, társadalmi, regionális kérdéseken való töprengés csak fokozza benne az aggályokat gyökértelességének, homályos származásának, névnelküliségének tudata miatt. Tovább rombolja ezt a közérzetet az előbukkanó életrajzi mozzanatok zavarossága, egyeztetetlensége: az a bizarr és kaotikus fantomkép, amely a múltjáról mégiscsak kialakul benne. Az olvasó előbb sejti meg, mint a regényalak, hogy Tentás nem egészen normális pszichológiai habitusát már születése előtt, az anyaméhben való cseperedéskor torzító hatású ingerek tették sérülékennyé és kiszolgáltatottá. (Ez vérbeli Kemény Zsigmond-motívum.) Az írói imaginációban létrejött, majd következetes tudatossággal megalkotott lélekrajzban a legfontosabb elemek a pszichopata és a „garaboncás” őstípus jegyeihez állnak közel. Szellemi példaképe s mint később kiderül, valóságos apja, Fortuna, szintén rendelkezik szublogikus adottságokkal, az ő alakját és viselkedését is többértelműség, kiszámíthatatlanság, talányosság jellemzi, de váratlan döntései, értelmetlennek látszó tettei többnyire visszavezethetők hatalmas történelmi tapasztalatára, gyakorlatban szerzett empirikus tudására, agyafűrt, logikus, számító gondolkodására. A garabonciást a magyar népi hitvilág természetfölötti erejű személyeinek egyikeként tartja számon a folklorisztika. Attribútumai közé tartozik a bűvös könyvvel való kapcsolata; ha visszautasítják, büntetésül akarva-akaratlan tüzet, vihart, jégverést okoz; a hiedelemmondákban szóba kerülnek a bajt hozó harangozással meg a kocsival, kocsíúttal kapcsolatos bűvös kalandok is, hogy csak néhányat említsünk a regényben előforduló motívumok közül. Ide tartozhat a „hazudós morfondírozás” hajlama, a kitaláltak és képzeltnek valósként föltüntetése, a visszaélés a választékos verbalizmus rábeszélő, mozgósító erejével.

A patológiára tett utalásunk bizonyára egyszerűsít, s csak összefoglal egy sokkal gazdagabb, bonyolultabb jelenségcsoportot. Olyan

veleszületett, idültté és szabályozhatatlanná váló túlérzékenységről lehet szó, amely kiszolgáltatja a hős lelki-szellemi életét a látomá nyainak és látomásának. Már-már keresi a természeti környezetben és az ember alkotta lakóterében azokat a helyzeteket, helyszíneket, alkalmakat, amelyek a fenyegető létharcra emlékeztetnek, a rombolás és a pusztulás vízióját erősítik, apokaliptikus végzetet jósolnak: „mindig lappangó, rejtezkedő veszedelmek miféleségét vallatta képzelete”. A ragadozó madártól évezredek óta és naponta fenyegetett gyíkot kémléli a fa tövével, a koporsókkal zsúfolt padláson tartózkodik szívesen, még szeretkezik is ott, egymást üldöző, tojásokat szétzúzó galambok háborújának szemtanúja. Ez a hangoltság, előérzet és tárgyi-képi rendszer valamiféle megelevenítő groteszk természetességgel készíti elő és növeli vezérmotívummá az ősi mitológiai eredetű, minden korban megújuló örök emberi jelképet, a koponyát, a nyelvi régiséget vagy éppen újítást sejtető „*csontkorsót*”. Kísérletet sem teszünk a koponyaszimbólum végtelenül gazdag jelentéstartalmának csenevész összefoglalására. Arra mégis emlékezhetünk, hogy a tökéletességet, önmagában való zártságot érzékletesen megjelenítő gömbalakzatot a rajta lévő, belőle nyíló rések változtatják izgalmasan esendővé, s teszik alkalmassá a tökéletlen, esetleges érzéki világgal való kapcsolattartásra, az élet kifelé-befelé áradáson alapuló fenntartására. Vagy megfordítva: a koponya nemcsak a halál, a mulandóság szimbóluma, hanem a kozmosz, az örökkévaló életé is, a termékeny megújulásé. Szívós ikonográfiai hagyomány szerint a golgotai kereszt alatt a Megváltó vércseppei az első ember, Ádám koponyájára hullanak, és eltörölve az eredeti bűnt, az örök élet visszanyerhetőségét ígérik. Tán nem erőltetett ráfogás, ha ezt a misztikus elképzelést összekapcsoljuk a regény utolsó bekezdéseinek egyik szakrális szépségű pillanatképével. Az apród a csatában elpusztult Fortuna levágott fejét két tenyere közé fogja, „*közelíti arca felé, és ajkával megérinti a csapzott, szürke haját vagy tán alatta a véres homlokot*”.

A koponyalátomás azért nő az apród öneszméletében és környezete észlelésében démonikusan, feledhetetlenül félelmetessé, mert mágikus tapasztalatra emlékeztet, racionálisan túli borzongást, veszedelmet erősít és rögzít. A le-

vágott emberfő a regénycselekmény történeti idejében a mindennapi valóság megszokott, kellékszerű eleme lehetett: nyakazás, párbaj, ármányos bosszú „eredménye”, harcok, háborúk után várható és várt látmány. Véres, összeszabdalt koponyát gyűjteni a csatatéren a vitézi érdem bizonyításán kívül nem megvetendő jövedelemforrás (lásd a regényben a hajdúk mohóságát). De Tentás belső világába költöznek be a „levágott fejek”. Látomásában, perszeverációjában a valóságos pusztulás előtt kísértik a tornyozódó, magasodó és tömegesedő koponyahalmok, fizikai és geometrikus alakzatokban látja őket; majd eszközült kínálkozna, rugdosásra, hajjigálásra kényszerítenek, bizarr, gyötrelmes akciókba hajszolva az elragadott fantasztát. Képtelenségig feszíti ezt a megpróbáltatást a szüntelen erkölcsi aggály: hátha a látomás, a képzelőerő, a fantazmagória megelőzi, előkészíti, életre kelti a tartalmát, a képzeletben fölémlő pokol és enyészet válik valósággá, „történelemmé”. Az Ige megtestesül, a látomás a história panorámájává lesz. A megálmódott halottak valóságosan szétroncsolt testét vértől csatakos hadszíntereken gyűjtik vagy lopkodják össze. Régi nagy magyar dilemma fogalmazódik újra, Deáké és Eötvösé, Petőfié és Aranyé, s hadd ne folytassuk Adyig, Móriczig, Kodolányiig. A történelmi tapasztalat Kelet- és Közép-Európában szembeállította a bátor és az óvatos, a harcias és a megmaradást sugalló patriótákat. Ez a vita a „legnagyobbak” tisztelt eleinket állította egymással szembe, s vezette őket örületbe, önpusztításba, emigrációba, a silányabbakat középszerű kompromisszumokba. Szilágyi mintha józanabb, gyakorlatiasabb, de nem megalkovót másik út lehetőségét jelezné. Az előző romantikus korszak hőseinek és megtévelyedettjeinek sorstanulóságából azt a következtetést vonja le, hogy szembe lehet és kell nézni a lélektani fátumokkal, a misztikus determinációkkal, hogy egy nép, nemzet, nemzetiség vagy csoport tudja kívárni a cselekvés pillanatát, de ha megérkezik, akkor csapjon le rá, használja céltudatosan.

Patriarkális szeretettel ábrázolja Terebi Lukácsot, de az ő regénybeli szerepe a naiv áldozaté, a barbároktól megszabadítandó fogolyé, megmentése után a testileg, lelkileg tönkrement nyomorult egzisztenciáé. Fortuna hatalmas formátumú személyiség, politikai és pe-

dagógiai zseni. A korszak rejtezkedő, titokzatossgot hajszoló kultuszát machiavellista hiedelgvérrel és számítással követi a legjobbnak vélt ügy szolgálatában. Példa és mintakép marad, de élete értelme a növekedéikben, a tanítványaiiban teljesedik be. Előrejelzésnek vehető, hogy a pap nem az ő hazard akciója, hanem a Tentás megfontolt terve révén szabadul a töröktől. Írói gesztusként szimbolikus, hogy halála a barbár elleni harc újrakezdésének idején, az első nagyobb csatában következik be: korfordulat jelzése, mint Miklósé a TOLDI ESTÉJÉ-ben.

Az ő eszmék örököse, kivált Fortuna koncepciójának, szándékának folytatója a Tentás. Nemzedéki helyzete és köztes társadalmi státusa, még garabonciás legendaköre is olyan szerepre jelöli ki, hogy félig-meddig, gyanakodva elfogadott vezetője lehet egy fiatal csoportnak, amelyik még nem tudja pontosan a rendeltetését, de jó ösztöntől vezérelve érzi és készül rá, hogy életformát változtasson, feladatot töltsön be. Megismétlődik az anonimitás, a szorongató néven nevezéstől való tartózkodás problémája, elhangzanak családi, kereszt- és becenevek, de alig lehet megjegyezni őket; inkább szüleik foglalkozása, az ezzel kapcsolatban lévő tanultság és szakértelem különbözteti meg egyiket a másiktól. Összetartó közösség; otthonosak a természetben, elképzelhetetlen az életük az állatok, főleg lovak nélkül. Ezért olyan lényegre törő az ELSŐ KÖNYV alcíme: LOVAT ÉS PAPOT EGY KRÓNIKÁÉRT. A deák fölállozza a mérhetetlen értéket, a Könyvet, a világkrónikát a fogható emberi értékért, egy pusztulásra ítélt élőlény visszaszerzéséért. A gazdafiak azonban megcsodálják előbb az orbis pictus, a világ látható, olvasható hasonmását. Elérendő, megszerzendő céllá válik számukra a nagyvilág, távoli tájak, más kultúrák, szebb várak, városok, a gazdagabb műveltség. Ebből az ihletésből egyszerre merítenek erőt Hungaria megmentésére, de igényt arra is, hogy túltekintsenek a provincia határain, lássanak immár nagyobakat is. Nem-hogy kicsinyelhető, mellőzhető, pláne elhagyható, inkább nagyon is fontos szerkezeti és jelentést szabó szerepe van a Revek környékéről a törökellenes háború középpontja felé vonuló és ott harcoló fiatalok vállalkozásának. Nem epizodisták, hanem főszereplők. Felléptetésük már az ELSŐ KÖNYV-ben, lehet, hogy lát-

szólag melléktémaként, nélkülözhetetlen előzmény, később pedig a regény mondandójának, a jelentésnek, az eszmének a magvává sűrűsödik. Balassával szólna, „*Emberségről példát, / Vitézségről formát / Mindeneknek ők adnak*”. Miattuk szeretjük annyira Takács Sándorral és másokkal együtt a XVI. századot, tudva pedig a HOLLÓDÓ szemlélete szerint is, hogy „*Sok vad s madár gyomra / gyakran koporsója / Vitézül holt testeknek*”.

Szilágyi történelemszemlélete nem részrehajlóan elfogult. Hallunk elitélő nyilatkozatokat a nyugati világ önáltató kapzsiságáról, az erdélyiek kétszínűségéről, a kicsinyes magyar számíttatásról, a hajdúk vérszomjas önzéséről. De az ember nála nem feltétlenül és ösztönösen rossz, mint a naturalizmus és más izmusok megkésett örököseinél, hanem nyitott lény, jóindulatra, erkölcsös cselekvésre is hajlamos, belelát mások szenvedésébe, nem sarkítja egyoldalúan a magáét. A szerző és az ábrázolt kisközösség félti a megszállottságtól fenyegetett garabonciást, keresi elvesztettnek hitt társát, állati éhesen is előbb inkább a halott bajtársát akarja eltemetni tisztességgel, mint hogy rohanjon enni.

A történelmi regények többnyire vérzivataros századokról szólnak, műfaji természetük parancsa szerint már vagy még a békeidőt ábrázolva is háborús elősejtelmeket jeleznek, és nemigen marad ki belőlük a moszkvai, a waterlooi, a sztálingrádi, az egri, mohácsi, a muhi csata vagy társaik. Szilágyi is a háború kitörésével, a béke megszakadásának pillanatában fejezi be a történetet; a harci diplomácia iróniától nem mentes képei a koponyaszámolgatással kapcsolatos tragikomikus fogadás anekdotájába torkollanak, olyan magyar „*csíny*”-be (ahogy egy kritikus szellemesen fogalmaz), ahol parányi és átmeneti előny, részérdek kedvéért parádés fogadást kell a magyar sereg vezérének elveszítene. A nemzeti önkritikához hasonlóan ez a rejtett irónia a nagyhatalmi öntetszeggel szemben hozzátartozik a történelmi regény hazai tradíciójához, és Szilágyi a született epikus fölényével bánik vele, nyelvének, stílusának, szemléletének alig észrevehető árnyalataként. – A háború ábrázolását kalandos, bonyolult, terjedelmileg sem rövid útleírás előzi meg. A regény ironikus-tragikus szellemi összetettségére gondolva nem meglepő, hogy a fiatalok beutazta, szemlélte tájak a

régebbi szépség, ápoltság emlékét ellentétesen, negatíve idézik föl. Már eleve az elvadult, elhagyott, lakatlan tájakhoz kell igazodniuk. Fölégetett falvakkal, elpusztított portákkal, romba dőlő templomokkal találkozunk, ember helyett kísértettel, jelenet helyett rémlátással. Kerülük az éltőt és a friss nyomot, leginkább az enni alkalmas, megszerezhető állatnak örülnek. A mocsaras, szittyós, vadvizes természet közelségében bujdokolnak, a lápvilágban sok a veszély, de legalább kevésbé kell tartaniuk a töröktől, a kémeektől, a fogdmegektől. Útiterveik az agyukba véssett, de helyesnévvel legfőbb véletlenül tartalmazó fiktív térkép, például így: „*Miután magunk mögött hagytunk másik két falut, jobbról a hegyek palánkján tágas rész látszott, e szélesre tárt völgykapun tiszta, bővizű folyó iramodott elő, majd ballagott tova a síkság felé.*” A waste landek képének bravúros hasonmása ez a rajzszorozat. Szívszorítóan reális magyar táj lápos kísértetekkel, egyben egzisztenciális közérzetjelentés a holt vidékről, a semmi ágán tapasztalt kiúttalanságról. A regény abban mond újat a reménytelenséget tragizáló előzményekhez képest, hogy a legények mégis célhoz érnek. Eljutnak egy mégoly szegényes, nyomorúságos végvárhoz, megtalálják tennivalójukat, kialakul előttük a jövőjük képe, s nemcsak a fantáziájukban, hanem életgyakorlatukban is. Talán az író utópisztikus jóindulata támogatja őket ebben, de rá kell ébrednünk, hogy végig olyannak láttatta, olyan tömbből faragta őket, hogy szilárdságuk, megbízhatóságuk, rátermettségük a legfenyegetőbb körülmények ellenére kidomborodjék, diadalmaskodjék. Van veszteségük is persze, de ígéretes, munkával és elszánttsággal kiérdemelt jövőjük is. A regény közepe táján fölbukkan a kérdés (nehéz megmondani, kinek a szájából): „*A nehezen túl vagyunk?*” Lehet, hogy igen, de lehet, hogy „*a neheze hátravan*”.

A HOLLÓDÓ nem olyan szoborszerű, egy tömbből faragott mű, mint Szilágyi két előbbi nagyregénye. A perdöntő különbség nem az, hogy szerkezetileg látványosan két részre oszlik, hanem hogy a kontinuitás, a szerveség és egymásra épülés törvényének megszegése nélkül az ELSŐ és a MÁSODIK KÖNYV mégiscsak más korszakot, más hősöket emel ki. Zaklatott, izgalmas sorsú, vibráló szellemű, nagyszabású egyéniségek, szélsőséges konfliktusok halmozódnak az elsőben – a másodikban viszont

nem látványos, föltűnést kerülő, rejtektukon haladó, de a történelmi folyamatba célszerűen kapcsolódó közösség kerül a középpontba. A különbséget jelző sok karakterjegy között különösen fontos a narráció gyökeres megváltozása. A X. fejezet végéig nagyon tájékozott, szinte mindentudó elbeszélő hangját hallottuk; a szereplők tudatához, pillanatnyi ismereteihez vagy kételyeihez alkalmazkodva ugyan szétszórtan „adagolta” ismereteit, de meggyőzött illetékességéről, bensőséges tájékozottságáról. A XI. fejezetről kezdve (MÁSODIK KÖNYV: CSONTKORSÓK) hangváltást észlelünk. Egy regényalak veszi át az elbeszélő helyét és szerepét. Többes szám első személyben szólal meg, közösséget képvisel, egy csoport gondolatait, élményeit, beszédmódját közvetíti. Személytelen és tárgyias ez a megváltozott hang, a kollektivitás erejét érzékelteti, az egyénieskedéstől tartózkodó kórus fegyelmezett összhangját. Az útra kelő csoport Fortunától kapott biztatást és tanácsokat, s átmenetileg Tentást véli vezetőjének. Később lazul közöttük a kapcsolat, önállóbbak, magabiztosabbak lesznek. Eleinte nagy szükségük van a tájékoztató iránymutatásra, később sem tagadják meg útra indítóikat. Mégis egyre inkább a szuverén cselekvés felé törekednek. Fény derül értékességükre, képességeikre, gerinces új nemzedékké válnak.

Ez a változás egyben reveki múltjuk, családi hátterük átértékeléséhez vezet. Még Fortuna is gyarló alkalmazkodással, praktikus megalkuvással vádolta a kisvárosi polgárgazdákat. Fiaik utólag ébrednek rá, mennyi jövőbe látó józanság és megfontolás készítette szüleiket félelemre, óvatosságra. Honnan került volna elő a csekély magyar haderő tartaléka, ha ők és a hozzájuk hasonlók nem rejtezkednek a berkekben, erdőkben, és nem lopakodnak át országnyi tilos területen a hadszíntérre? A hasznos hozó gazdálkodás és kereskedelem nélkül (a vele járó alkalmazkodással együtt) lett volna-e gazdasági háttére – élelem, állatállomány és a többi – a küszöbönálló háború katonaságának? Joggal vágja szöszölőjük egy vádaskodó szemébe: „*Ne gyalázzon minket kegyelmed, nem azért jöttünk ide. [...] A mi magyarai meglétünk eleget próbáltatt odale’.*” A regény a harcot vállaló elszántság mellett is érvel, de a hátteret biztosító, életmegtartó polgári biztonságról sem feledkezik meg a sikeres cselekvés fölté-

teleit számba véve. Előrejelzések tanúskodnak róla, hogy hőseink többsége hasznos és öntudatos szereplője lesz az elkövetkező mozgalmas történelmi korszaknak. Vannak idők és érdekek, amelyek olykor a békére teremtett, józan és munkás természetű embereket is harcba, fegyverbe kényszerítik: sokatmondó üzenete ez a regénynek. Arany írta a GONDOLATOK A BÉKEKONGRESSZUS FELŐL-ben, hogy „*az örök béke, nyugalom*” követelői ugyanolyan vesszőlovat kergetnek, mint az örökmozgó fanatikusai, de ha már a küzdés, az ellentét, a háború kitörülhetetlen fájunk életéből, és az emberi nem csak Káin előtt élhetett mítoszi egyetértésben és szeretetben, osztatlan családban, akkor se veszítse érvényét az erkölcsi parancsolat: „*Az ember tiszte, hogy legyen / békében, harcban ember. / Méltó képe istennek, / S polgára a hazának.*” Szilágyi szemléletében is hiú szándéknak tetszik az örök béke, a józan hatalom utópiája, ezért ismeri el a jogos emberi követelményekért folytatott erkölcsös küzdelem igazságát, és áll ki védelmében.

A háború ténye, lehetősége, intézménye általános bölcséleti és erkölcsi alapkérdésekben oszthatja meg az emberiséget, legalábbis a gondolkodásra hajlamos részét. A tízparancsolat egyik alapvetésében, az ötödik parancsolat végiggondolásában, követhetőségében is. „*Ne ölji!*” A mózisi tiltást sohasem tartották be, de súlyát mindig érezte az ember, s talán ennek a törvénynek a megszegése korbácsolja föl leginkább. Fortuna aligha véletlenül akkor próbálja meg érthetővé tenni hívei, tanítványai számára a béke és a háború ellenkező lét-törvényét és a mögötte rejlő misztikus paradoxiót, amikor már egyebekben „*egyvégtében az ő akaratához igazodnak*”. Mert nem csak a vitézi mesterség, majd a hadak ügykezelésének, irányításának teendőiben kell járatosaknak lenniük, és a harci törvényt és légkört elviselniük, megszokniük – hogy embert ölnek vagy éppen ők a célpontok, hogy milyen döbbenetes lehet a fegyverdörgés dobhártyaszaggató hangereje. Nagyobb titok is lebeg felettük a háborús beavatás előtt: „*háborúban mindenki istentagadó... Igen, van, hogy úgy érzed, az igazságodért harcolsz. Ilyenkor gyalázat felrühözódni, ki- térni a harc elől. Am ha erre vállalkoztál, akkor is tudnod kell, hogy öldöklésre ítéled magad. És ha ez így van, ettől csak drágábbnak tudd, hogy országot mentvén győznöd adatik*”. A szerző maga szöge-

zi le, hogy a nagy tiráda a tanító retorika hangnemében folytatódik. „A nagy titok felettiünk lebeg: akarja-e Isten a bűnt? S ha igen, az mire jó neki, hogy én bűnös legyek? Ennek felhője örökké ott toronylik az egymásra támadó hadak felett. De én onnan a Szentírás valamennyi tanítását távol tartanám. Mert csak egyet mondjak: mit kezdhes az azal, hogy »szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.«? Hisz ez a parancsolat nem szól arról, hogy a te felebarátod kicsoda legyen; hogy az csak Krisztust imádhathja; hátha az is az, aki Allahhoz fohászkozik? Ha fegyvert ragadtál, el kell felejtened, hogy Isten előtt egyformák s neki egyaránt gyermekei vagyunk. Csakúgy, mint az, hogy a másik nyomorultat is anya szülte, mint tégedet. Amúgy a Bibliában mindenre találni kádenciát. »Ki fegyvert fog, fegyvert által vész el.« Na, ez, látjátok, igaz. Előbb-utóbb mindannyiunkon beteljesedik.” Ez nem kétértelmű hamiskodás, saját sorsát is megprófétaolja Fortuna. De attól az önigazolástól is óv, hogy pacifista alszentségből távol maradjunk az értünk, szeretteinkért, az igazságunkért vívott kényszerű küzdelemtől.

A jó „történelmi” regény sohasem csak a múltat, a kiválasztott időszakot ábrázolja. Nem kerülheti el az allegorikus sugalmazást, hiszen a befogadónak, akár a szerzőtől független tudomása is van az ábrázolt korról és a sajátjáról, kapcsolatot teremt köztük, hasonlóakra pillant rá, összefüggéseket teremt a most olvasott és a műveltségében élő reális és elképzelt világok, idők, terek, személyek között. Akár olyan korproblémák analógiájára is ráismerhet, amelyek a regénycselekmény játszódása idején még profetikus lángelmék tudatában sem bukkantak föl. Az életkép az a festői és irodalmi műfaj, amely a különböző korok és színhelyek közötti eligazodásunkat csalafinta észrevétlenséggel megkönyíti. Az életképnek akár szándékolatlanul is optimisztikus sugalma van. Legyen a tárgy bármilyen kikerülhetetlen sorscsapás, végzetes esemény, benne van a túlélésnek, a visszatekintésnek, az utólagos rápillantásnak a relatív vigasza. Az idő sebet ejt, de gyógyírt is kínál, és ez (legalább részben) a túlélő krónikás tanúságtévése, az elbeszélésből és az elbeszélőből áradó életerő, mágikus stilisztikai hatalom. A Tentás (akárcsak az őt fikcionáló és megszólaltató Szilágyi) a pusztulás korát, képeit és hangjait vizionálja és hallucinálja, de nem maradhat közömbös a természet, a világ, az élet

megtartó erői iránt sem. Művészeté a konkrét megjelenítés, helyszínek, jelenetek élő közelségbe hozása. Kívülről-belülről látjuk a reveki templomot, a könyvesház öreg bútorzatát, a gyümölcsöst és a káposztáskertet, a padláson díóval gurigázó egereket, a poros könyveket, „a cinterem kráterét”. Távolabbról a piacot, a lappangó fiúkat bujtató mocsaras erdőt. A rendhagyó tanodában furcsa oktatás folyik; főzőcskéznek, és sietősen kielégítik egymás vágyait a szeretkezők a konyhában. Szilágyi zsánerei az összes érzékszervet ingerlik: halljuk, szagoljuk, izleljük, tapintjuk a szavakba foglalt valóságot, irodalmunk varázslatos szenualistái közé tartozik. Révület és ébrenlét háttérmezgyéjén, realizmus és szürrealizmus találkozási pontján pillant meg kísérteties érzéki-tudati képeket, összszövődések: „Sűrű korbácscsattogás, avagy a harangláb gerendarengetéiben galambszárnyverdesés...” Az életképpel rokon csendélet műfaját a nemzetközi szakirodalomban nature morte-nak is szokták nevezni; az élő és a halott természet megjelenítése Szilágyi művészetében egyáltalán nem esik messzire egymástól.

A vitális értékek szerepének a megnövekedésére vall a regényben az erotika fokozott hangsúlya. Nem igazságosan vádolják a magyar irodalmat prudériával, jó néhány előd vagy kortárs költőnket, írónkat sorolhatnánk, akik jóleső guszttussal, leplezetlen gyönyörűséggel írnak a testi örömeikről. Szilágyi szégyenkezés nélkül, a legtermészetesebb hangon beszél a nemí gerjedelmekről, szeretkezésekről; látszólag mindenki mindenkié lehet a reveki paplakban és a környező füvek, fák, virágok, vetések között. Ezek a leírások gyakran a költői szóhasználat, a szimbolikus asszociációk révén nőnek fölébe a hevenyészett naturalizmusnak: a búzamező meg a lenvirág színe és illata, az érzéket zsongító atmoszféra, a reneszánsz festményekkel vetekedő enteriőr mintegy természetessé teszi a testek találkozását. Nem etikus belátás vagy vallási törvényekkel számoló lelkiismereti döntés szabja meg a kívánczóság és a gyönyörörszerzés ritmusát. Elrontott házasság, lappangó lelkiismeret-furdalás is okozhat félrelépést, mégsem az egyéni pszichológia, hanem az ösztönélet elemi törvényei látszanak uralkodni a regényvilág szexuális indítékai között. Baga Rozál mondja ki nyersen, hogy a férfi és a nő közötti érintke-

zés „kénstelenség”, de egyben a maradék gyönyör, az utolsó örömforrás a leszorított élet, a rossz történelem ellenében. Szó sincs a pánaszexualizmus gátlástalan igazolásáról; lásd a szűz török kislányt meggyalázó porkoláb példás megbüntetéséről szóló jelenetsort. A regény világképe a szigorú rigorozitást akarja oldani, az érzéki örömök természetességét hitelesíti a dogmatikusan előírt imádságoskönyvszerű szabályozással szemben.

Könyvéről, keletkezéstörténetéről és fogadtatásáról Szilágyi István kivételesen érdekes interjúban számolt be (talán többben is). A tőle szokatlan „hülye ingerültség” kifejezést használja benne, s ez a váratlan lelkiállapot mintha kibillentette volna régebbi higgadt türelméből; a „végelszámolás” közérzete és parancsa „egyszer csak szabad futást engedett a történetnek, s amit hajdan visszafogtam – érzelmet, szenvedélyt, mármint a szereplőket –, most hagytam, paráználodjanak. És hagytam a helyzetek rémséges hordalékát. Ha kínálta magát, nem hessentettem el a hatást”. A megírás körülményeiről, az ihletet befolyásoló „narkotikumok”-ról pedig ezt írja vagy mondja: „El kellett bódítanom magam, hogy ködbe boruljon mindaz, ami körülvesz.” Fölismerhetjük a regényben az itt följegyzett keletkezéstörténeti és alkotáslélektani körülmények hatását, koncepcióját. De mekkora öröm, hogy a fegyelmecent, erejét, idejét beosztó, tehetségével tudatosan gazdálkodó mestert ez egyszer zaklatottabb, szertelenebb, merészebb alkotása közben és az így készült mű tükrében fedeztük föl újra. Ennek a részben megváltozott szempontnak az ismeretében régebbi műveit is újra kell olvasnunk.

Csűrös Miklós

ÁRNYKÉPEK

Kántor Péter: *Lóstafféta*
Magvető, 2002. 107 oldal, 1390 Ft

„Egy strófa finom árnyképe.” – Így jellemzi Jurij Tinjanov egy zseniális tanulmányában Puskin A Tengerhez című versének azt a részletét, amely néhány szó kivételével kipontozott (más változatokban kihagyott) sorokból áll. Kevésbé

költőileg ugyanitt „szövegekviavalenseknek” nevezi „mindazokat a nem nyelvi elemeket, amelyek valamiképpen helyettesítik a szöveget” – s ilyen volna a kipontozás vagy az üresen hagyott hely is.

És mi történik, ha nyelvi (vagy majdnem nyelvi) helyettesítéssel élünk?

„Pararampa.” Hogy mit helyettesít ez a szó (szó? inkább hangsor), azt nemigen lehet kitárlni, bizonyos körülmények között lehetnek sejtéseink, máskor egyszerűen azt látjuk benne, hogy valaki így óhajtáná reprodukálni a zene ritmusát. (A lalalás vagy a dúdolás gyakran nem elég ritmikus, nem elég kifejező.) És ha versben van? Egyszerre hozza elő a zenét felidéző személyt, a vers beszélőjét és a zenét magát, ami helyett áll; vagyis azt sugallja, hogy ami helyett áll, az nem is szó, hanem zene. Megjeleníti „egy szó finom árnyképét”, azt a zenét, ami a szóból áradna, ha ott volna.

De abban a versben, amely Kántor Péter LÓSTAFÉTA című kötetének élén áll, ki is található, pontosan tudhatjuk, hogy mi helyett áll az a „pararampa”. Mivel a KIKÖTŐ BLUES „rendszerében” az első és a negyedik strófa így kezdődik: „Minden tengerpart örökutca”, a hetedik pedig így: „Minden tengerpart pararampa” – vaslogikusan arra következtethetünk, hogy a „pararampa” nem más, mint az „örökutca” helyettesítője. De akkor miért csak (csak?), „pararampa”?

A helyettesítés (vagy helyettesíthetőség) ebben az esetben több dolgot is sugallhat. Mindenekelőtt azt, hogy a sorban a zene a lényeg – a ritmus, a dallam, s hogy mivel tudjuk, hogy ezt a „pararampát” az „örökutca” szó helyett énekeljük, nem veszítünk sokat. Másrészt viszont azt is érzékelteti, hogy az „örökutca” szó nagyon is helyettesíthető; voltaképpen maga sem egyéb, mint a „pararampa” egyik helyettesítője, akár más is állhatna a helyén. Szinte bármi. Hogy az „örökutca” sem sokkal több, nem lényegesen más, mint a „pararampa”. Mert hát mit is jelent az „örökutca”? – tesszük fel magunknak a kérdést, aztán rögtön kissé el is szegyélljük magunkat. Az egyes szavak jelentését próbáljuk azonosítani a versben? Miféle jelentésről beszélünk? Miféle rögzített, szótári, pontosan megadható jelentésre akar-nánk vadászni? Egy versben? Ugyan már. Az „örökutca” semmit nem jelent, persze hogy nem. Benne van egy jelentés „finom árnyképe”, az utcaé meg az öröklété, esetleg Petri örök-

hétfőjéé, de amúgy csak egy dallamos szó, hangok sora, amely egy bizonyos ritmus és dallam helyett áll.

A „*pararampa*” tehát arra figyelmeztet, ne vegyük már olyan komolyan a verset, legalábbis abban az értelemben ne, hogy a szavak jelentésénél akarjunk megragadni. Finom árnyképek vonulnak ide-oda, eltakarnak, más színben tüntetnek fel, plasztikusabban mutatnak meg ezt-azt – de hogy ezek éppen minek az árnyai, az talán nem olyan fontos.

Mégis, mit értünk meg Kántor Péter kötetének első verséből (KIKÖTŐ BLUES)? „*Minden tengerpart örökutca*” – így szól az első sor. A „*tengerpart*” a végtelenséget, a tágasságot, a szabadságot idézi fel, ugyanakkor a „*part*” valami olyasmit, ami az ember számára való (gyönyörködésre, szemlélődésre, sétára); ezzel szemben a kikötő („*A kikötőben az a jó: / Jön egy hajó, megy egy hajó*”) a biztonság, a megérkezés és elindulás terepe, a közlekedés és a céltudatosság, a szabadsággal szemben a (megelő ideiglenes) megállapodottságot képviselheti. „*És minden örökutca nyár*” – szól a második sor. A tengerpart tehát örökutca, és a tengerpart nyár is: még ha néha ősz, néha tél, néha tavasz van is ezen az örökutcán (ahogyan a következő – 4. és 7. – strófából kitűnik). A vers helyszínén minden évszak megjelenhet, marad örök; örök az is, hogy „*a szerelemből / kevés maradt csak, vodka, grog*” (hogy „*a szerelemből / nem marad más, csak vodka, grog*”, viszont: „*a szerelemből / fakad minden, a vodka, grog*”) – amit tehát érzékelünk, az a mulandó szerelem, az évszakok szabályos és örök változása, a végtelenség és a biztonság együttes jelenléte. S az ital, a könnyű mámor: amely (talán együtt a tengerparttal, kikötővel, a bármilyen évszakkal) a boldogságot hozhatja el vagy vissza.

Első versnek, kötet elejére, meglepően hétköznapi: semmi önmeghatározás, nincs szó benne a költészetről, tüntetően súlytalan, könnyed, finoman elégikus és nagyon dallamos. Szabadság, szerelem, boldogság, nagyon is földi örömök, a mindennapok célszerűsége, a világ változandó és mégis örök jellege: mintha ez a vers valami helyett állna – mintha maga is egy képzetes kötetnyitó vers „*finom árnyképe*” volna.

Ahogyan, hasonlóképpen, csak árnyként vannak jelen, finom jelzésként, alig fölismerhetően azok a régi nagyok a kötet első ciklu-

sában (A KÖNYVES MENTE), akiket a versek megidéznek – olykor még az sem nyilvánvaló, hogy voltaképpen kinek az árnya, visszfénye, nyoma. Vörösmarty és József Attila egyszerre (EGY RÉGI KÖLTŐ SZÜLETÉSNAPJÁRA); Vörösmarty és a fél világirodalom (A KÖNYVES MENTE); Petőfi, de neve említése nélkül (POST SCRIPTUM: POST VITAM); Radnóti, de Radnóti Fannin keresztül (LÓ NYERÍT). Különös jelentősége van ennek – s nemcsak a választott alakoknak, hanem a hozzájuk fűződő viszony megformálásának elősorban. E sorok írója berzenkedéssel és némi diffúz rossz érzéssel olvassa a megőly jeles kortárs költők *hommage*-ait (Nagy László, Orbán Ottó, de még Petri némely versét is), mert az a benyomása, hogy a rámutatás, a megmutatás gesztusa veszélyeket rejt magában: az egyszer s mindenkorra elhelyezés kizárólagos (olykor éppen agresszív) vágyát s ezzel együtt az igazat megmondó, a választott alakot egyedül helyesen látó költő felkapaszkodását a piedesztálra. Van tehát ebben a gesztusban valami tudálékos, szerénytelen és támadó. Nem így Kántornál. Ha nem volna ez a megállapítás maga is tudálékos és kizárólagos, azt mondhatnánk, hogy csak így érdemes: maradjanak a megidézett költők „*finom árnyképek*”, nyelvi és tematikus utalások.

Amiképpen a „*pararampa*” azt sugallja: nincs különösebb jelentősége az „*örökutcának*”, egy érdekes, dallamos szó, vagy felidéz valamit, vagy nem – úgy maga a nagy és szent irodalom funkciója is kérdéses Kántor számára. Nem fordul ellene, nem gúnyolja, nem hívja ki, nem vonja kétségbe – csak éppen tűnődően szkeptikus, bizonytalan. „*Ment-e a könyvek által a világ elébb? / Ment, mendegélt, míg nem egy hármas útelágazáshoz ért. / Akkor aztán hol így, hol úgy, hol meg amúgy*” (A KÖNYVES MENTE). Az irodalomban az az érdekes, hogy működik: hogy „*Tolsztoj Pierre-hez adta Natasát, / legyen jó anya, szüljön sok gyereket*” – aztán hogy ettől, ezzel vagy ezért a világot mit csinál, az más, talán nem is túl fontos kérdés.

Kántor Péter világában nagyon sok minden groteszk, furcsa, kisszerű és mulatságos; az igazi fájdalom, a szívre nehezedő súly, a szomorúság, a félelem, a boldogság: szigorúan magánemberi, családi és egyéni. Vörösmarty kérdésére egy másik vers így válaszol: „*Megy előbbre, sőt, rohan a világ*” (EGY RÉGI KÖLTŐ SZÜLETÉSNAPJÁRA); és hát mi máson is lehetne mind-

ezt lemérni, mint hogy „*Huszonöt tévécsatornából / patakzik rám az élvezet; / tanulgom az életet*”, meg hogy „*A szilvakompótot, pedig imádtam, / túl édes, már nem szeretem*”. Ezekből áll a világ, apró-cseprő, mégis fontos ügyekből; szereteteinkből, akik akár meg is halhatnak; a családból és az ősökből, akikből fényképek, nevek, füst és hamu maradt; borotválkozásból, telefonálásból, várakozásból (a redőnyösre), sétákból, képek nézegetéséből.

És mindez nagyon érdekes – vagy esetleg unalmas, de figyelemre méltó. El lehet mélázní rajta, bosszankodni vagy örülni. A versek beszélőjében mindig van valami a gyerekből (mert „*csak a gyerek*” – ahogyan egy versébe építve mondja Weöressel – „*érzi minden pompáját a dalnak*” – EGY PERCRE A VILÁGTÓL); aki élni tanul, akinek a számára nem egészen magától értetődő, ami és ahogyan történik; aki rádöbent bennünket, akik (talán túlságosan is) felnőttnek hisszük magunkat, hogy van min csodálkozní. Ugyanakkor gyerek – az apához fűződő viszonyában is (az apa halálát – vagyis: a halála utáni állapotot – külön ciklus, három vers örökíti meg); és mert gyermekként, le származottként tud az ősökről, az ismeretlenekről és az 1929-ben Kaszonyban készült fényképről ismert hajdani felnöttekről és gyerekekről (Az ős; 1929, KASZONY).

Gyerek annyiban is, amennyiben a megfoghatót, a közelit vizsgálja, a *nyomot*, és nem feltétlenül azt, ami/aki a nyomot hagyta: talán túlzottan is retorikus itt ismét az „*árnykép*” metaforát használni – mindenestre az apa halála számára azokból a tárgykból áll össze, amelyek megmaradtak: zsebkés, óra, harapófogó, „*a Cserépfalvi-féle Csendes Don*” meg egy hanglemez (ÖSSZEÁLL). Ez az, amit biztosan lehet tudni, e tárgyak révén kellene vagy lehetne átélni mindazt, amit az apa jelenthetett. Az, aki elment, nem jeleníthető meg, csak nyomai, árnyai, emlékei: olykor önmagunkban ismerjük fel (borotválkozás közben: „*Am egyszer, úgy tűnt akkor; / nem láttam réges-régen, / apám néz rám a habból – / őt borotválom éppen*” – BOROTVÁLKOZÁS), máskor meg csak magunkról beszélünk, amikor a veszteségről akarnánk szólni („*Hogy én maradok még, még maradok / elvanni a vanon, a nincseken*” – AMIRŐL NEM VOLT SZÓ). Ami elmúlt, ami volt, arra nem mutathatunk rá közvetlenül: „*ha beéptül is a tegnapi mába / titkával illeszkedik dallamába, / vagy díszítőelem*

csupán, csipkés falomb / árnyékot vetve egy eklektikus falon. / S van, ami úgy nincs, hogy felidézi még pontosan a hiánya” (Az ős, kiemelés tőlem – K. C. Gy.).

Nem tehetünk mást, mint hogy rögzítjük a nyomot, valahogyan megragadjuk vagy megmutatjuk az árnyékot; ennek az attitűdnek szép példája a NAPLÓBEJEGYZÉS című egysoros: „*Egy kis piros bogár mászott át éppen a papíron.*” A bogárnak még talán nyoma sincs, vagy ha van, nem értelmezhető, nem értelmes, nem utal semmire; tehát mintegy helyette rögzítjük, itt és most, éppen ezen a papíron, hogy tett valamit, valahogyan beleszólt az életünkbe, megzavart vagy elszórakoztatott. Tettének helye többé-kevésbé ugyanaz a hely, ahol a tettet regisztráljuk: esetleg éppen azon a papíron mászott át, amire ezt leírjuk – az olvasó meg valamelyik másik papíron olvas majd erről az eseményről. Olyan esemény, amelynek amúgy semmi értelme vagy jelentősége: de a naplóíró számára, mert vele esett meg, rögzítésre érdemes lehet. És a naplóbejegyzés olvasójának? Talán annyiban fontos, amennyiben a naplóíróat kicsit jobban megismeri ebből a bejegyzésből, azt, hogy mit tart érdemesnek leírni, hogy aztán ezt verseskötetbe teszi (hacsak nem idézőjelek közé képzeljük az egészet, és ironikusan, a naplóbejegyzések semmitmondásának, minuciózusságának paródiáját látjuk benne – ámde ez ismét arról vall, aki ezt a szöveget beillesztette verseskötetébe). Vagy – spekulálhatnánk – az üres lap előtti mélázást, esetleg egyenesen rettegést (*horror vacui*), a hiányt szünteti meg jótékonyan, megmentőként az a kis piros bogár, akit, lám, rögtön le is lehet írni; árnyképét (és észlelésének, jelentőségének nyomát) ebben a versben hagyja ott a papíron.

Kántor Péter új kötetében mintha lekerekítettebbek, szabályosabban szerkesztettek volnának a versek; korábbi műveiben éppen a kurta-furcsa berekesztések, az „*aránytalan*” kitérők, a klasszikus mértéknek fittyet hányó kompozíció volt feltűnő. Az, hogy – mintegy az élőbeszéd (vagy még inkább gondolkodás) mintáját követve – váratlan elkanyarodások, „*apropók*” s groteszk, kancsal záratok jellemezték a szövegeket. Valahogy úgy, ahogyan A KÖNYVES MENTE az első sor ismétlésével és egy „*stb.*”-vel zárul, ahogyan a mindössze tízsoros ÖSSZEÁLL-ban a hanglemezezőről szóló két sor

mintha az időt húzná (mintha el akarná terelni saját figyelmét, mintha a tárgyyszerűsége menekülne a meghatódás elől, mintha a minél pontosabb leírás volna a tulajdonképpeni célja); vagy ahogyan A NÁZÁRETI EMBER-ben a zárójeles Delila-kitérő. Nos, az ilyen jellegzetességek az új kötetben feltűnő kisebbségben vannak. Érdekes változás (mert fejlődésnek vagy hanyatlásnak nagy hiba volna nevezni); a fanyarság, a humor máshová költözött, a szerkesztés nyilvánvalóvá tett esendőségéből inkább a megszólalás tétovaságába és tárgyyszerűségébe vagy épp naiv és „természetes” önfeltárulkozásába.

A kötet felépítése, a ciklusba rendezés (vagy talán inkább: a fejezetekbe osztás) feladatot jelent az értelmező számára: ennek interpretációja korántsem magától értetődő, egyértelmű, adódó. De egyáltalán: van-e értelme keresnünk ilyen szigorú összetartó szálakat? Mikor a kötet amúgy is folyton ránk cáfol: Az ő című hosszú vers külön részbe kerül, pedig az 1929, KASZONY nyilvánvalóan hozzákapcsolható volna; a záróverset (amely külön résznek számít: MIT KELL TUDNIA ISTENNEK?) megelőlegezi az utolsó rész utolsó verse, a JELENTÉSTÉTEL, amely csaknem együtt volna olvasandó a záróverssel; irodalomra, szerzőkre és művekre bőséggel vannak utalások (A KÖNYVES MENTE részen kívül) a SZERETNÉL TOVÁBBMENNI részben is (például: KÖZÖS SÉTÁNK; TELEFON HELYETT; HA EL AKARSZ UTAZNI stb.); az utolsó ciklus (RÖVID FUTATÁSOK [ESZME]) mintha a rövid, aforisztikus, filozofikus vagy alkalmi versek sorozata volna – de nem egyet nyugodtan áthelyezhetnénk a SZERETNÉL TOVÁBBMENNI részbe (amelynek nehezen tudnánk egységes rendezőelvét meghatározni) és fordítva.

De azért mégis segítenek az egymás mellé rendezések az értelmezésben. Mert ha megállapíthatjuk is, hogy a kötetnyitó vers után olyanok sorakoznak, amelyek (többé-kevésbé) magát az irodalmat állítják a középpontba, akár hommage-ként, akár idézetként, akár ajánlasként, akár tematikusan használva fel nagy elődöket és műveiket; és ha a rá következő – mindössze három versből álló – szakasz versei mind valami módon az apával és halálával állnak kapcsolatban – akkor mit mondjunk a harmadikról, amelynek címe: VENDÉGSÉG? És különösen mit a negyedikről (SZERETNÉL TOVÁBBMENNI)? Némi erőltetéssel egymáshoz kap-

csolhatjuk a VENDÉGSÉG első két szövegét: A NÁZÁRETI EMBER is, a VENDÉGSÉG is mégiscsak a hitről, a vallásról vagy még inkább ezek hiányáról „szól” – vajon ennek fényében olvassuk a KÉTEZER, NAGY FEHÉR KUTYA című verset is úgy, mint amiben a transzcendencia jelenik meg, valami csoda, valami felfoghatatlan figyelmeztetés? A váratlan jelenés a VENDÉGSÉG soha el nem érkező Eljáhuját pótolná? És miféle más értelmet nyer az 1929, KASZONY című verstől A NÁZÁRETI EMBER? Vajon nem azért kerültek egymás közelébe, mert mindkettőben a múlttal való elszámolás, a hagyomány továbbadása a kérdés? Ahogyan A NÁZÁRETI EMBER beszélője azt mondja: „Egy gellert kapott labda száll felém, / amibe, jobb híján, én is belebaszok, / amitől persze még inkább gellert kap” – nem épp így tesz-e a kaszonyi ismeretlen-ismerősöket-rokonokat felidéző beszélő? Hagyományozódik számára valami, ki tudja, mennyire egyenesen, hitelesen, pontosan – s ő meg, „jobb híján”, továbbadja, úgy-ahogy. Szóval akkor a ciklus (vagy kötet rész) nem is igazán a vallásról, hanem a hagyományozásról szólna? Vagy a záróvers – az őt közvetlenül megelőző versek kontextusában – vajon nem kap-e kissé más árnyalatot, az aforisztikus, gyakran humoros „eszmefuttatók” révén?

A MIT KELL TUDNIA ISTENNEK? humoros és blaszfémikus tükörjátéka (vagy – legalább őrizzük meg a metaforát – árnyjátéka) afféle megállapodás, alku vagy a játékszabályok tisztázása Isten és a teremtmény (költő, beszélő) között: Istenre és emberre ugyanazok a kötelmek, elvárások és jogok érvényesek, egyikük sem rendelődik a másik fölé, mintha a viszony teljesen szimmetrikus volna – mégis, a vers az alany (én/ő) pusztá különbsége miatt áhítatos vallásos meditációként is olvasható. A befejezés („ő biztosan / tartozik nekem / magával, / ...én biztosan / tartozom neki / magammal”) erre a furcsa szimmetriára világít rá: Isten végtelen, tehát az ő adóssága mégiscsak más, mint a nagyon is véges emberé. Istennek mindaz semmi volna, ami az ember számára keserves és megterhelő – ő tehát nem sokat nyer azon az üzeneten, ha kölcsönösen elengedik egymásnak a porszívóaszt, a szőnyeg kirázását, az úszást meg a dohányzás abbahagyását. Mégis, mi mást tehet az ember? Megállapodásra, harmonikus viszonyra törekszik, s ezenközben Isten helyébe képzelettel magát; és elvárja, hogy Isten

is átérezze, tudja, megértse mindazt, ami az embert foglalkoztatja. Sőt: Isten bennünk van, olyan, amilyennek hisszük vagy képzeljük – és, ismét sőt: Isten mi magunk vagyunk, sugallja a költemény. Ezért azután: Istennek úgy jöhettek egyenesbe, úgy alkalmazkodhatom hozzá és fel-lehetek meg neki, ha magammal jövök egyenesbe, magamhoz alkalmazkodom, és magamnak felelek meg. Az Istenhez fűződő viszony tisztázása önmagunk tisztázása – vagy azért, mert *ezzel kezdődik* (a vallásos ember számára), vagy mert éppen *ennyi*. Párbeszédbe kell bonyolódni Istennel, nem mindent tőle kell várni, hanem saját viselkedésünket, tudásunkat, vágyainkat kell mindenekelőtt tisztán látni.

Ez a párbeszéd gyakorta egyoldalú – csak igenek és nemek mondására ad alkalmat, mint a JELENTÉSTÉTEL-ben. Isten olyan kérdéseket szegez nekünk, amelyekre elegendő állító vagy tagadó szavakkal válaszolnunk, s aki e párbeszéd egyik felét hallja (hogyan is hallhatná a másikat? hiszen Isten bennünk van, belülről beszél velünk, nem mások számára – mindenkinek a kizárólagos párbeszélője), találgathat, vajon mi volt a kérdés. Hátha egyszer tőlünk is ezt kérdezi majd a mi Istenünk. A JELENTÉSTÉTEL mellett ezért a MIT KELL TUDNIA ISTENNEK? már-már szentségtörően játékos szerkezete áhítattal és elmélyültséggel telítődik.

S ha mindez igaz volna is – Kántor Péter nem gyermeki és nem istenes költő, aligha lehetne jellemezni pusztán a szent irodalomhoz fűződő ironikus viszonytal, ahogyan a hétköznapiság és magánemberség sem tetszik mindent átható és magyarázó kategóriának. Akár tobzódhatnánk is mindazokban a szavakban, amelyek mind-mind *nem* bizonyulnak elégségesnek e költészet leírásához – fentebb meg is tettük. További kellemes tévutak járhatók be Kántornak a jelenkori költészetben történő „elhelyezésével” – túlságosan is sok név juthatna az eszünkbe, és túlságosan kevésre mennénk velük. Ugyanakkor joggal ózdkodhatnánk attól, hogy hasonlíthatatlannak tekintsük. Persze nem is biztos, hogy az efféle magunk kreálta nehéz problémákat meg kell oldanunk, ha egyszer van megoldandó feladat elég: olvasni kell, sokat kell olvasni Kántor új verseit; értelmezni kell őket, elgondolkodni rajtuk; vagy aki úgy gondolja, csak élvezze és szeresse őket.

Kálmán C. György

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

*Nádasdy Ádám: A rend, amit csinálok
Magvető, 2002. 80 oldal, 1390 Ft*

I

MÉLYEBB FEKVÉSSEN

A nyolcvanas évek közepén, amikor Nádasdy Ádám első kötete, a KOMOLYABB VERSEK megjelent, Vas István azt mondta az akkori Európa Könyvkiadó folyosóján: „Nádasdynak megvan az az előnye veletek szemben, hogy az ő verseit jó olvasni.” Majd hozzátette magyarázatképpen, hogy szemben a „ti” állandó rosszkedvetekkel ő a kellemetlen dolgokról is élvezetesen ír. Ez a „ti” néhány olyan költőt jelentett, akinek valamivel korábban jelent meg kötete, és bár Vas rokonszenvvel figyelte szárazan ironikus hangjukat – amely részben az ő hatását is mutatta – és a vers hatékonyságát illető bizalmatlanságukat, amelynek következtében – ugyancsak az ő nyomdokain járva – korábban költőietlennek tartott nyelvi eszközökkel kezdtek kísérletezni, nehezményezte, hogy rosszkedvük vég nélküli tele nem bír kitavaszkodni.

Ez a jellegzetesen Vas István-i megjegyzés persze kétélű volt, mert miközben Nádasdyt példának állította, a kellemesség mint esztétikai kategória az ő szájából valószínűleg nem minden kajánság nélküli dicséretnek lett számba. Mindenesetre igen pontosan jellemezte Nádasdy költészetének sajátos helyzetét. Verseit többek között azért jó olvasni, mert a nyelvet – ő, aki foglalkozása szerint nyelvész – lényegesen kisebb bizalmatlansággal kezeli, mint az várható volna. És mégis rendkívül szellemes, csakhogy szellemessége nem nyelvi természetű, nem a nyelv működésének leplezett zavaraiából fakad, vagy ha igen, akkor megmarad lexikai szinten, például előszeretettel jellemez egy korszakot könnyen avuló és ezért mulatságos szófordulataival.

A REND, AMIT CSINÁLOK című új kötetében ilyen, amikor „NDK” körzőkészletről beszél (ZÁRÓRA UTÁN) vagy a „csehszlovákok”-ról, akik gúnyos mosollyal figyelik a költő és társa szakszerűtlen sátorverési próbálkozásait (TÁBORI KIS TRACTA). Előszeretettel használja verseiben az

olyan szavakat, mint a „*briřtasni*” (AZ ÖVTÁSKA, A BRIFASNI). Azonban a nyelvi ironia a grammatikát szinte sosem kezdi ki, a mondatok épek, sőt kifejezetten nagy műgonddal vannak megformálva, méghozzá oly módon, hogy belesimuljanak abba a dalszerű, sanzonszerű hangba, amely Nádasdy verseit annyira megejtő olvasmánnyá teszi. Ezt a heltais–kosztolányis dallamot hol bel canto kizengeti, hol meg az élet apró-cseprő, köznapi, sőt ormótlanul prózai elemeivel ellenpontozza.

Az ironia egy másik, de ugyancsak a nyelvi jelentéshez kötődő változata, hogy Nádasdy magánhasználatra rehabilitálta a költészet kisé már lejáratott eszközét, a hasonlatot. Mint ha jobban bízna benne, mint a metaforában vagy még inkább a szimbólumban. Azok széles értelmezési tartománya könnyen kicsúszhat a költő ellenőrzése alól, míg a hasonlatot végig kézben lehet tartani. Ha azt írja, hogy „*úgy szeretem őket, úgy várom mind a kettőt, / mint kutya a nyakörvet, mint nebuló a vesszőt*” (BIGAMIA), akkor pontosan ki tudja számítani a hatást, például a hallgatóságon finoman végighullámzó nevetést. A hasonlat lehet bújtatott, mint A RENDRŐL című versben: „*Gyanús nekem a rend, amit csinálók: / a terrorista pucolgatja így / az eszközeit*”, de azért ez is csak hasonlat. Mert noha azonoságnak álcázza, hasonló és hasonlított mégis élesen elválik, akárcsak ebben az idézetben: „*Tényeket ne keress az életemben, / érdektelen vagyok, mert még veretlen; / ügyetlen baka, aki gödröt ás*” (ORSOLYA ÉS A TÉNYEK). Ezek a hasonlatok nem működnének, ha a költő metaforává alakítaná őket, hiszen ironiájuk abból fakad, hogy a hasonlító és hasonlított között valójában több a különbség, mint az azonoság, a költő épp csak a hasonlat erejéig rendeli őket egymás mellé. A hasonlat persze veszélyes eszközzé válik, ha a költő túlságosan kielezi, mint az AMIKOR ÉDES című versben, ahol egy szép, sejtelmes képsort – alig tudnám megmondani, miről, talán a születésről – ezzel zár: „*Földoldódik, mint vödörben az Ultra.*” De azért nagyon hálás eszköz: Nádasdy ironiája cseppet sem érdes, viszont mulatságos, otthonos, sőt van egy érzelmes rétege is.

Minden későbbi kötetében megőrizte költészetének ezeket az alapvonásait. Hangja, nyelvhasználata, látásmódja második, majd harmadik kötetében mit sem látszott változni. Úgy tűnt, Nádasdy Ádám nem is óhajt tágíta-

ni költői világán. Miért is tenné: megtalálta, hogyan mondhatja el versbe kívánczó tapasztalatait. Azon nem nagyon tűnődött, vagy ha igen, kételyeit nem osztotta meg az olvasóval, hogy magukra a tapasztalatokra vajon milyen hatással van az, hogy éppen így mondja el őket és nem másként. Azt csinálta, amit biztosan tudott. Szellemes és könnyeden dallamos volt, és mindeközben mégis ott futott a vers szövege alatt valami mélyebb, már nem olyan áttetsző, zavaros, folyékony tartalom, amit nem terelt jól körülhatárolt merdebe a forma és a szellem fegyelme. De aki nem akart, az ebbe nem pillantott bele. Nádasdy versei nem akarták az olvasót ebbe vagy bármilyen más irányba terelni, egyszerűen csak voltak.

Új kötetében látszólag semmi sem változott, ott van az említett NDK körzőkészlet, a csehszlovák kempingszomszédok, mindez, ami Nádasdy verseinek ismert, nélkülözhetetlen, népszerű kelleke lett. Egyes versek, mint a könnyed hangvételű ORSOLYA ÉS A TÉNYEK bármely korábbi kötetében is szerepelhetne:

*„Orsolya, te énrajtam, nevehetsz,
a lelkem egy nap csudás murit rendez,
és akkor odalépek bárkihez.*

*Tudod, a lelkem sok, és nem fogy el,
hűség, őrség, viselkedésmóddal –
ha egyszer szállni kezd, hát szállni kezd.”*

Annál is inkább, mert Nádasdy költészetének alapos ismerői emlékezhetnek a vers párjára, A KIJELÖLT TERÜLETEN KÍVÜL című, jóval korábbi Orsolya-versre is:

*„Ahogy közel sodródtam, Orsolyám,
az evezőmet – reccs – derékba törte
a mosolyod s a társaság zajának
középmagas, csendes hullámverése
jölle magasló combod.”*

A két hang között nincs különbség. Ha valaki találomra, ahogy verseskötetekbe szokás, belelapoz A REND, AMIT CSINÁLOK-ba, jó eséllyel olyan versekre bukkan, amelyek azon a korábbról oly jól ismert hangon szólalnak meg. Mintha a költő továbbra is azt és úgy mondaná, amit és ahogyan mindig. Mintha csak összegyűlt volna egy újabb kötetnyi vers.

És új kötetében talán nincs is feltűnő változás. Hiszen Nádasdy munkamódszere a folyamatos felhalmozás. Amikor egyszer megkérdeztem tőle, milyen szempontok szerint szerkeszti ciklusba verseit, hiszen minden kötetét ciklusokra bontja – csak éppen nehéz megmondani, ezek tematikus vagy miféle egységek –, kissé megütközve nézett rám, és azt válaszolta, hogy egyáltalán nem szokta ciklusba szerkeszteni a verseit, ha elkészül egy új vers, a paksaméta tetejére rakja, és amikor már elég vastag, elviszi a kiadóba. A versek tehát, feltehetőleg egész eddigi életművében, keletkezésük sorrendjében követik egymást.

Nádasdy költészetének ezt a rendíthetetlen állandóságát mindig veszélyesnek éreztem. Úgy gondoltam, nem helyes, ha valaki örökké csak biztosra megy. Ez nem ugyanaz, mint amikor valaki csak kiérlelt darabokat ad ki a keze közül. Nádasdy költészetét az a veszély fenyegette, hogy újabb és újabb variációkban ismétli önmagát. Új kötete azonban rácfólt ezekre a kételyekre. Látszólag semmi nem változott sem hangjában, sem módszerében. Csak mégis, az évek múlásával, ahogy életére újabb és újabb tapasztalatok rétegei rakódtak, és ahogy tapasztalatai megfogalmazásának újra és újra nekirugaszkodott, kialakult benne valami mélyebb belátás. Távolabbról szemléli önmagát, és új kötetében szenvedélyei, fájdalomai ettől alig tetten érhetően ugyan, de egyszerűbben szólalnak meg. Mintha ennek a letisztulásnak lenne apró, de fontos jele, hogy A REND, AMIT CSINÁLOK-ban szakított azzal az eljárással, hogy a ciklusainak címet adjon. Minek, ha úgyis időrendben következnek? A ciklusok élén most csupasz évszámok állnak: 1998, 1999, 2000, 2001.

A kötet elején pedig egy háromoldalas prózai írás áll, Az ÚR HEGEDŐJE, amely annak idején nagy feltűnést keltett az *Élet és Irodalom* hasábjain. Megrendítő, nyílt vallomás ez szerelme tragikus haláláról: tiszta, csendes, ugyanakkor veretes bibliai hangon perlekedik az Úrral. A vesztesség feletti fájdalmat a régies forma és mai környezet ellentétének épp csak megpendített öniróniája szinte fokozhatatlanná teszi. A kötet minden verse ennek a prózai szövegnek az erőterében hangzik el, így aztán ami Nádasdy költészetében a gyanútlan olvasónak – gondolom, nem sok ilyen olvasója

akad – korábban sejtelmesnek tűnhetett, most egyértelművé vált.

A biblikus hangvételű nyitánnyal összhangban Nádasdy motívumkincsének jellegzetes eleme, az éteriség is máshogy jelenkezik, mint korábban. Verseiben gyakran felbukkantak angyalok, tündérek, Oberon és Titánia a SZENTIVÁNEJI ÁLOM-ból és más, nevetlen szárnyas lények. Mostani kötetében a transzcendenciának ez a játékos formája az istennel való párbeszédnek adja át a helyét. Ezekben a versekben külsőleg elfogadja a perlekedő fohász nagyszerű hagyományának megszólalási formáját is. „*Kegyelem, Istenem, most már olcsón adom, / mi úgyis a tiéd –*”, kezdi Kis ÉLET című versét, de aztán gyors váltással a sor közepétől így folytatja a kamaszkori hitehagyás leírását: „*ha meglógtam vele, / ha serkenő bajusz és izzadó tenyér / keresztüzzében tőled disszidáltam*”. Az izzadó tenyér és serkenő bajusz keresztüzzének finom kétértelműsége akár a kötet előszavában nyíltan kifejtett főtémára is utalhat. A HIÁBA HOZTUK A PÁRNÁNKAT című vers első sorában az „*Uram*” és „*vetetél*” szavak összekapcsolása szinte archaizálásnak hat, az Úr akarata „veti” kénye-kedve szerint a vers alanyát különféle élethelyzetekbe. De a soráthajlás leheletnyi késleltetéssel más síkra helyezi az állítmány jelentését: „*Édes Uram, hát máshova vetetél / ágyat nekem, ágyat neki – hiába hoztuk / a párnánkat*”. A vers azonban egy profán párnacsata leírása után mégiscsak visszatér a „*vetetél*” szó enjambement előtt felsejlő jelentésének konnotációjához, hiszen a költő hirtelen egész sorsára kérdez rá: „*Mit kér az, aki meg akarja úszni / a választást, a mérlegelést?*”

És valóban, a kötet legtöbb verse valamilyen szempontból sorsvers. Visszatekintés, számvetés, összegzés. Egy kapcsolatnak állítanak emléket, és a hiány, a gyász szólama fűzi őket egybe. De maga a gyász többszólamú. Az ANGYAL A METRÓ MÁSIK KOCSIJÁBAN című versben meghitt lírai hangon szólítja meg társát:

„*Nem értettél, csak tartottál szelíden,
kezedre estem, mint egy falevél.
Mindent tudtál, csak nem tudtad, hogy minden.
Mint kutyakölyköt, fölemelhetnél.*”

Az OSZLOPI KÖZT LEBEGŐ című versben könyedséggel leleplezi kínjait, majd leplezi le sa-

ját álkönnyedségét; a Gyász című versben pedig eljártssa, hogy mindennapjai apró ügyeit úgy intézi, mintha még jelen volna a másik. De a gyász előtti állapot visszahozhatatlan, a képzetet hiábavaló, a feszletnek tettett hang váratlanul némaságba fül:

*„Italt, azt nem adok, a cigit is
eldugtam máshova (úgyhogy magam se
találom, röhejes, vehetek újat).
Mit képzol. Morgok, mintha nem a csend,
a néma csend oltaná igazán.”*

A ZSIDÓTEMETŐ című versben, a kötet egyik kiemelkedő darabjában, társának sírjához látogat. A tompa fájdalom tómondatait – „Bemenni. / Kavics. Kalap. Betűk. Nevetséges nevek” – a váratlanul feltoluló vad indulat durvasága váltja fel: „Zsúfoltság, még a túlvilágon is / egymás segge lyukába bújva élnek.” A letargiából dührohammal átcsapó indulat lélektanilag pontos ábrázolása önmagában is remek teljesítmény, de a trágár szólás – „egymás segge lyukába bújva élnek” – a helyzetet váratlan és kegyetlen önironiával új tartalommal tölti meg. Hiszen homoszexuális kapcsolatról van szó, olyan kapcsolatról, amit a világ előtt rendkívül nehéz vállalni. Ebben a kötetben azonban a vállalás nehézségeiről már nincs szó. Nádasdy Ádám tabukat dönt, még bátrabban, mint korábbi kötetekben, de a versek nem erről szólnak, a költő nem tematizálja sem a tabudöntést, sem önnön bátorságát. Az ENNYI SEBET című vers eleje, amelyben talán a leginkább szókimondó, és témája a leginkább provokatív, jól mutatja ezt:

*„Ennyi sebet még életemben,
majdnem azt mondtam: nem láttam, de hát
sötét volt, és különben is csak a
kezemmel éreztem, ahogy végre vízhatlanul
és rozsdamentesen magamhoz öleltem,
és tenyerem a hátán (a bőrös, igazi
hátán) elindult hosszában-keresztben,
hogy elmondja, amit tenyér
tud hátnak mondani,
nos, ekkor éreztem, hogy csupa seb,
ennyi sebhez még életemben nem szólt
a tenyerem, mindenütt kráter, gödör és kupac,
»beteg vagyok«, mondta, »de nem kell félni«,
nem féltem, de megnémult a tenyerem.”*

A megfogalmazásban nincs semmi hivalkodó, szélsőséges. Pontos és tárgyyszerű. Úgy beszél, mintha errefelé mindig is természetes, magától értetődő lett volna a szerelemnek erről az oldaláról írni. Egyik figyelemre méltó költői erénye az, hogy az úttörő szerep sehol nem ragadtatja túlzásokra. Igaza van: csakis így volna szabad erről beszélni. Nádasdy áttöri a hallgatás falát, de közben nem csap zajt. A kötetre sokkal inkább jellemző a gyásznak és veszteségnek az a halk, bensőséges tónusa, amely A TAVON ÁT című verset zárja:

*„nincs szava, nincs üzenete
a távollétednek, csak súlya van,
dobol, kopog távoli koponyánkon,
ujjbegyeim a semmibe, puhán
círögatnak, ahogy elfordulok
az előszobába, szagolgom
a pulóveredet, a tavon át
úszol felém, csak most, most meg ne fulladj.”*

Nádasdy Ádám új kötetének, úgy vélem, ez múlhatatlan líratörténeti érdeme. Jelentősége ahhoz mérhető, mint amikor nálunk a tizenkilencedik–huszadik század fordulóján Szilágyi Géza és néhány más költő korábban elképzelhetetlen nyíltsággal kezdett beszélni a testi szerelemről. Vagy amikor a huszadik század harmincas éveiben például Hajnal Anna botrányt kavart azokkal a verseivel, amelyekben korábban elképzelhetetlen szókimondással vallott a nő testi vágyairól. Nádasdy még csak nem is elszánt nyíltsággal, hanem tökéletes, mondhatni ártatlan leplezetlenséggel beszél az emberi kapcsolatok olyan rétegéről, amelyet az álszent társadalom részéről elutasítás, félreértés, megvetés övez. Nádasdyt is érik nemtelen támadások. Valójában ez készítetett arra, hogy írásomban egyáltalán szóba hozzam ezt a kérdést – amely valójában a legkevésbé sem kérdés. Költészetének értéke felől nézve meg sem kellene említenem. Ő maga személyesen rég túl van rajta, legjobb verseinek minősége pedig amúgy is kikezdetetlen. De ha figyelembe vesszük, milyen közegben írja verseit, a költői teljesítmény mögött emberi tartását is a legnagyobb elismerés illeti.

Ferenc Győző

II

AZ ÚR DÖGNEHÉZ AJÁNDÉKAI

Nádasdy Ádám, aki immár közelebb jár hatvanadik, mint ötvenedik évéhez, a negyedik verseskötetét tette közzé. Persze nemcsak ezek révén van jelen az irodalomban, hiszen fordít is (egyebek mellett Shakespeare-t), amellet nyelvészetet tanít az ELTE angol tanszékén. A kevés kötet, azokon belül a kevés vers arról árulkodik, hogy Nádasdy (Várady Szabolcs-hoz, Ferencz Győzőhöz és másokhoz hasonlóan) ama költők közé tartozik, akik eleve csak a válogatott verseiket írják meg, egyrészt szigorú, önkritikus alkatuktól, minőségigényüktől vezetettve, másrészt annak a megfontolásnak engedve, hogy a költészetnek nem kell tárgyat keresnie, hanem azt kell lirizálnia, ami az élet során tárgyként *adódik*; kizárva így a lírai tárgyak sorából a nagy látomásokat és a költészet önmagát objektíváló törekvéseit éppúgy, mint a rendszeres közéleti reflexiókat vagy éppen a jelentéktelen mindennapok naplószerű rögzítését. Nádasdy esetében azonban a szüksévszavúságnak még egy oka van. Korábbi kötetiből csak sejteni lehetett, amit itt a kötet bevezetőjéül szolgáló, Az ÚR HEGEDŐJE című prózában (mely az ÉS 2001. évi karácsonyi számában jelent meg először) kerek perec ki is mond: „*A zsidót, akit szerettem, az Úr adta mellém, de persze nem azért, hogy megkönnyítse az életemet, hanem inkább, hogy megnehezítse. [...] Mennyit rúgódostam, mennyit berzenkedtem ellene. Nem az volt a bajom, hogy zsidó, ennek nem volt jelentősége (milyen butaságokat mondok: annak mindig van jelentősége, ha valaki zsidó), szóval nem ez zavart, hanem hogy férfi.*” Ez a tematikus kötöttség ropant problematikussá teszi egy konzisztens költői univerzum kiépítését, mert a magyar közgondolkodásban a homoszexualitás stigmának számít, amiről csak suttogni illik, Nádasdy pedig nyíltan beszél róla. Ugyanakkor alkatából adódóan kerüli a pikantériát, a „másság” szociografikus megközelítését, egyáltalán minden olyan utat, melyen az efféle kérdések megközelíthetőnek látszanak. Esze ágában sincs betagozódni a homoszexuális szubkultúrába, melynek kezdeményei (a feminizmushoz hasonlóan) derengenek már. Nem szégyenként, de nem is társadalmi kisebbségi öntudattal, hanem a normalitás tragédiájaként éli meg

hőse/beszélője élethelyzeteit, és bármennyire szomorú is ez, a tragédia akkor tud kibontakozni, amikor maga a kapcsolat is tragikus módon, a szeretett férfi halálával megszakad. Erről számolnak be ennek a kötetnek a költeményei, melyek 1998 és 2001 között keletkeztek.

Persze nem ilyen egyszerű ez. Az alanyi-valomásos költészet műegyüttese vagy általában véve azok az irodalmi ciklusformák, melyek narrátora műről műre azonos (akit némi naivitással hajlamosak vagyunk magával a szerzővel azonosítani), egy mozaikos, szakadós, mégis a megismerhetőség és folytonosság képzetét keltő horizontelbeszélés terébe íródnak. Ez a történet az olvasat formálódásával együtt alakul, és javarészt az olvasó műve, melynek létrehozása során saját képzeletének alkotásain kívül a költőről szerzett ismereteket is felhasználja. Nádasdy könyvében ez az elbeszélés, mint említettem, meg van írva, és a versek élére illesztve eleve egyfajta bevezetőként, az olvasás módjára tett ajánlatként működik. A benne ábrázolt létállapot pedig (nem élethelyzetként, hanem költői témaként) annyira különös, a magyar irodalomban példátlan, de a világirodalom egészében is ritka, hogy ez az egyetlen tény a kötet valamennyi versét és Nádasdy költészetének egészét egyberántja, és arra ösztönzi az olvasót, hogy ennek az egyetlen ténynek rendeljen alá mindent, ami ezt a poézist alkotja, strukturálja és jellemzi. Ez pedig bizonyosan ellentétes nemcsak a költő szándékával, de a szenzációtól elvonatkoztatni képes, józan értelem megfontolásaival is. A gazdagabb, összetettebb, árnyaltabb olvasat megalkotására törekvő olvasónak tehát célszerű azzal kísérleteznie, hogy az általános emberi kérdések felé terjessze ki a költemények értelmezési tartományát.

A horizontelbeszélés hangsúlyos jelenléte arra készlet bennünket, hogy az egyes versekben „ő”-ként megjelenő figurát, valamint azt az alakot, akit jelöletlenül megszólít a versek narrátora, minden alkalommal az elbeszélésben megjelenített másik szereplővel, a halott társal azonosítsuk. Ez sokszor „helyes” (amin azt értem, hogy az így megalkotott történet szereplőivel tartalmas párbeszédet folytathatunk), de nem mindig. A narrátor ugyanis gyakran magáról szól harmadik személyben (vagy „róluk, kettejükéről” többes szám harmadik személyben, például TÁBORI KIS TRACTA); ar-

ra is van példa, hogy valószínűleg a halott beszél megszemélyesítetten első személyben (LEVÉL ODAFÖNTRŐL, GOMBÓCFEJŰNEK); és még többször találkozunk olyan szituációval, melyben egy meghatározatlan, általános alany megartása tűnik szerencsésebbnek. Mindjárt mondok példákat, de előbb egy kis kitérőt teszék egy kivételezett megszólított: Isten kedvéért.

Az a világ feletti entitás, melyhez Nádasdy kötetében többször is fordul, meglehetősen összetett figura, de (megkockáztatom az eretnakség bélyegét:) egyetlen lények különböző lényekben. Krisztusként, Istenként, angyalként határozódik meg, de ez inkább vonatkozik megmutakozásának körülményeire, mint a benne foglalt szubsztanciára. Olykor, mint a KIS ÉLET című versben vagy AZ ÚR HEGEDŰJE című bevezető prózában, ábrázolását egyfajta keresett naivitás jellemzi. Azt mondhatnánk, hogy ez az alak problémamentesen azonosítható azzal az Úrral, Jahvéval, Teremtővel, Jóistennel, akire jobbra gyermekként tekint az ember. Hatalmas apafigura ez, aki gondoskodik és parancsol, ellentmondást nem tűrőn, kegyetlen kegyelemmel. A szerep, melyet ezekben a szövegekben a narrátor vállal, a premodernitás hívójéé. Könyörgése (mint az említett KIS ÉLET-ben) azonosítható az imádsággal, a kötetlen fohással. Ezzel kapcsolatos képzelődéséi azonban sokkal kötetlenebbek, attribútumai ötletszerűek, világa térbeli, időtlen. Azt lehet mondani, hogy egyszerre archaikus és naiv, gyermekien egynemű, ugyanakkor teológiailag nagyon flexibilis figura ez. Hatalmas, hiszen mindenható a szó katolikus értelmében (és még inkább az a Tóra szellemében: az özőnvíz fenyegetésének istene ő), ugyanakkor antropomorfi: angyalként a metrő másik kocsijában áll (ha nem is ő maga, de az Ő angyala), a Kossuth Lajos utcában, a Hungarotex irodaház felett Jézus alakjában jelenik meg a felhőkben (AZ ÚR HEGEDŰJE), de maga is mindvégig beszédközelben marad, és gondoskodása – ha jelképesen is – személyes, már-már anyai („Édes Uram, hát máshova vetettél / ágyat nekem, ágyat neki...”). Ezzel a lényel a korábbi kötetek verseiben is gyakran találkozhattunk, de talán kissé kevésbé komolyan. Szerepjátékosan gyerekes komolyság persze ez is, de hát az ilyen elementárisan komoly dolgok mindig meseszerűek, játékosak, gyermekiek.

Ez az istenalak voltaképpen nagyra nevesített metafora: léptékében nevezhető nagynak, amennyiben az *alak*, aki a költői kép centrumában áll, nagyszabású. Másutt azonban maga az *alakzat* mutatkozik terjedelmesnek. Nádasdy költészetének jellegzetes eleme a keresetten hétköznapi, jelentésében azonban kiterjesztett metafora, ami néha már valóságos allegóriává bővül. Ebben a kötetben A KOMPÁNÁL című vers is ennek példája. Jól illusztrálja azonban azt is, ahogyan a Nádasdy-versek némelyike egyszerre szűkül és szélesedik, amennyiben az ábrázolt jelenet egyre hétköznapiabbnak mutatkozik, ugyanakkor újabb, általánosabb és a transzcendenciához kapcsolódó jelentésréteggel gazdagodik. A vers nyitása – „*Nem akarok a túlsó partra menni, / de titkolom*” – világosan arra utal, hogy a halálról van szó. A továbbiakban azonban annyira konkrét mozzanatokkal bővül a jelenet, hogy erről meg is feledkezünk, és csak újraolvasáskor fedi fel magát a többrétű jelentés: a költő gyermekien bíz a halál elkerülésének lehetőségében. Persze maga is tudja, hogy ez képtelenség, ezért az erről szóló beszédet magát is ironizálja, és derűs kívüllállással mutat rá attitűdjének gyermekded voltára; a látványt azonban annyira konkrétan jeleníti meg, hogy az olvasó nem is tudja, a gondolatnak melyik része komolytalan. „*A dömtő pillanatban majd kilépek / a sorból, [...] gondterhelt, kicsit bosszús arccal, / de kisfiús bűnbánattal is, / fejszoválvá fogok kilépni / az utolsó pillanatban...*” A vers tétje a halál elkerülése. Ezt tervezi el magában a vers beszélője, és arra gondolhat, hogy az a megfelelő megoldás, ha előre végiggondolja a teendő *részleteit*. Kerékpárral, gyermekként látatja magát a folyóparton; gyermekként, amikor a felnőttvilágba vetett bizalma, a szabadság állapotában való otthonossága még természetes volt; annyira természetes, hogy nem is vett róla tudomást. Ennyire természetes lesz majd kilépni a sorból és nem menni át a halálba. Nem mondja ki, nem is jelzi, hogy belátja a gondolat naivítását. Az olvasó eleve tisztában van ezzel. Éppen ez a közös tudás, melyre azonban célzás sem történik magában a szövegben, mélyíti el a költemény iróniáját.

Ennek a mechanizmusnak a működési elvét kiismerve érthető igazán az egy oldallal A KOMPÁNÁL után álló vers, a HIÁBA HOZTUK A PÁR-

NÁNKAT gondolatmenete, melyet ez a kérdés zár: „Mit kér az, aki ágyat kér Tétőled?” Az attribútumok konkrétsága teszi mellbevágóan közvetlenné az ölelkezést és pusztulást, alvás és halál kettősségének elcsépeelt topozását. Ennek fényében kell (lezárva ezt a terjedelmes kitérőt) még alaposabban megfontolnunk, hogy az ilyesfajta lirizációban szabad-e leegyszerűsítünk a költeményekben felbukkanó személyeket vagy pszeudoperszónákat arra a két alakra, akiket a bevezető szöveg állít elének.

A Nádasdy-líra narrátora sohasem egyszerűen maga a költő, és még csak nem is szimplán az ő szócsové, megbízottja, alteregója. Mondok egy példát. A TAVON ÁT című vers eléggé egyszerűen áttekinthető lírai vallomásnak mutatja magát: „Dobol, mint csendes basszus a tavon át, / nincs dallama és nincs harmóniája / a távollétednek, csak üt, belül...” A vallomás megrendítő tényeket sorol: „Ujjbegyeim a semmibe, puhán / cirógatnak”; „...szagolgotam a pulóveredet”. Ugyanakkor az ilyen mozzanatok: „nincs üzenete / a távollétednek, csak súlya van, / dobol, kopog távoli koponyánkon” – már semmiképpen sem írhatók le a confessio fogalmával. Az üzenet az irodalomtudomány(ok)nak az információelméletből kölcsönzött kategóriája, ami vulgarizálódása során a mondanivaló fogalmát váltotta fel az irodalmi szövegek elemzésében. Nádasdy természetesen ismeri ezeket a fejleményeket, nyelvészként nyilván használja is a szót, melynek alkalmazását így tudatosnak kell tekintenünk ezen a helyen. Olyasmire gondolhatunk, hogy a beszélő a halálnak, a halálos távollétnek eleinte jelentést tulajdonított; később, az olvasat konstitúciójának haladtával az olvasó úgy gondolni, hogy ez a mozzanat egy nagyobb közlemény redundáns eleme; majd a költő erre válaszolva pontosítja a gondolatot: igaz, hogy a dolog nem üzenet, de mégis jelentőséggel bír; súlya és ritmikája van; végül teljesen elbizonytalanítja az olvasót, hogy mit is kezdhet ezekkel a gondolatokkal, hiszen azt mondja, hogy valakivel (a halottal? az olvasóval?) együtt valahol messze van a koponyája, és ez az üzenetmentes közlés azon kopog. Horrortoposz lenne például Az ÁLMOSSVÖLGY LEGENDÁJÁ-ból? Nem tudom. Annyi bizonyos, hogy végül a verset keretbe foglaló metafora, a tó képe, melynek túlsó partjáról zene basszushangjai hallatszanak át, szintén kilép jelképi minőségéből, amikor az utolsó sorban

konkretizálódik: „...a tavon át / úszol felém, csak most, most meg ne fulladj”. Továbbá a távollét és ami távol van, egymáshoz képest is távolított, hiszen „...távolléted [...] kopog távoli koponyánkon”. Vagyis nagyon összetett a költemény tér-dimenziója, azon belül helyezkedik el a nagy víz, melynek egyik partján van a távollét, a másikon pedig a narrátor és megszólítottja, az a valaki, aki távol van. Valamiképpen az a figura, aki az előszobában pulóvert szagolgot, egyforma messze van a távolléttől, a távollevőtől és a távollétről beszámoló narrátortól. Csak egyvalakihez van karnyújtásnyi közelségben: ahhoz a *valakihez*, aki távol van. Nem az alakjához, nem is a személyéhez, hanem talán a *lénnyéhez*. Sokkal problematikusabb szerkezet ez annál, hogy egyszerűen egy elvesztett társat gyászoló helyzetdálnak láthatnánk. Pláne őszinte vallomásnak. A létezésről és a létezőkről, a létezés lehetőségességéről gondolkodik ez a szöveg, melynek „túlsó partján” nem is annyira a távollét, mint inkább a nyelv a maga komplexitásával visszhangzik, és ad sokkal kimerítőbb választ kérdéseinkre, mint amire akár a szerző, akár narrátor hasonmása képes.

Nádasdy költői világában nemcsak a hasonlóan metaforásított térbeli objektumoknak (víz, ház, táj, interieur), hanem elvont fogalmak (ilyen, emlékezés, én) versbe vetített objektívációinak is ehhez hasonló szerepük van. Ahogy a térobjektumok nyelvben ábrázolt jelei alapvetően kiszámíthatatlanul viselkednek a költemények nyelvi világában, úgy ezek az absztrakt fogalmak is lehetőséget kapnak arra, hogy nem referenciális kontextusban, nyelvi interakcióban derülhessen fény éppen aktuális természetükre. És ez a *természet* lesz azután a természetes, függetlenül attól, hogy a referenciális olvasásmódokkal kísérletezők szerint mit nevezhetünk valószínűnek és mit nem. Hogy értelmesek-e az ilyen kijelentések: „A hátizsák is szorongás”; „Engem terhelne, vagy vinne, mint a krumplit”; „Együtt se tudjuk megenni a reggelt”. Értelmet nyernek abban a folyamatban, melynek lényege, hogy megpróbáljuk elképzelni a jeleneteket, majd belátjuk, hogy ez lehetetlen.

Nádasdy korábbi köteteiről szóló írásomban a terjeszkedést, méghozzá elsősorban a hagyomány elhagyott térségei felé történő terjeszkedést jelöltem meg ennek a költészetnek a leghatékonyabb törekvéseként. Ebben a kö-

tetben a korábbiakhoz képest ez a visszafogalt terület az önéletrajziség, az elbeszélő jelleg, az anekdotikus elemek beépítése. Ugyanabban az írásomban azt is megemlítettem, hogy Nádasy mindig ellentétpárokban gondolkodik, melyek egymást feltételezve jelentkeznek poézisében. Erről van szó itt is: a valamósos önéletrajziség az értelemmel teljes egészében nem is kontrollálható nyelviség párjaként formálódik. Ha tehát azt mondom, hogy ennek a kötetnek nyilvánvaló fejleménye a horizontelbeszélés programszerű megjelenítése és az abban elmondottak vállalása az egyes versekben, ezzel nem mondok ellent annak az állításnak, mely szerint a versek jó részében a korábban többé-kevésbé identifikálható narrátoralak helyét egy szétszalazódó, a nyelvi történekekben megsokszorozódó és olykor fel is oldódó beszélő alakja veszi át. Ellenkezőleg: éppen a két jelenség együttes felbukkanása adja ennek a költészetnek a szakadémszerűségét, logikájának töretlenségét. És ugyanígy, ha korábban a léttől való viszolygást neveztem e költészet alaphangulatának, ezúttal a tragikus lesújtottság ellentétpárjaként egy elégikus alaphangulat is átszínezi a versvilágot. A legyőzöttség maradéktalan átélése és az abban való elnyugvás képessége együtt kölcsönöz Nádasy lírájának új mélységeket.

Az 1990-es évek elejéig, talán még *A BŐR ÉS A NAPSAKOK* című kötet megjelenése idején is úgy látszott, hogy ha nem is unalmas, de csak a maga tematikai szűkösségén belül kibontakozó, kulturált és pontos, de nem nagyon izgalmas poézis lesz a Nádasyé. Az 1998-as *ELKEZD A DOLGOK VÉGÉRE JÁRNI* című kötet versei azonban már sötétebb tónusúak, hangulataikat tekintve kissé szélsőségesebbek lettek, és szélesedő terek nyíltak bennük a transzcendencia számára. A legújabb kötet pedig, *A REND, AMIT CSINÁLOK*, egy csapásra megváltoztatta ennek a költészetnek a méretarányait azáltal, hogy egy nyomasztó élethelyzet elbeszélésének háttere előtt bontakoztatja ki költőiségét. A halál, a sorsnak való kiszolgáltatottság motívumai hívatlanul, keresetlenül is betörtek ebbe a költészetbe, mint afféle inat szakasztó kegyelmi ajándékok. Nádasy nem tért ki előlük. Hagyta, hogy költészete a tragédia mérlegén mérje magát. És nem találtatott könyvűnek.

Bodor Béla

„AMI FÖLFÉNYLETT ÉPP ODABENT...”

*Bodor Béla: Ragtime a Vérnősző Barommal.
Versek a huszadik századból
Orpheusz, 2002. 81 oldal, 1300 Ft*

Hol kacagva, hol meghatódva, sőt megrendülve – és mélyen elgondolkodva – olvastam ezt a szerénynek tetsző verseskötetet. Restelkedem is, hogy csak most, új kötete kapcsán ismerkedtem meg Bodor Béla költészetével. Eddig én is azok közé tartoztam, akik (mondjuk, a *Holmi* vagy az *ÉS* olvasóiként) Bodor Bélát, alapos recenziói nyomán, elsősorban irodalomkritikusnak, literátornak ismerték és becsülték. Minthogy azonban kritikus is vagyok, eléggé rosszallható, hogy nem olvastam megjelenésekor első verseskötetét, a *DALLAMOS FEKVÉSVÁLTÓ GYAKORLATOK*-at (1989), de még a másodikat, *A NEVEK SZÜLETÉSÉ*-t sem (1997).

Most viszont, erre a kötetsemlére készülve elolvastam azt az interjút, amelyet a költő Kőrösi Zoltánnak adott 1991 decemberében,* és amelyből nemcsak életútjának, mentalitásának fő vonásai ragadhatók meg, de azt is megtudtam belőle, hogy a 70-es, 80-as években avantgárd zenei, képzőművészeti ambíciói hogyan alakultak (felettébb szerencsétlenül!), és hogy többféle alkotóképessége milyen sok műfajjal érintkezett (csak a kötetekinek borítóin szereplő rajzait ismerem). Költeményei, nyilatkozta, és egyéb művei (novellák, drámák) asztalfiókban maradtak, vagy jobb esetben a szamizdatban járták a maguk – meglehetősen kiszámíthatatlan – útjait. A *Mozgó Világnak* azt a változatát, amelyben megjelenhetett volna, addigra betiltották. Először a szombathelyi *Jelenlét* közölte verseit, majd *A KÖLTÉSZET MASNAPJA* című antológiában tűnt fel. Mire első könyve 1989-ben kijött, már harmincöt éves volt. Akkoriban nagyon megszaporodtak az „első kötetesek”, akik a rendszerváltás idején kevés figyelmet kaptak – nem az elmélyült irodalomkritika volt akkoriban a publikációs di-

* „AZ IRÓNIAHOZ REND KELL...” In: Kőrösi Zoltán: *FELROMBOLÁS – MAGÁNRODALMI BESZÉLGETÉSEK. JAK*–Pesti Szalon, 1993. 19–28. o.

vat. Aztán pedig szinte maguk a Bodor-kritikák állták el a versek recepciója elől a kilátást.

E bevezetés végén talán nem meglepő a szög, ami kibújik a zsákomból. Vagyis az, hogy Bodor Béla költészetét igen sokra tartom. Ha minőségérzékem, irodalomértésem nem hagy cserben, akkor ezt az ízlésítéletet igazolni fogom tudni.

De elég volt pályakezdésének gyászos körülményeiből! Térjünk cikkünk tárgyára, a kötetre. Egyfajta „Bodor Béla retrospektív” összeállítás ez. A két első ciklusról elmondható, hogy bennük valóban „ifjúkori” költemények szerepelnek, amelyeknek azonban semmi közük a zsengekhez: a RAGTIME versei Bodor húszas éveinek második felében, A HORROR METAFIZIKÁJÁ-ban levők harminchárom-harmincnégy éves korában keletkeztek. Zárt, egységes formakoncepcióval és egy sajátos tartalmi-hangulati egység elve alapján kimunkált ciklusok ezek a koraiak.

Úgy látom, ez a verskomponálási elv egyfajta ars poetica vezérelv Bodornál, különösen kisebb költeményeinek esetén. Ezt a véleményt erősíti citált nyilatkozata is: „...*hogyan az egészről összeálljon egy szerkezet. Egy régi filmnovella részleteiből kiindulva dolgoztam át jambikus-keresztímes versciklussá a horror metafizikáját*” – mondja, és egyéb, idővel egészzé kerekített füzértördékekről is beszél. De áll ez a RAGTIME A VÉRNŐSZÓ BAROMMAL egészére is: a kötet mind a hét ciklusa (összességében 69 vers) ilyen füzerszerkezetre van komponálva, néha a cikluson belül kisebb alciklusokkal (BUDAPESTI KÉPESLAPOK; A SZÍVÓS FÚVÓSOK EZEK; JÓZSEF ATTILA LEGSZEBB ŐREGKORI VERSEIBŐL: ALKALMI VERS A VILÁGKIÁLLÍTÁS ELÉ). Mivel ezekben a periódusokban többnyire egységes a versforma – két fő változata: a jambikus-keresztímes, illetőleg a szonett –, tudatosnak látszik a zárt forma monotóniájára és zeneiségére való elszánt törekvés. Bodor ez ügyben nagyon szigorúnak és következetesnek mutatkozik – hogy annál többet engedhessen meg magának a „belbecs” terén. Mivel a 2002-ben megjelent könyv alcíme határozottan állítja, hogy ezek mind XX. századi versek, vagyis hogy valamennyi az ezredforduló előtt született, és mivel a két formaváltozat közül a szonett a domináns, érdemes futólag visszapillantani a magyar szonett múlt szá-

zad végi pályafutására, amelyben meghatározó szerepe volt Tandori Dezsőnek két, az 1970-es évek második felében megjelent kötetével (A MENNYEZET ÉS A PADLÓ; MÉG ÍGY SEM). Bodor is – többekkel együtt – ezt a csapást követi. Csakhogy míg TD időnként bontja is, variálja is a szonett formáját, Bodor Béla következetesen ragaszkodik az „alapképlethez”. Meglehet, hogy maga a ciklusszervezés is Tandori nyomán ölt nála saját alakot, ő azonban nem hagyja a füzereket „túlnőni”, hanem szorosra fogja őket – a ciklusok koherenciája nála elsőrendű szempont. És amikor a JAK-füzetben azt olvassuk Bodortól, hogy „*az íróniához rend kell*”, akkor ezt alkalmazhatjuk a formakezelésre is: mintha csak azt sugallná, hogy magához a költészethez is rend kell. Hisz azt a sűrű anyagot, azt a már-már démonikus/angyali látomást, melyet világáról közvetít, a forma át kell hogy fogja. Mintha csak azt mondaná, jelezné vele, hogy költői materiáját csak ezzel az erős „pántolással” tudja poétikailag kivitelezni.

Ez a sugalmazás azért is figyelmet érdemel, mert Bodor lírája – akárhogy vesszük is – a közép-európai, kései avantgárd epatúrozó lázadásának talaján bontakozott ki. Furcsa, de tény, hogy ennek kapcsán a formaszétvetést, a hagyományos alakzatok, poétikai figurák elleni lázadást szoktuk emlegetni. Ám azt hiszem, ez is csak afféle végig nem gondolt közhely. TD-ről most nem beszélve – sorolom a fő ellenpéldákat. Marno János igen nagy formai fegyelemmel, koherens belső renddel dolgozza ki költeményeit, Hajjas Tibor és Erdély Miklós is – például – nagyon szigorú volt legextrémebb koncepcijeinek megvalósításában. Bódy filmjeire ugyanez áll. A legjobb underground zenekarok a pop világában – fegyelemre törekedtek (és nem csak sok-sok decibelre!). Az Új Zenei Stúdió koncertjein felhangzó „óraműpontosságú” zeneművekről nem is beszélve... És ha ebbe a tradícióba ágyazzuk bele a RAGTIME...-ot, akkor eredetiségét természetesen nem formakoncepciójának jellegében, tendenciájában, hanem a formai rend és a vele, általa mintegy lefojtott „tartalom”, a közlendő közötti feszültségben kell keresnünk.

A kötet teljes címe – RAGTIME A VÉRNŐSZÓ BAROMMAL – két ciklus címét, az 1979–1982-es RAGTIME-ot és az 1989 után írt Vérnőszó Ba-

rom-kötemények sorozatát kapcsolja össze, a könyv egységét is érzékeltetve. Ez az egység persze relatív, a „korai” két ciklus költeményeiben, különösen a legkorábbiban, a nyelvi abszurdnak azzal a válfajával szolgál, amelyet Weöres Sándor indított el a „gügye” szövegversekkel (pl. „...*énnekem a segembe is felyem van...*” vagy „...*különb féle jerekkel kísérletezünk...*”), és feltehetően hatottak rá Petri ÖRÖKHÉTFŐ-jének olyan darabjai, mint a PETŐFI TÉR MELODY, IMRŐ BÁCSI SZENILIÁIBÓL és kiváltképpen a CSALÁD, ÉLETÚT.

A RAGTIME ciklusba tíz *raget* komponált össze Bodor.* A húszas éveinek vége felé járó költő a „roncsnyelv” abszurdításával játszik bizarrul és brillírozva, a játékot a profán mindennapiság lírájától a morbid, bunkó kocsmaszövegelésig tartó skálán csúsztatva ide-oda. Ez néha úgy hat, mint valami bugyuta (pesti) VÍCC (CLASSICA PHILOLOGIA RAG, VACSORA RAG), de ezek inkább amolyan nevetést fakasztó pihenők a tíz lépcsőn. Itt a cikluszáró utolsót, a HÁBORÚ RAG-et idézzük teljes terjedelmében, a tónus intonációjának példájaként: „*gyüült a göpzej / oszt bumm / muter vót-nincs // gyüült a göpzej / oszt bumm / fater vót-nincs // gyüült a göpzej / oszt bumm / hugó vót-nincs // gyüült a göpzej / oszt bumm / bratyó vót-nincs // gyüült a göpzej / oszt bumm / itten vagyok / itten / pityu*”.

Már ebből a korai ciklusból kitetszik, hogy Bodor iróniája nem szabványos irónia, és semmiképpen sem szarkasztikus – a gyengédet és a horrorisztikusat kombinálja. A való világbéli és az általa tükrözött roncsanyag és a formaépség zárul össze nála.

Még bonyolultabbak az effektusok a közel tíz évvel későbbi ciklus, A HORROR METAFIZIKÁJA esetében. (Ez a sorozat a költő első kötetében is megjelent.) Azt is lehet mondani, hogy ez a kilencrészes „fejezet” egy elbeszélő költemény fragmentumait sejteti. Főszereplőit – a vámpírt meg a vámpír nagymamáját – abszurd

„mesefiguráknak” is tekinthetnénk, ha az állati, démonikus, örületes motívumok nem keltenének – összességükben! – valóban horrorhatást (vagy ha tetszik: iszonyatos Grimm-mesék ezek). A címadó két keretversben, amelyek összejátszanak a hét „betét”-tel, ott villognak az angol költészet XIX–XX. századi alakjai: Wordsworth, Southey, Coleridge triója, Blake és T. S. Eliot (plusz Rilke), mintegy belebeszélve, belefigurázódva a költő szövegébe, ezekben a jobbára hét-nyolc szótagos, jambikus, kereszttrimes verssorokba. Vagyis a ciklusnak, a „játéknak” többféle értelmezése adódik. Egyfelől lehet az angol transcendens költők bizonyos verseinek, figuráinak egyfajta mestri parafrázisaként is tekinteni a szöveget, leginkább Eliot Sweeney-versei, a MACSKÁK KÖNYVE és bizonyos Blake-versek hozhatók gyanúba. Ám a játékos könnyedség imitációja felettébb gyanús is – Bodor költői képzeletének (végső soron Shakespeare-re visszavezethető) víziótól az olvasó arcára fagy a vigyor. Hazai valóságból, életből származik persze Bodor költői alapanyaga, csak virtuózan összehozott referenciák, a „berendezések” csalfák és megtévesztők. Bizonyos magyar előzmények is sejthetők: Arany egyik-másik balladás versének textúrája ilyen, József Attila „mesés” költeményeinek (INDIÁBAN HOL ÉJJEL A VADAK...; BETLEHEMI KIRÁLYOK) van rokon hatása. A ciklus végéről idézek: „*a vámpír töppedt vérfejét / balra fordítva látja / hogy bús vigyorba rándul épp / a korpusz pléhpfőjája [...] fényjel // fakad fel és a retkeken / verődik míg a konyha / tűzhelyfénye hull odalenn / a vérről írt sorokra*” (A HORROR METAFIZIKÁJA II). Erről a ciklusról szólott egy fentebbi idézet az interjúból: egy huszonegy évesen írt filmnovella motívumaiból vesztegette meg több mit tíz évvel később a költő.

Lehet, hogy egyedül vagyok így, de nekem a MÁR NEM SAJOG. JÓZSEF ATTILA LEGSZEBB ÖREGKORI VERSEI című antológia a maga egészében – bár kvalitásait és intencióját nem merném tagadni – nem volt kedvemre való. Megértem ugyan a posztmodern „vadkeserves retrospektiót”, a költő iránti kései rajongás meg az imitatív készség ösztönzéseit, de az a véleményem, hogy József Attila sorsában, életében volt annyi keserv, lett annyi kín, lett ő fiatalon annyira vén (utolsó fényképei ezt mutatják),

* *Ragtime* amerikai dzsessz-kifejezés, jelentése: erősen szinkópált néger tánczene, a dzsessz előfutára. A szintén amerikai *rag* jelentései: rongy, cafat, foszlány, szennylap, -irat, illetőleg ugratás, szekálás, lármás mulatozás. Valószínű, hogy a költő a szó angol-magyar jelentésváltozataival is játszik, hiszen a verscímeiben szereplő *rag* magyarul (vö. ragozás) egészen mást jelent.

hogy semmi kedvem – holmi politikai és poétikai „élc” kedvéért – képzeletben meghoszszabbítani a sorsát, parafrázálni költészetét. Nem szeretném ezt alaposabban megindokolni, már csak azért se, mert ezzel sok jó költő együttes dolgáról mondanék véleményt – meglehet, méltánytalanul. Mivel azonban Bodor Béla költeményei is szerepelnek ebben az antológiában, és mivel ebben a kötetben is helyet kaptak, az újabb versek között, mégiscsak szóba kellett hoznom az összeállítás megjelenésekor kialakított magánvéleményemet.

Az a helyzet ugyanis, hogy Bodor Béla József Attila-s versei viszont, ezek a keresztímes, jambikus három versszakok (az én önkényes számozásom szerint, mivel címük nincs, 1-től 5-ig) – meglehet, elfogult vagyok – tetszenek. Elemzésünk tárgya legyen, majd' véletlenszerű mintaként (mintegy e sorok írójának az antológia egészét érintő nemtetszésének vezekléseként is), ez a ciklus. Összefoglaló címe: ALKALMI VERS A VILÁGKIÁLLÍTÁS ELÉ.

Nem is mind az öt részéről beszélek némi tüzetességgel, csak az elsőről és az utolsóról. Idézek az [1]-ből: „Nyirkosodik már az ablakkeret / alja. A télnék vége próbál lenni. / Az úvegen túl pókháló remeg, / parányi súlyát fölkapja, elejti – itt van vége az első versszaknak, majd enjambement-nal folytatódik a másodikban – a könynyű szél.” A tizes/tizenegyes sorperiódusok ismert JA-sorok („Zúg már az ősz, gyűlik és kavargog”) tónusát hozzák, mindjárt *homage*-ként, lágyság, tétova szemlélődés uralja a sorokat. „Az emeleti gangon, / melytől elvált az a fűstsűrűke űr, / mindig ilyenkor szellőztet egy asszony” – máris a, mondjuk, „Gát utcában” vagyunk (aki volt ott, tudja, miről beszél a költő), meg abban az úrbeli transzcendensben, amit verseiből ismerünk. Itt, a folytatásban jön elő, a nyolcadik sorban Bodor – a saját farbjával: „s a kosár-ra, melyben élek, rávetül // az ablakszemen megtört napsugár / – ordas mosollyal napfürdőzöm itthon –, / s mint kalapomat régen – a kosár / szegélyét most a nap csipkézi tükön”. Vagyis kosárember, lábatlan, kartalan. Az ő „helyzetdala” a vers, az „ordas mosoly”, a „kicsipkézett kalap” JA ismert sorainak idézetei is, parafrázisai is. Vagyis egy ferencvárosi, Gát utcai kosárember tizenkét sora ez a készülő (készült volt) Világkiállítás nagy, ferencvárosi tervéről.

A következő szakaszokban [2] Jolánékról esik szó, meg Révairól (s itt pár évtizedet visszacsúszunk az időben), egy fogadról, amelyen a miniszter a kosárembert egy szendvics uborkaszelvével „áldoztatja meg”. A [3] egy koncentrációs tábor őrszemeivel, egy ott, a táborban futó sínekkel, az illetőre hulló reflektorfényvel szolgál – vagyis személyes élettörténeti és történelmi allúziók sorával. A [4]-ből, mely a kosárember téli látomása/vallomása, négy sort idézek: „...szeszélyes rajz volt régen a világlag, / és csupa ajtó, ablakszem és arc volt. / Most mennyi járda. Mennyi, mennyi láb. // De itt, lent, béke van. Tömör, nehéz”.

Visszavonom ígéretemet, az ötödiket – elemzés helyett – csak egészében idézem, hiszen az az érzésem, hogy oda-vissza utaló sorai magukért beszélnek: „A combos ég alá szorult a város: / öleből nő ki majd a tarka Expo. / Sok kis Wotan »Komm her!«-t rikolt a háros / peremén, s King Lear sercent rája: »Let's go«. // Elát megkérem – úgysis annyiféle / koldus tolong – a bejárat elé / állítson ki egy konyhaszékre téve, / arccal az új vasúti hid felé. // A büszke nyüzsgés könnyűséggé érik / bennem, fejembe száll, és a folyó / fölé emel; úgy gördülök az égig, / mint fényes, egyre áttetszőbb golyó.”

Ennek a költeménysorozatnak van egy „mellékdala” is, egy az előbbiektől független szonett (A DUMÁNÁL). Ez a persze hogy A DUNÁNÁL című versre hajazó költemény a „mai” (90-es évek eleji) országgyűlési épület melletti térségen „játszódik” (l. cím): a József Attila-szobor a tárgya, meg a „műmező”, és a záróríme – mesteri leleménnyel – „víz ragyog” – „vörös csillagok”.

Bodor Béla költészetének utolsó XX. századi évtizede, legalábbis a kötetében közzétett ötven költemény a tárgyalt könyvben öt ciklust alkot. A JA-versek az elsőben, A SZÍVÓS FÚVÓSOK EZEK címűben zárják le a tíztételes versfüzért (úgy tűnik, ezek a 90-es évek eleji termés részei), a következő A POKOL TORNÁSA tizenegy szonettel, ezt követi a (részben) kötetcímadó A VÉRNŐSZŐ BAROM (hat vers), a „– NE FÉLJ! –” (öt azonos című, csak a zárójeles alcímmel megkülönböztetett szonettel), és a kötetet a legtöbb (tizenhét) verset tartalmazó, FOLYTATÓDÓ LÉGZÉS című ciklus zárja.

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

A TISZTES HÁTRÁNY

Nem áll meg kezemben a toll
mert aki megsértődik az kicsinyes
nem tagadom meg az írást mint Jézust az apostol
még ha a kritika nagy előszeretettel pofán is nyes

Munkámnak még nem szabhatok testre szabott árat
na de majd ha megjelenek itten és ottan
kítárom olvasóimnak hitem és skizofréniámat
és majd emlékezem: szórol szóra előbbre jutottam

Megjelentettnék itten meg talán amott
a Kedves Várady a szerkesztőségbe tréccselni hivat
ugy üzik a kinézést mint valami reformprogramot
ez mára már stilus és követendő kordivat

De röhögöm majd aki nekem keresztbe tett be
aki verseimen nyafogott és hónapokig kotlott
nem is marad meg az emlékezetbe
fiatal önmagam aki csukott ajtódba botlott

Az ajtó mögött a szavaimat tetszésére suvickoló
akinek annyi a kifogása amennyit a fej bir
kikapcsolt telefon nyaraló szerkesztő lehuzott roló
én meg csak felhörrentem mint valami gejzir

Móritz Mátyás
2003 Április 27.

EGYBEN

Balassa Péterről

Vannak, akik csak halálukban tudnak egyek lenni. Mint azok az Iránból származó szíami ikernők, akik vállalták a halál kockázatát is azért, hogy szétválasztottan végre egyek lehessenek, s akiket ez az akarás, ez a mindent felülbíráló vágy nemrég a halálba vitt. Meg kellett próbálniuk, nem volt más választásuk. S vannak azok, akik egész életükkel az egységet élik, az egységet példázzák, s akik test nélkül, halálukban is ezt az egységet tesztítik meg. Ilyen volt, ha úgy tetszik, ez volt Balassa Péter. Mondhatnám én is azt, amit mások, számosan, már kimondtak, leírtak, hogy Mester volt, hogy Tanító volt, amilyen csak ritkán adatik, s amiért az ember örökre hálas lehet, hogy megadatott, ha megadatott. (Hálás vagyok.) Mégsem ezt mondom. Hanem azt, hogy egy volt. Olyan ember, aki az életében meglévő sokféle, küzdelmes, terhes kettősségből olyan egységet tudott teremteni, ami csak a legritkább, legnemesebb ötvözetekben jön létre. Ötvösmester volt, akinek alkotásai nem múzeumokban őrzött s onnan alkalomadtán ellopható vagy elárverezhető tárgyak, hanem organikusan tovább élő erő, sugárzó energia. Az erő úgy volt vele, hogy továbbadta másnak – csak így, ebben a formában lehetett az övé. S csak így, ebben a formában lehetett a miénk: hogy nekünk adta, hogy átadta. A többi már a síneken elindított, robogó kocsik dolga.

Nézem a kézírását, a könyve előlapjára írt szavakat: „igaz szeretettel”. Erről eszembe jut, hogy tőle tudom: a szeretet nem passzív érzemény (hogy az ő szavát használjam), hanem tevékeny, munkás, sok időt és energiát igénylő, felemésztő dolog. Szeretetmunkás volt, a szeretetszakma kiváló dolgozója, ritka képességű szakmunkáskirály. Címerén e szavak állhattak volna: részvét és részvétel. De nem volt címere. Nem szerette a felhajtást, a külsőségeket. *Cédúrvirbli*, mondta nevetve egy régi zenehallgatáson. (Nevettünk, sokszor és sokat – még az utolsó napokban is.) Azt is mondta, hogy egy művet – legyen az szöveg, zene vagy bármi más – nem legyűrni, bekebelezni, hanem befogadni kell. Meg azt is – ezt már szavak nélkül –, hogy az emberek közti közlekedésre ugyanez vonatkozik. Ő volt a legjobb befogadó. Tőle tudom, hogyan is néz ki az a mozdulat, amikor *odafordulunk*, teljes test- és lélekfelülettel a másik felé, a másikat hallgatva, befogadva. Tőle kaptam jó szót a kétségbeesés óráiban, és bátorítást az élethez, munkához. S eközben rávezetett a legnehezebbre: arra, hogy mindnyájan meg kell birkózzunk démonainkkal, hogy ezt kikerülni, megúszni nem lehet, s hogy ebben viszont mindnyájan egyedül vagyunk.

De mindenekeelőtt, -fölött, a már említett egység, az egyben levés. Az a *mutatott* tudás, hogy egyben kell lenni, és egyben kell a világot megélni, szemlélni. Hogy például a kereszténység zsidóságot, görögséget is jelent, s hogy ezeket szétválasztani erőszaktételek, pusztító ostobaság, a hit elleni

vétek. Hogy például a dionüszoszi nélkül az apollóni mit sem ér. S hogy, nem utolsósorban, egy férfi a benne élő nőt is jelenti, s hogy aki a másik felét el-, illetve lenyomja magában, csak suta félemler lehet. Ő azonban a benne élő és virágzó női princípium gondos kertésze volt, ami nélkül semmivé foszlott volna mindaz az átlényegülő empátia és féltő gondoskodás, amit adni tudott. És tőle kaptam azt is, hogy létezik a kommunikációnak egy olyan legitim, egyenrangú szférája, ami a szavakon, motyogásokon túl van – hogy lehet hallgatni is.

Így hát most számba veszem ajándékaimat, nézegetem, rendezgetem őket, és hallgatok.

De még ezt: utolsó napjaiban elromlott a karórája, el kellett vinni az óráshoz, nézné meg, mi van vele. Jutka rám bízta ezt a feladatot azzal, hogy si-essek, mert Péter nem szeret óra nélkül lenni, tudni akarja az időt. Aznap már későre járt, mire odaértem az óráshoz, már zárva volt. Másnap viszont korán értem oda, legnagyobb megdöbbenésemre kiderült, az órás csak tíz-kor nyit. Nem értettem, hogy éppen egy órás hogyan nyithat ilyen későn, mintha nem értené az idő jelentőségét, pótolhatatlanságát, mintha nem tudná, hogy egy elromlott óra akár végzetes is lehet. A környéket régen benépesítő öreg órásokkal ez sosem fordult volna elő, ők mindig reggel nyolckor nyitottak. Ez az órás azonban még viszonylag fiatal ember. Vettem egy újságot, és leültem a szemközti parkban, már nem akartam onnan elmozdulni, nehogy elszalasszam a nyitás pillanatát. Az órás belenézett Péter órájába, és közölte, hogy elhasználódott, elrozsdásodott, már nem javítható. Megbízásom volt arra is, hogy ha netalán ez lenne a ver-dikt, vegyek egy újat. Alapos körültekintés, vizsgálódás után – elvégre nem kevésbé felelősségteljes feladat – kiválasztottam egyet, amelyről úgy gondoltam, leginkább illik hozzá. Majd levettem a régi óráról a szíjat, és az újra szereltem, ezzel is mintegy a két óra közti kontinuitást biztosítandó. Aztán szaladtam az órával Péterhez, aki látható megkönnyebbüléssel csatolta fel. A szíve egy héttel később megállt. Az órára féléves garancia van.

Bán Zsófia

BALASSA PÉTER HALÁLÁRA

1947–2003

A megújuló magyar prózának – a kifejezés is Balassa Pétertől származik – kivételes szerencséje volt, hogy egy egyívású kritikus kísérte a kezdetektől. Az előző nemzedék – a *Nyugat*nak vagy a marxizmus reneszánszának bővületében – erre képtelen volt. Az elsőt túlzottan kötötte a jelenkornak mint vaskornak a tudata, amelyben a nagy öregek is az ezüstkor hírmondói, ezért aztán az új prózaírók közül a nagyokra emlékeztető kismestereket preferálta. A másodikat ideologikus ítéletei tették alkalmatlanná arra, hogy egy egész irodalmi mozgalom bonyolult szövevényében eligazodjék, kiszámíthatatlan és levezethetetlen önmozgását kövesse; csak elszigetelt pontokba sűrűsödő csúcsteljesítményeket – „eseményeket” – ismert el, s azokat is legkevésbé a magyar prózában. Egyiküknek sem a próza volt a reménysége: a *Nyugat*-osok hagyományosan az új költőket keresték, s egyáltalán nem hagyományosan meg is találták Tandorit és Petrit, a lukácsisták a magyar film föllendülésére figyeltek föl, s meg is találták Jancsó Miklóst.

Balassa Péter egyik hagyománytól sem volt független. E kettőt képviselőik kölcsönös utálata ellenére összefűzte valami kimondott-kimondatlan tudománykritika; igaz, a kritika motívuma mindjárt el is választotta őket. Az egyik esetben maga a művészet tűnt a tudomány ellenjátékosának – a művész jobban tudja, a művész a legjobb kritikus, a kritikus feladata az, hogy kilesse, hogyan csinálja a művész, és eredményeit a művészihez közelítő prózában adja elő: egy-egy tömör, megvilágító mondat, találó jelző többet ér sok tucat oldal unalmas, akadémikus analízisnél. A másik esetben a nem tudományos, hanem aktivista, világképet sugalló, értékválasztó értelemben vett filozófia helyezte az előkészítés és az igazolás pozíciójába a tudományt, vagy éppen bírálta felül értékmentessége okából; a kritikus feladata az lett, hogy a formákban megvalósuló világképeket, értékvilágokat, perspektívákat, „észjárásokat” tárja fel.

Balassa ötvözte ezt a két tradíciót, és egyben tompította tudománykritikai élüket. Ez nem valami kiérlelt szintézist, hanem inkább kiindulópontot jelentett, hiszen nem erejük teljében lévő hagyományokról volt szó. A lukácsisták marxizmusa 1968 következményeképp összeomlóban volt, a *Nyugat*-osok pedig történelmi csalódásaik vagy csalatkozásaik következtében már régóta valamifajta szkeptikus minőségérzékbe szorították egész világismeretüket. A pályakezdő kritikus Fehér Ferencről Nemes Nagy Ágnes, a lukácsistáktól a *Nyugat*-osok (s azon belül is az *Újhold*-asok) felé haladt és tovább, elméleti segítséget pedig – Lukács kiigazításaképpen vagy egyenesen alternatívájaként – az orosz formalistáktól, Eichenbaumtól, Tinyanovtól, Sklovszkijtól várt. Ezen a ponton csökkent a tudománytól való távolság és távolságtartás, mivel a program sajátos módon a *Nyugat*-os kérdésfeltevést tette módszeres vizsgálat tárgyává; elvégre az orosz iroda-

lomtudósokat a „hogyan készült?” kérdése, a formai fogások, a konstrukció, a szerkezet problémája foglalkoztatta. Balassa nem lett szaktudós és specialista, hanem a XX. századi magyar irodalomban jól ismert kritikai esszé új változatát dolgozta ki, de szakszerű apparátus állt a rendelkezésére, amelyet gazdaságosan alkalmazott.

Irodalmi érdeklődésének középpontjában mindig is a próza állt. Ez összefüggött korai szépírói ambícióival, amelyeket visszaszorított, de nem adott fel. Tanúsítja ezt az a nem kevés értekező írása, amely a vallomások próza határait feszegeti. Noha kamasznovellái s regényideái után tudomásom szerint nem írt fikciót, de talán olykor forgatott a fejében ilyesmit, ahogy naplói elbeszél regényvázlatai, képzelt életrajztervei mutatják. Egyvalamit – ez világos – nagyon erősen föl akart idézni: idős édesapjának, Balassa Imrének (1886–1974), az operai újságírónak emlékezetes alakját. Szépírói velleitásai nemcsak érdeklődését, hanem pozícióját is befolyásolták. Kritikáiban érezhető volt, hogy az író társ szől – belülről, az írói szakma, a műhely felől –, s nem egyvalaki a közönségből (ami szintén lehetséges kritikus pozíció). Balassa – noha rendkívüli hatást gyakorolt az olvasókra – elsősorban az írók kritikusa volt. A *Nyugat*-os kritikai hagyomány e tekintetben tovább élt általa. Az új íróknak ebben is szerencsésük volt.

S mégsem volt atelier-kritikus. Ez egy pillanattal sem lehetett kétséges azok számára, aki elolvasták átütő első könyvét, A SZÍNEVÁLTOZÁS-t (1982). Balassa nem sietett – talán nem is állt módjában –, érett férfiként érett könyvet, főművet publikált. Főművet a kötet jelentősége, önértéke, gazdagsága és újdonsága értelmében, és abban az értelemben is, hogy kritikus életművében nagyon sok mindennek itt van az eredete.

Ez a könyv két részből állt. Az első rész teljesítette szerzője sokszor hangoztatott eszményét: „végigelemzett” egy művet, Flaubert regényét, Az ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-t. A szerző nem volt romanista, ezért a vállalkozás tárgya nem hordozta önmagában az igazolását. Úgy tűnik, Balassa is végrehajtotta a maga módján azt az *anabázist*, amely Lukácstól visszatért Lukácshoz, esetünkben az 1848 utáni nyugat-európai dekadencia jelentős, de hajótörött alakjának tekintett Flaubert-jétől A REGÉNY ELMÉLETE fenntartás nélkül méltatott írójához. Másodszor Balassa csatlakozott azokhoz – erre is találhatók termékeny utalások Lukács ifjúkori remekművében –, akik Flaubert-ben (mások Proustban) látták a regény új körének, az eposz árnyékától megszabadult modern regénynek a geneziséjét. Harmadszor az 1970-es évek első felében két olyan monográfia is megjelent a budapesti Lukács-körben, amely egy-egy nagy alkotó művét elemezve annak világnézeti aktualitást is adott. Így beszélt a 60-as évek végén Fehér Ferenc Dosztojevszkijről (megjelent 1972-ben), a 70-es évek elején Fodor Géza Mozarttról (megjelent 1974-ben). Ezek közvetlen mintául szolgáltak Balassa 1973 és 1976 között készült munkájához. A kudarcnak, mint az alapvető modern élettapasztalatnak az aktualizálása persze a kurta néhány év különbséget fényévnnyire növeli Fodor minden rezignáción túli, mély harmóniaperspektívájához képest (miközben számos módszertani hasonlóság fedezhető fel). Ami pedig Fehér Dosztojevszkijét illeti, vonzás és taszítás kettősségében Balassa Flaubert-je egyenesen az arra adott polemikus

válasznak tekinthető. Maga az egyetlen műre összpontosítás aszkézise is – az a bizonyos végigelemzés – vita a filozófiai problémakatalógus műidegennek tekintett pátoszával, miközben a néhány évvel későbbi Balassakritikák jellegzetessége a tartalmilag radikálisan megváltozott, de gesztusában (sőt néha duktusában is) megőrzött metafizikai pátosz. A FLAUBERT ÉS A MŰFAJ ÁTVÁLTOZÁSA című fejezet nagyszabású regényelméleti vázlata nyilvánvaló vita Fehér könyvének A VÁLSÁGREGÉNY című nagyszabású regényelméleti vázlatával. Ez kimondatlan, mert Balassa szolidaritásból el akarta kerülni, hogy feltűnően distanciálja magát az éppen interdiktumok által sújtott Lukács-iskolától. Nem a Dosztojevszkij és Flaubert közötti választás a vita tétje (Balassa mindig is rendkívüli affinitást érzett a „szent” orosz irodalom iránt), hanem a válság és az átváltozás fogalmában tetten érhető perspektívaváltás, amely retrospektíve az értelmezés történeti keretét is megváltoztatja. Fehér kiindulópontja a fiatal Lukács regényelméletén keresztül Goethe és Schiller párbeszéde a regényről. Balassáé a regény diderot-i empirizmusának és novalisi átpoétizálásának ellentétében felfogott feszültségtér – szintén a fiatal Lukács regényelméletén keresztül (noha jóval tartózkodóbban, a történetfilozófiai szempontokat az irodalomtörténet tapasztalati tényeivel szembesítve). Nevetséges volna kései igazságot tenni, de annyi megállapítható, hogy míg Fehér könyve egy történetfilozófiai remény emlékműve volt, addig Balassa elgondolásai kézhez álló és használható eszközei lettek annak a gyakorlati, „mozgó esztétikának”, amellyel a 70-es évek végétől egyetlen nagy rohamban végiganalizálta s bizonyos értelemben kritikailag megkonstruálta az új magyar próza mozgalmát. Kijelölt és feldolgozott egy távoli viszonyítási pontot, amely a modern regénypróza kezdeteként genetikus kapcsolatban állt bármely kései fejleménnyel, s ugyanakkor esszéistaként és kritikusként mintegy nekivethette a hátát a jól végzett s szolid pályakezdő szakmunkának, nagytanulmánynak.

Az abbreviatúra és komprimáció, a Balassa esszéire és kritikáira oly jellemző részletes analízis – rövidítve, sűrítve, tömörítve –, a körbeolvasás, ahogy körkörös utalások rendszerével, leltárakkal, regiszterekkel felidézi a mű gazdagságát, utal a minden egyes műből kibontható nagymonográfiára, nem származhatott mástól, mint aki maga is írt már ilyet. A rövidítés és sűrítés ugyanakkor a fentiek ellenkezőjére is utal (s ez a monográfia- – voltaképp doktori disszertáció – korszak és az esszékorszak közötti álláspontmódosulás tünete): a műalkotás bevehetlenségére, a kibontás kétes voltára, az értelmezés nehézségeire, az elemzés kódolt kudarcára, arra, hogy a szó szerinti idézés és a körülírt hallgatás az analízisnél előbbre való. Nem véletlen, hogy csak két évtized múltán tért vissza a monográfia műfajához (NÁDAS PÉTER, 1997). Ez a visszatérés ugyanakkor Balassa nézőpontjának újabb módosulását jelezte, s egy következő – Móricz Zsigmondról szóló – monográfia előkészítése (talán már írása) közben érte a halál.

Az ínséges előző évtizedek után a 70-es évek derekán fiatal és nagy tehetségű prózaírók egész csapata jelentkezett. Balassa számára ez a történelmi véletlen – hogy az ő idejében és nemzedékében tűntek fel nagy számban a magyar széppróza ígéretei – sorsdöntő volt. Az ő feladatává és

érdemévé vált, hogy tudatosítsa: valódi irodalmi megújulásról és váltásról van szó, nem pusztán egymástól lényegében független egyéni sikerek megszaporodásáról. Feltételezett és hirdetett tehát egy bizonyos mértékű egységet és problémaközösséget. Ezzel azonban csínján kellett bánnia: a kor nem kedvezett a mozgalmi narratíváknak, s ő maga is – hajlamai és tapasztalatai alapján – viszolygott ezektől. A nagy elbeszéléseket, kivált a radikális mintákat követőket – más-más okokból – Nyugaton is, Keleten is kivonták a forgalomból. Balassa is olyan tükröt tartott a megújuló prózának, amelyben az individuális sajátosságnak, egy-egy író szuverenitásának nagyobb jelentősége volt, mint a közös vonásoknak, az irodalmi életbe való integrálódás formája pedig nem volt agonisztikus, azaz versengő, küzdő jellegű, s a fiak nem ölték le az apákat.

A SZÍNEVÁLTOZÁS második része, majd a következő két kötet, az ÉSZJÁRÁSOK ÉS FORMÁK. ELEMZÉSEK ÉS KRITIKÁK ÚJABB PRÓZÁNKRÓL, 1978–1984 (1985) és a prózán kívül más területekre is kitekintő A LÁTVÁNY ÉS A SZAVAK. ESSZÉK, TANULMÁNYOK, 1981–1986 (1987), egy évtized munkájával ezt a programot valósította meg. (1989-es kötet, A MÁSIK SZÍNHÁZ más egyéb mellett mindezt kiegészítí Nádás és Kornis színpadi műveinek kommentárjával.) Az új próza tradícióját élő írók képviselték az idősebb nemzedékekből, mindenekelőtt rendkívüli nyomatékkal a különböző generációkhoz tartozó Ottlik és Mészöly, továbbá Örkény, később Mándy, s olyan jelentős költők is értekező prózájukkal, mint Nemes Nagy és Pilinszky. Balassa nem extenzív jelenkori irodalomtörténetet, hanem intenzív kritikákat írt; a próza olyan mesterei, mint Déry, Tersánszky, Szentkuthy, Vas, Illyés nem minden esetben az ízléspreferencia okából hiányoztak szemléjéből, sokkal inkább azért, mert az új prózára kevésbé vagy egyáltalán nem hatottak, kreatív recepciójuk órája még vagy már nem következett el. (Déryről, akit mindig nagyra tartott, a minores közül Birkás Endréről, akinek értékeit mindig hangoztatta, sohasem írt, s ifjúkora nagy kedvencéről, Mándyról is csak húsz évvel az után, hogy beleszeretett – igaz, egyik legszebb és legmélyebb kritikáját szentelte neki.) Végtelenül komoly és ünnepélyes hangfekvéséből mindenesetre hiányzott az élő klasszikusokkal való bánásmód két elterjedt módja, a magunknak hízelgő bizalmaskodás velük vagy élőhalottak tekintésük. Hiányzott továbbá az irodalom- és kultúrtörténet hanyatlástörténetként való elbeszélésének szelleme, mely különböző okokból egyként jellemző volt a *Nyugat*-os és a lukácsista narratívára s egyéb kurrens – az egyre cseppfolyósabb, egyre frusztráltabb „hivatalos” állásponttal szemben – vagy attól különálló – nézetekre is. Nem, Balassa előadásmódjában sohasem volt egy csipetnyi só, amikor az új próza őstényének tekintett ISKOLA A HATÁRON-t, valamint a PRÓZÁ-t, a SAULUS-t és az új próza nyitányának tekintett FILM-et remekműnek nyilvánította. Nem relativizálta, hanem inkább – hanghordozása által sugallva – abszolutizálta ezeket a műveket, értéküket nem elszigetelt voltukban pillantotta meg, nem a múlt-hoz való áttörésként értelmezte – a régi nagyokhoz vissza –, hanem újrajkezdésként. Az irodalomtörténeti folyamatot a jövő felé nyitotta fel, s ezzel teremtette meg a lehetőséget – nem az írások keletkezésének időrend-

je, hanem a kötet logikája szerint – az új nemzedék prózaíróinak új szemléletű méltatására.

Talán ez volt Balassa rendkívüli sikerének, az irodalmi életbe való beborbanásának legfőbb titka: a szakítás azzal a fanyar vagy pedáns ítézi hanggal, amely minduntalan az orrára koppintott az élő irodalom szereplőinek, hogy ők csak utódok, s jó, ha nem – korcs utódok. E visszanezős, nosztalgikus séma – noha volt némi társadalomkritikai töltete, például a 70-es években még nem is olyan messzi múltba merülő jelszóval, az élenjáró szocialista irodalommal szemben – sajátos módon hozzájárult a keletkező kultúra szereplőinek a szocialista kultúrára jellemző infantilizálásához. Balassa fellépése tehát hozzájárult felnőtté válásukhoz.

Ez a fellépés polarizálta az irodalmi közvéleményt. Balassa írásaival szemben az érdeklődő nem maradhatott közömbös, de a vonzás és hatás ellenoldalán irritálhatta is olvasóit. Érezhették úgy, hogy túloz, felstilizál, túlértékel, túlértelmez, emfázisa túlhabzik. S ha ezeket a benyomásokat nem lehet is lesöpörni az asztalról, ma, húsz-huszonöt év múltán, megállapítható, hogy három alapvető dologban igaza volt. Helyes volt a diagnózis a magyar próza megújulásáról, s bámulatos minőségérzékkel kötött ki s szegődött áldozatosan a szolgálatába e megújulás két vezető írójának, Nádas Péternek és Esterházy Péternek.

A lista természetesen sokkal hosszabb. Balassa éles elméjű, finom és ragyogó írásokat szentelt Tandori prózájának, Kornis első kötetének, Lengyel Péternek, Krasznahorkai Lászlónak, Márton Lászlónak, másoknak. Kritikái erős értelmezések voltak. Szavakban ugyan sokszor hangsúlyozta, hogy elemzéseit olvasatok, olvasásminták, amelyeknek nincs kötelező ereje, retorikája azonban ellenszegült a kijelentésnek. Természetesen, hiszen el kellett fogadtatnia a magyar próza megújulásának tényét, s meg kellett győznie az olvasót e megújulás reprezentatív műveinek jelentőségéről. Másodszor esszéi világképet közvetítettek, amely asszimilálta, magához hajlított az elemzett műalkotások rekonstruált világképét, s nem kevésbé ő hajolt hozzájuk. Elemző és elemzett világképének egyesülését a remekmű szavatolta, de mintegy gyümölcsöző hermeneutikus körben ugyanez vált a remekmű ismérvévé. Ez már-már azt a módszertani eszményt vetítette előre, hogy az immanens elemzésből kibontható a mű filozófiája. Nem véletlen, hogy a Balassa-kritikák egyik vonzó titka módszertani dilemma formájában éppen ott merül fel, ahol az egyetlen olyan művet elemzi – Tandori Dezső *MÉRT ÉLNÉL ÖRÖKKÉ?* című könyvét –, amelyben az abszolút esztétikai igenlés és a világgéppel szembeni fenntartás konfliktusba került egymással. A műkritika illetékességi körén – mondja – túl kell lépnie a kritikának – mint az élet, az ember és önmaga kritikájának. Hasonló látszólagos illetékességáthágás a nevezetes tanács – „*Alászállni!*” – Esterházy Péter *TERMELÉSI REGÉNY*-ével kapcsolatban. Harmadszor, ezt a szélesebb értelemben vett kritikát Balassa nem a vita, hanem a szeretetszolgálat, az ajándék és a tanítás formájában képzelte el. Megszólítottjai nagyon világossá teszik ezt: írásait gyakran ajánlja valakinek – megajándékoz egy szeretett és becsült embert –, szólnak továbbá maguknak az íróknak s mindenekelőtt tanítványoknak – egyetemi hallgatóknak és magyartaná-

roknak. Balassa kritikusi munkássága összefüggött tanári tevékenységével (harminc évig oktatott az Eötvös Loránd Tudományegyetem esztétika tanszékén), s a kritika pedagógiai jellegét mindig is hangsúlyozta. Ám többféle pedagógia van, s az övé – a tanuló megérintettségére érzékenyen s túlérzékenyen figyelő, egekbe emelő és néha, mi tagadás, elejtő voltában, drámai és kiválasztó jellegében – az általa nagyra becsült Kerényi Károlyra emlékeztetett. (Erről bizonyosan sokat fogunk hallani az elkövetkező évek emlékezéseiben, mert vele mint tanárral szemben sem lehetett közömbösnek maradni.) A műveletlenség és fölületesség Balassa kritikáiban is szégyenpadra kerül, a művek befogadása kemény munka, de ennél többről is szó van: közönségével – amely ilyen módon misztikus közösséggé válik – összefűzi a hit az erős értelmezés érvényességében. Miközben a mindenfajta erővel szembeni gyanakvás és a gyöngeséggel való szolidaritás kritikáinak egyik vezérmotívuma, bírálatainak többrétegű paradoxona, hogy a szükségképp idioszinkretikus, szükségképp szerzőjük karaktervonásait viselő erős értelmezések föltételezik is a befogadó közösség néma konszenzusát, és ki is akarják váltani azt.

A 90-es években világszerte és Magyarországon is sok szó esett az irodalmi/művészeti kánonról és a kanonizálódás folyamatáról, a művészeti/irodalmi világ kanonizálási gyakorlatáról. Balassa munkáján e gyakorlatot tanítani lehetne, teljesítményének lényeges része ugyanis, hogy sarkalatos módon hozzájárult négy magyar író kanonizálásához. Egy kicsiny, bár előkelő kör evidens meggyőződését Ottlik jelentőségéről másokkal – írókkal és irodalomtörténészekkel együtt – a perifériáról a centrumba állította. Mészöly Miklós esetében értelmezése új értékelési szinten törekedett elhárítani a zavart, amely az író addigi befogadását jellemezte. Nádas és Esterházy pályáját mindvégig kísérte (utolsó megjelent írása Esterházy JAVÍTOTT KIADÁS-ának bírálatára volt), szervezte interpretációs közösségüket is, kiadván a kettejükéről szóló tanulmánykötetet, a DYPHTICHON-t (1988). S természetesen vizsgálta közegüket. Kritikai érdeklődése kiterjedt a tradícióra (Babits, Kosztolányi), a következő (nem mindig kronológiai értelemben vett) prózaíró nemzedékre, Krasznahorkaira, Mártonra (akinek ÁTKELÉS AZ ÜVEGEN című regényéről később ÜVEGEZÉS [1994] címen közreadta tanítványai elemzéseit), Parti Nagy Lajosra, Závada Pálra és másokra.

Megérdemelt sikere megváltoztatta Balassa helyzetét. A 80-as években hőseivel együtt az irodalmi élet pereméről ő is a középpontba – persze a „tűrt” középpontba – került. A fiatalabb nemzedék legtekintélyesebb kritikusa lett, folyóiratok (a régi *Mozgó Világ*, a *Jelenkor*) meghatározó alakja, sűrű idézettséggel, viták kereszttüzeiben. Támadások érték. Kérdéseket intéztek hozzá, nyilatkozatokat vártak tőle. Az új helyzet kikényszerítette világképe explikálását, amelyet eddig az írók világképelemzésébe rejtett. Ez azonban sajátos változást eredményezett, vagy hogy pontosabb legyek – hiszen egy ember pályáját nem lehet a lineáris változás- vagy fejlődéselvé sémájába erőltetni –, feltárult szellemi karakterének egy újabb rétege. Mert míg ez előtt és ez után is egyforma empátiával, érintettséggel és vonzódással elemezte Esterházy Péter nem tragikus és Nádas Péter tragikus világvilágképét, amikor ki kellett választania saját – közvetlenül már nem mű-

veket, hanem a világot értelmező – mondandóját, előbukkant a tragikus kultúrkritikus. S különös módon ezzel visszatért a hanyatlástörténet forogatókönyve is, amelynek az ellenkezőjére, a kontinuitások és diszkontinuitások hálózatában feltáruló lehetőségre, az újrakezdésre alapította a megújuló próza felkarolását. Démonjaitól űzött boldogtalansággal tekintett vissza a kulturális táj, amelyben – a prózát kivéve – újra úgy jelentek meg a múltbeli óriások, mint akik éppen megismételhetetlenségük, megközelíthetetlenségük révén szolgálnak vonatkoztatási pontként. A magyar kultúrában Babits és Bartók. *A már nem* fölénybe került a *még nemmel* szemben. A romlás visszafordíthatatlannak mutatkozott. A jelen a Balassa által ismételen elemzett fontos regény elképzelt zeneművének címe szerint *Apocalypsis cum figurisszá* vált. A figurák, a kor autentikus művészei – például Beckett, Tarkovszkij, Kurtág – elszigeteltek és valamilyen értelemben mind végjátékosok.

A tragikus kultúrkritikus azonban nem semmisítette meg a nem tragikus pedagógus-kritikust, hanem valamifajta kohabitáció alakult ki a kettő között. A sötét fél és a világos fél. Az új hatásokra tekintettel ezt úgy is kifejezhetjük, hogy Heidegger legradikálisabb civilizációkritikai konzekvenciái mellett jelentek meg – Habermas kifejezésével – „*a heideggeri provinciát urbanizáló*” Gadamer humanista vezérfogalmi, mindenekelőtt a *Bildung* – a képzés, a művelődés, a kultúra kertészete. Miközben körültekintve szellemi Bejrútot látott maga körül, mérsékelt és magvas, terápiás célú állításokat tett. Balassa a 80-as években – lásd HIÁBA:VALÓSÁG. CIVILPRÓZA (1989) című kötetét – a leginkább polemikus. Korábban is és későbbben is inkább tartózkodott a vitáktól, amelyekben *en bloc* hatalmi játszmákat gyanított. Globális civilizációbírálatának keretében ugyanekkor fölerősödött a tudománykritika, feltűnt a kétely „*a csak irodalmi, a poétikai analízis hatékonyságában*”, s megjelent egy sajátos antipolitika is.

Az apokaliptikus és a terapeuta kétségkívül ellentmondott egymásnak, egyensúlyuk ingatag volt. S az idők sem kedveztek az évtized fordulójára. A nagy világrámlat továbbra is az antitragikus, antiapokaliptikus posztmodern volt, mely egyre hangosabban dörömbölt a kapuknál. Elkezdődött a kurrens irodalomelméletek üdvös feldolgozása s nyelvhasználatuk kevésbé üdvös rákényszerítése a tudományos tanulmánytól genezisést és rendeltetését tekintve is merőben különböző kritikára, következképp a kritika önálló státusának kétségbevonása. A csak irodalmi, poétikai analízis követelménnyé vált, az irodalmi beszédnek a szövegvilágon, a szigorúan vett esztétikai tapasztalaton kívüli igazságokkal való összefüggésbe hozása, a befogadói tapasztalat heterogeneitásának – a kritika voltaképpeni anyagának – tudomásulvétele gyanúba keveredett. *Az au courant, az up-to-date* és a *zeitgemäß* irodalomtudósok, akik egy fél évtizeddel korábban még szövetségesüknek tekinthették volna Balassát, most maradi esztétizmusban marasztalták el. S ami mindennél összehasonlíthatatlanul lényegesebb, politikai lehetőségek nyíltak, megszűnt a diktatúra, bevezették a demokráciát, s ezzel az antipolitikus javaslatok politikája, az egyén depolitizálásának azonosítása autonómiájával időszerütlenné vált. S noha Balassa politikai hajlíthatatlanságához nem fért kétség, a rendszerváltás aggod-

lommal is eltöltötte. Pszichológiai alkatával is összefüggő végtelenül szkeptikus antropológiájának megfelelően az indulatok zabolátlan elszabadulását, meztelen érdek-, pozíció- és hatalmi harcokat, félelemkeltő morális terrort vizionált a szellemi élet területén is – szuper-Bejrútot.

Mindez sérelmek felgyülemelését, alkotói válságot idézett elő. S ezt az is tetézte, hogy Balassa sikerei csúcán és sikerei eredményeképpen szűkebb értelemben feladat nélkül maradt, amennyiben feladatát teljesítette: az új próza elismertté vált, helyzete megszilárdult. Nem volt már szükség arra a folyamatos kritikai kommentárra és propagandára, amelyet egy évtizedig űzött. Vissza is vonult a rendszeres kritikáírástól. Mindebből az jelenthette a kiutat, ha újra olyan átfogó terv egyesíti szerteágazó tevékenységét, mint amilyen a Flaubert, majd az új próza fenomenológiája volt. S ezen belül is két irány nyílt számára, a kritikai-vallomások-művészi és a kritikai-műelemző-irodalomtörténeti. Az első kínált lehetőséget arra, hogy a pszichológiai karakternek jobban kitett sötét sejtelmeket is artikulálja, a második a morális karakternek inkább megfelelő módon a gyógyító-öngyógyító pedagógiára helyezte a hangsúlyt.

Először az első irányba indult. 1986-tól hat éven keresztül írta HALÁLNAPLÓ-ját (1993), konfesszionális esszépróza-naplóregényét, amelynek minden megszólítottja – a haldokló Tarkovszkij, a halott apa, a halott barát és szerkesztő (Szederkényi Ervin), az öngyilkos barát, más halottak és haldoklók, az agonizáló kultúra és civilizáció, az árnyékként elképzelt olvasó – kísértet. Igaz, van egy élő megszólított is, valamilyen áttételes értelemben a Mintaadó – nem véletlenül Balassa emlékezetes kritikájának, a MÁNDY ÉS A KÍSÉRTETEK-nek tárgya és alanya. Új gyűjteményes esszékötete, a SZABADBAN (1993) is a legszubbjektívebb értekező írásait tartalmazta, meditatív publicisztikáit, levél formájú vallomások esszéit stb. Ezekben az írásaiban beszélt először teljes nyíltsággal (katolikus) hitéről, s ehhez kevésbé a közszabadság, mint inkább a szubbjektivitás magasabb fokára volt szüksége.

A másik irányba véleményem szerint az a nagy tanulmány vezetett, mely a Márkus György-Festschriftbe (1994) készült, és később MAJDNEM ÉS TALÁN (1995) című kötetébe is belekerült. Arra az írására gondolok, amely a DOKTOR FAUSTUS-ról, Kerényi Károly kritikájáról s annak nyomán az *Apocalypsis cum figuris*, illetve a *Doktor Faustus panaszkodása (Dr. Fausti Weheklag)* című képzeletbeli zeneművek összefüggéséről, hasonlóságáról és különbségéről szól a Mann által soha nem hallott CANTATA PROFANÁ-val. Sok minden került itt össze, hogy az ÁTTÖRÉS ÉS ÖSSZEOMLÁS (*Anbruch: tulajdonképpen kezdet és Zusammenbruch*) újra az áttörés mellett foglaljon állást az összeomlással szemben. A pálya összefutó vektorai, Balassa sok évtizedes foglalkozása Thomas Mann-nal és Bartókkal, az *Apocalypsis cum figuris* és a fausti panasz személyes tapasztalása, a zenei, főképp operai kérdésekben sejthető konzulensi szerep az EMLÉKIRATOK KÖNYVÉ-t író Nádas Péter mellett – amely Adorno Mann mellett betöltött szerepének távoli párhuzamaként volt átélhető –, s a másik Mann-konzulens, Kerényi Károly figyelemre méltó levele – ezt aknázza ki a tanulmány –, amelyben a regény rejtett kritikájaként Bartók művét és saját arról szóló elemzését ajánlja Mann fi-

gyelmébe. Mindez ahhoz az írás tárgyi összefüggésein túlmutatató állításhoz vezet, hogy „*Bartóknál van katasztrófa, de nincs apokalipszis*”.

Ha nem tévedek, ennek szellemében változott Balassa pályája, noha a következő kitűnő műértelmező kötet, A BOLGÁR KALAUZ (1996) egyes korábbi származó írásai, például a kritikus önarcképét adó 1993-as ESZÉKTŐL ÉSZAKRA, ezt még nem tükrözhatték. De hasonló szerepet játszik a prófétaság és az apokaliptika, a nagy tragikus költészet elemzése (és nem interiorizálása) a Vörösmarty-tanulmányokban, amelyek a KOLDUSTORTA – TIZENEGY ÍRÁS (1998) és a TÖRÉSFOLYAMATOK (2001) című kötetekben jelentek meg. Balassa ezekben az írásaiban először lép túl magyar irodalomszemléletében a *Nyugat*-os hagyományon, azon a körön, amelyet ő az előző korszakot lezáró Ady után Kosztolányitól és Babitstól máig egy „paradigmának” tekintett.

1997-ben Bán Magdának adott interjújában választ adott a magyar próza tekintetében arra a kérdésre, amely állandóan foglalkoztatta (hogyan ismerhetjük el a nagy elődöket úgy, hogy ne tekintsük törpéknek az utódokat?). Méghozzá meglepő módon Brecht egy megjegyzésének szellemében, aki tudvalevőleg azt mondta, hogy Lenz nem tudta ugyan megcsinálni, amit Goethe csinált, de Goethe sem azt, amit Lenz. „*Bizonyos munkákat elvégzett ez a tíz-tizenöt évnyi prózairodalom, ami valamilyen módon nem volt elvégezve a régebbi irodalomban. Sőt azt is lehet mondani, hogy a mostani íróknál nagyobb írók sem végeztek el bizonyos munkákat, mert más volt az a kontextus, amelyben megjelentek. Kosztolányi mindenkinél nagyobb író bizonyos értelemben, vagy Babits, mégsem végezték el azokat a munkákat, amelyek a nyolcvanas évek irodalmára maradtak.*” A Nádas-monográfia, amely szintén ebbe a körbe tartozik, úgy is felfogható, mint a „megújuló prózához” való visszatérés – történelmi távolságból.

Balassa nem fejlődésregény formájában, hanem tematikusan szerkesztette kötetait; a MAJDNEM ÉS TALÁN-ban még a 70-es évekből is, A BOLGÁR KALAUZ-ban a 80-as évekből is találunk írásokat. Közeledvén a jelenhez és közeledvén a véghez én is el akarom kerülni, hogy e pályaképet lekerekítssem és végkövetkeztetéseket vonjak le. Annál is inkább, mert a jelzett fordulatok, változások az esszéista pályáján belül a tudós, a művész s néha a látnok irányába nem egyenes vonalúak; Balassát parafrázálva azt mondhatnám, hogy egyazon alkaton belül törésvonalakat, hasadásokat jelentenek, s néha együtt vagy egy időben jelennek meg. Továbbá egyetlen életet sem lehet művé stilizálni, a halál véletlen és erőszakos. De van, aki lezárja a művét, s van, aki elveszíti alkotóképességét. Balassa pályája nyitott – műhelyéből még fájdalmasan sok minden lett volna várható. Az „*örregkori világ*” – amelynek vonzása (és nem a halálvágy!) oly erős a HALÁLNAPLÓ-ban, hogy az ember arra gondol, vajon nem e felé a kései megnyugvás és kibontakozás felé törekedett-e egész életében – nem adatott meg neki. Visszatekintve három évtizedes pályájára, tizenkét kötetére, elmondható, hogy jó időben, rossz időben ragaszkodott ahhoz a meggyőződéséhez, hogy a kritika az élet kritikája, nem pedig „*az elmélet önképzése*”.

Balassa Péter kamaszkorom és ifjú férfikorom legjobb barátja volt, azzal a drámai kizárólagossággal, feltétlenséggel, érzékenységgel, sértettséggel, árvasággal, az árulástól való szüntelen félelemmel, fuldokló szeretetszomjúsággal, amely a legtöbb embernek – Péternek nem – le is zárul az ifjúsággal. Magánéleti viharok, elvi különbségek elválasztottak bennünket, hosszú évekig hallgattunk, vagy csak kényszeredett udvariassággal tettünk említést egymásról – ha pályánk érintkezése és a tisztesség ezt megkövetelte. De valahányszor valamilyen okból közelebb kerültünk egymáshoz, a régi hang is visszatért. Betegsége egy pontján, amikor remény volt arra, hogy meggyógyul, e-mail-üzenetben kértem arra, hogy ne előzzön meg. De öreg barátom nem fogadott szót.

Radnóti Sándor

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális
Alapprogram
támogatásával jelenik meg

